

ФІЛОСОФІЯ

2021

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

ФІЛОСОФІЯ

Навчальний посібник

Харків «ХАІ» 2021

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

ФІЛОСОФІЯ

Навчальний посібник

Харків «ХАІ» 2021

УДК [1 + 1(09)] (075.8)
Ф56

Колектив авторів:
О. П. Проценко, Н. Л. Більчук, Л. А. Васильєва,
О. І. Гаплевська, С. Є. Чмихун

Рецензенти: д-р філос. наук, проф. О. О. Дольська,
канд. філос. наук, доц. Н. В. Северин

Філософія [Текст] : навч. посіб. / О. П. Проценко, Н. Л. Більчук,
Ф56 Л. А. Васильєва, О. І. Гаплевська, С. Є. Чмихун. – Харків : Нац. аеро-
косм. ун-т ім. М. Є. Жуковського «Харків. авіац. ін-т», 2021. – 120 с.

ISBN 978-966-662-849-0

Розглянуто основні поняття та положення актуальних проблем сьогодення поряд зі стислим екскурсом в історію філософської думки. Запропоновано кілька методичних рекомендацій та вказівок, добірки першоджерел для самостійної підготовки та до практичних занять, теми для реферативних робіт, есе, тести та глосарій основних філософських термінів.

Для студентів закладів вищої освіти усіх спеціальностей.

Табл.1. Бібліогр. : 48 назв

УДК [1 + 1(09)] (075.8)

ISBN 978-966-662-849-0

© Колектив авторів, 2021
© Національний аерокосмічний
університет ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут», 2021

ВСТУП

Курс філософії забезпечує глибоке наукове теоретичне осягнення дійсності, формування світоглядно-методологічної культури мислення та буття згідно з високими ціннісними орієнтирами людства в умовах сучасного суспільства. Курс філософії дає можливість студентам отримати необхідну систему знань стосовно розвитку світової і вітчизняної філософії та в своїй безпосередній практичній професійній діяльності і житті взагалі застосовувати філософські знання.

Зазначений курс містить знання всіх розділів, головних напрямів історико-філософської думки, класичну і сучасну світову та вітчизняну філософію, сприяє оволодінню філософським способом мислення, основними методологічними принципами наукового пізнання, акцентує увагу на гуманістичному потенціалі філософського знання, його людинотворчої природи. На основі отриманого знання стає можливим опанувати самостійний логіко-конструктивний стиль мислення, засвоїти специфіку філософського осягнення дійсності та формувати власну позицію у вирішуванні складних життєвих проблем, бути відповідальним за власний вибір індивідуальної лінії поведінки та громадської діяльності, аналізуючи нагальні проблеми сьогодення та розуміючи суспільство як самоорганізовану систему, формувати свою власну позицію. Цей курс сприяє кращому засвоєнню всіх гуманітарних дисциплін, зокрема, світової та вітчизняної історії науки і культури, а також соціології та правознавства.

Розділ 1. РОЗГОРНУТИЙ ПЛАН ЛЕКЦІЙ

Тема 1. Специфіка та ґенеза філософської думки : від міфу до логосу

Основні поняття теми: світогляд, філософія, історія філософії, філософія історії, онтологія, антропологія, філософська антропологія, гносеологія, епістемологія, етика, естетика, аксіологія, ідеалізм, матеріалізм, агностицизм, дедукція, раціоналізм, емпіризм, методологія, плюралізм, діалектика, метафізика, субстанція, дуалізм, монізм, парадигма, релятивізм, рефлексія, символ, синкретизм, антропоморфізм, тотемізм.

Виникнення філософії як питання «осьового часу» (К. Ясперс). Китай, Індія та Греція – самостійні осередки зародження філософського знання як особливої форми осягнення дійсності.

Проблема визначення філософії. Головні методи визначення філософії:

– етимологічний – розкриття змісту предмета через історичний контекст виникнення та використання слова, поняття, терміна «філософ» (Піфагор) або «філософія» (Платон).

Класифікація визначень філософії як «любви до мудрості»:

Раціонально-сцієнтичні визначення як Софії (від грец. софія – мудрість, знання): наука, форма суспільної свідомості, теоретично обґрунтований світогляд тощо.

Екзистенційні¹ визначення як Любові (від грец. філос – любов, ставлення, відношення): мистецтво світосприйняття, «домобудівництво людства» (М. Мамардашвілі), філософствування, «знаходження в дорозі» (М. Гайдеггер);

– історичний – розкриває зміну інтерпретацій філософії в процесі її розвитку через зміну предмета та принципів дослідження, показує формування філософії як історії філософії, в контексті концептуальної специфіки філософських систем, напрямів, шкіл. Історія розвитку філософії розподіляється на періоди, які визначаються поступовою зміною

¹ Екзистенція (нім.) – існування; в екзистенціалізмі термін, який означає специфіку існування людини в світі, як такої, що розкриває, «вибудовує» власну сутність; особливе (небайдуже) ставлення до світу та «стурбованність» (М. Гайдеггер) власним існуванням у ньому.

принципів філософствування, серед яких виділяють космоцентризм, теоцентризм, антропоцентризм, раціоналізм, трансценденталізм, антропологізм тощо;

– довідково-академічний (визначення філософії в довідниках, енциклопедіях, посібниках з філософії, але, враховуючи вплив часу на характер її інтерпретацій, слід критично ставитись до цієї інформації). Так, наприклад, електронна енциклопедія Вікіпедія пропонує наступне визначення: «Філософія» (від давньогрец. *φιλοσοφία*, дослівно: любов до мудрості) – дисципліна, що вивчає найбільш загальні суттєві характеристики і фундаментальні принципи реальності і пізнання, буття людини, відносини людини і світу, найзагальніші суттєві характеристики людського ставлення до природи, суспільства та духовного життя у всіх його основних проявах. Австрійські автори підручника «Філософія» М. Фюрст та Ю. Трінкс вважають, що більш доречно розкриває стан філософії у сучасному світі розуміння філософії, яке базується на концептуальних позиціях М. Гайдеггера: «Філософія вивчає становище людини в світі, її ставлення до довкілля, те, як вона орієнтується на життєвому шляху». Однією з найістотніших характеристик світоглядного знання взагалі (особливо філософського) є його принципово історичний характер; такий підхід надає можливість київським авторам підручника І. Бичко, С. Ярмусь та інші визначати філософію через аналіз історії філософії як «людинобудівництво».

Своєрідність філософського пізнання і природа філософського ставлення до світу. Філософія та наука. Спільні риси та відмінності. Специфіка предметного поля філософії:

– *універсалізм* – прагнення охопити та розглядати усі прояви реальності як цілісність, єдиний універсум, Всесвіт. Як дисципліна філософія визначається структурою *філософського знання* та складається з таких розділів, як: онтологія, гносеологія, антропологія, епістемологія, логіка, етика, естетика тощо. Філософія охоплює знання про усі види діяльності людини, її внутрішній світ, природу, суспільство взагалі.

– *субстанціоналізм* – прагнення визначити незмінну основу буття, яка дозволяє розглядати світ як єдине ціле, розкривати принципи його існування. Питання про природу субстанції можна охарактеризувати як основне питання філософії (онтологічна сторона), щодо природи розв'язання якого виділяють такі напрями: матеріалізм, ідеалізм (об'єктивний та суб'єктивний) та дуалізм. Можливість одночасного

існування багатьох (протилежних) точок зору на однакові питання складає *плюралізм* як специфічна риса філософського світосприйняття.

За дослідженням та визначенням субстанціональних засад існування та функціонування різних галузей діяльності людини окремо виділяють соціальну та комунікативну філософію, філософію мови, релігії, права, науки і техніки, природознавства, математики, підприємництва тощо.

Будь-яке знання висловлюється за допомогою *категоріально-понятійного апарату*, який складається з термінів та понять, що розкривають специфіку відображення предметного поля дослідження у даній галузі (науці). Основу понятійного апарату філософії складають категорії – максимально узагальнені універсальні поняття, за допомогою яких надають визначення іншим поняттям та систематизують знання про світ. Фундаментальні категорії філософії такі, як: Буття, Час, Простір, Рух, Свідомість, Якість (кількість), можливість, закономірність тощо складають основу наукового пізнання.

Методологічною базою філософії є як загальнонаукові, так і винятково філософські методи пізнання. Специфічною рисою філософського дискурсу виступає максимальна (межова) *теоретичність* (тобто відсутність *верифікації* як критерію істинності).

Загальнонауковими методологіями є *раціоналізм* та *емпіризм*, які відрізняються за джерелом пізнання (думка або дослідження (досвід)). Методами дослідження є відповідно *дедукція* (як рух від загального до конкретного, розкриття невідомого через відоме) та *індукція* (рух від одиничного до загального, від простого до складного). Логічними прийомами визначення знання є *аналіз*, *синтез*, *абстрагування*, узагальнення, порівняння тощо.

До винятково філософських методів пізнання відносять: трансцендування, філософську рефлексію, герменевтику, екзегетику тощо.

Філософія як теоретично обґрунтований світогляд. Світогляд – це форма самосвідомості людини і суспільства, цілісний погляд на світ і місце людини у ньому, а також духовно-практичний спосіб освоєння дійсності. У своїй основі світогляд має таку структуру: світовідчуття (емоційно-психологічний рівень), світосприйняття (певний досвід формувань уявлень про світ з використанням наочних образів), світорозуміння (пізнавально-інтелектуальний рівень). Серед

історичних типів світогляду виділяють міфологію, релігію, філософію та науку, які є особливими формами осмислення людиною світу (табл. 1).

Таблиця 1

Історичні типи світогляду

Тип світогляду	Міфологія	Релігія	Філософія	Наука
Період	Античність	Середні віки	Німецька класична	Новий час
Першооснова	Першопредок	Творець	Субстанція	Закон
Форма вираження знання	Образ	Символ	Концепт	Поняття
Особливі риси	Синкретизм	Дуалізм	Плюралізм	Детермінізм

Людина – змістовне ядро всіх філософських проблем. Гуманістичний зміст виникнення та розвитку філософських проблем. Філософська проблематика як прагнення розв'язання (запропонування моделей) «споконвічних», «невирішуваних» сутнісних питань людського буття. Філософія в системі культури як наявність загальнолюдських цінностей, що обумовлює «людиномірну» сутність філософії.

Тема 2. Виникнення європейської філософії як особливого типу мислення

Основні поняття теми: діалектика, метафізика, матеріалізм, суб'єктивний ідеалізм, об'єктивний ідеалізм, детермінізм, агностицизм, логос (за Гераклітом), анамнезис (за Платоном), апейрон, апорії, архе, атараксія, атом, Буття (за Парменідом), гедонізм, поняття, судження, умовивід, предикат, ейдос, ентелехія, кініки, скептицизм, майєвтика, релятивізм, фаталізм, нірвана, сансара, карма, дао, жень.

Стародавня філософія як зародок і колыска всіх наступних типів філософії. Формування східної та західної моделей світу.

Парадигмальність філософського знання: давньоіндійська та давньокитайська філософії.

Характерною рисою східного (індійського) філософствування є морально-етична націленість пошуків. Основні школи та напрямки: веданта, санх'я, локаята (одне з найперших матеріалістичних учень), ньяя-вайшешика, йога, міманса. Зародження та основні поняття буддизму: «карма», «сансара», «нірвана». Філософські учення давнього Китаю. Поняття «дао» та його розкриття у конфуціанстві та даосизмі. Етично-гуманістичний характер конфуціанства та принцип «жень». Учення про гармонію людини з природою у даосизмі.

Формування європейського мислення: від хаосу до космосу. Характерні риси та етапи розвитку античної філософії як «колиски європейського мислення». Формування основних дилем відносно існування буття:

- метафізичне / діалектичне;
- цілісне (гомогенне) / неоднорідне (складається з частин) (гетерогенне);
- поділяється до нескінченності / має межу поділу;
- осягається почуттями / розумом.

Форми метафізичних рішень проблеми буття-як-субстанції. Пошук «архе»: натурфілософія Мілетської школи та піфагорійці. Діалектичний підхід до розгляду буття. Принцип єдності та боротьби протилежностей. Проблема Буття (щось) та Небуття (ніщо): умови відокремлення та співвідношення. Питання про умови існування речей. Елейська школа (Ксенофан, Парменід, Зенон Елейський): Буття та Ніщо, Буття та Мислення. Мислити означає «предикувати». Апорії Зенона («Стріла», «Дихотомія», «Ахілл та черепаха» тощо) та їх місце у розвитку науки від давнини до сьогодні.

«Антропологічний поворот». Неспроможність вирішити проблеми онтології (яким чином усе існує) та гносеології (як це можна пізнавати) з позицій космологічного натуралізму. Протагор та софісти («вчителі красномовства»): проблема об'єктивної та суб'єктивної істини. Людина як міра існування усіх речей. Зародження прагматизму: істинним вважається те, що на зараз приносить користь. Визначення людини як індивіда, індивідуальності особливого типу, яка здатна тлумачити речі, оцінювати їх, відрізнити одну від іншої, тобто визначати дійсність.

Формування науки європейського типу та філософських систем: матеріалізм, об'єктивний та суб'єктивний ідеалізм, дуалізм. Розвиток суб'єктивного ідеалізму. Вчення про людину та суб'єкт-об'єктного відношення. Сократ: визначення основного завдання та методу філософії. «Людина – пізнай саму себе». Основні методи: діалог, майєвтика, іронія. «Я знаю лише те, що я нічого не знаю». Людина як предмет дослідження: розподіл на «тіло» та «душу». Головні моральні якості людини: міра (знання, які стримують пристрасті); хоробрість (знання, як перемагати небезпеку); справедливість (знання, як дотримуватися законів божественних і людських). Діалектика як уміння вести бесіду, що «народжує» істинне знання. Рефлексія як самоусвідомлення. Винаходження ідеї (поняття) Добра-як-такого та визначення за його допомогою етичних понять. Знання як Добро: «Хто розумний, той і добрий». Етичний раціоналізм. Суд та страта Сократа: філософствувати означає готувати себе до смерті. Сократичні школи: кініки. Діоген Синопський: людина індивідуальна та соціальна.

Поєднання антропології з онтологією та гносеологією. Істинне знання – це пізнана сутність речей. Модуси визначення загальних засад існування світу, людини та суспільства. Визначення умов родовидової однаковості речей. Учення об'єктивного ідеалізму Платона (Аристокл). Істина має об'єктивний, загальний, необхідний характер. Ейдос – ідеальна незмінна сутність речей. Розподіл дійсності на два світи: світ ідей і світ чуттєвих речей. Буття як вічне, незмінне, завжди собі тотожне, неподільне, недоступне чуттєвому сприйняттю, яке можна осягнути тільки розумом. Світ ідей – надчуттєва досконала реальність, яку очолює ідея Блага. Ідеї вічні, незмінні, досконалі, умодосяжні. Ідея як взірець, «образ», за допомогою якого відрізняємо речі, а речі є їх копії, наслідування. Методи пізнання: “Для істинного пізнання необхідно заплющити очі та заткнути вуха”. Вчення про анамнезис (пригадування) та “Міф про печеру”. Тричастинна структура душі та її осередки. «Міф про колісницю». “Держава” як ідеальна світобудова та ідея справедливості.

Формування та основне протиріччя античної науки. Простір і час як концепти осмислення буттєвості. Систематизація античної науки у працях Аристотеля. Формування філософії як науки. Метафізика як наука про умодосяжне. Вчення про «форму» та зміна уявлень про завдання філософії. Форма як активна сутнісна ознака

речей. Чотири причини існування речей: матеріальна, формальна, дійова, цільова. Вчення про матерію (первісну (умодосяжну) та вторинну (чуттєву)). Буття як таке, що існує вічно: у потенційному або у актуальному стані. Вчення про душу як ентелехію тіла.

Становлення основних принципів мислення та формальна логіка Аристотеля: основні закони та положення. Логіка як учення про форми мислення. Основні види понять, суджень та умовиводів. Аналіз, синтез, абстрагування як прийоми пізнавальної діяльності та формування знань. Різновиди аргументації.

Атомізм Демокрита – перше матеріалістичне вчення. Світ як такий, що складається тільки з атомів та порожнечі. Учення про атоми та детермінізм: «Люди вигадали випадковість, щоб виправдати своє невігластво».

Пошук гармонії індивіда із світом, ідеалом мудреця. Захист окремого індивіда в умовах руйнування класичного космоцентризму. Відкриття внутрішньої свободи: кініки, епікурейці, стоїки, неоплатоніки. Дух може бути вільним незалежно від зовнішніх обставин. Започаткування ідей, які стануть загальними принципами європейського християнства.

Тема 3. Визначення духовної суті буття: сутність та існування

Основні поняття теми: апологетика, патристика, схоластика, екзегетика, монотеїзм, Біблія, Танах (Септуагінта), монада, креаціонізм, теоцентризм, пантеїзм, провіденціалізм, телеологія, теодіцея, теологія, екзегетика, есхатологія, номіналізм, реалізм, концептуалізм, універсалії, Ренесанс, антропоцентризм, гуманізм, універсалізм (доби Відродження), індивідуалізм, теїзм, деїзм, пантеїзм, мікрокосм та макрокосм, утопія, макіавеллізм.

Політична криза: від полісної демократії до імперської держави, від вільного громадянина до підданого. Методологічна криза космоцентричного натуралізму та пошук шляхів подолання. Зміна світоглядних орієнтирів. Пошук гармонії зі світом і собою та зародження ідеї індивідуальної свободи: кінічна, епікурейська, стоїчна та містично-релігійні версії.

Передумови виникнення та принципи нового типу філософії в добу Середньовіччя. Від космоцентризму до теоцентризму. Етапи розвитку:

апологетика, патристика, схоластика. Основні ідеї та принципи світобачення. Дуалізм та трансценденталізм, подвійність та символічність буття. Світ, який розподілений на «той, що існує» та «той, яким він може/має стати»: визначення сутності та існування буття. Розвиток ідеї креаціонізму (супранатуралізму) у поясненні виникнення світу. Поняття «логосу» як посередника між «ніщо» та «буття» (Філон Олександрійський). Буття як цілеспрямоване творіння. Розвиток есхатологічних учень.

Зміна уявлень про людину та її місце у світі. Поява вчень про духовну сутність людини. Людина як тричастинна істота: тіло, душа, дух. Виникнення поняття «особистість». Апофатична екзегетика.

Розвиток учень про внутрішній світ людини, свободу волі та індивідуальну відповідальність. Людина як найбільша таємниця Всесвіту. Самопізнання як шлях до визначення сутності людини та буття. Формування особистості як усвідомлення неспівпадання передумовленості існування та власного бажання. Вирішення проблеми свободи волі та передумовленості (Господній) у ранньому волюнтаризмі. Вчення про «первинну» та «вторинну» любов як формування особистісної ієрархії цінностей: два гради (Августин Блаженний). Людина як естетична істота – єдина, яка знається на прекрасному і прагне довершеності та досконалості (Тома Аквінський).

Проблема співвідношення віри та розуму в філософії: початок суперечки. Віра та розум як такі, що не співпадають, протирічать один одному (Тертулліан: «Вірую тому, що абсурдно»). Віра як довіра, особливе мислення з узгодженням, любов'ю (Августин Блаженний). Середньовічний прагматизм: віра передує та скеровується розумом («Віра шукає, розум знаходить»). Теорія «гармонії віри та розуму»: немає суперечки між «правильним розумом» та «істинною вірою (авторитетом)». Розум та віра націлені на відкриття однієї істини, але різними шляхами. Виникнення доведень існування Бога. «Онтологічне» доведення Ансельма Кентерберійського. П'ять доведень існування Бога Томою Аквінським.

Латинізація духовної культури західноєвропейського середньовіччя. Боецій як «останній римлянин та перший схоласт». Введення наукових понять та відкриття проблеми «субстанції», «акциденції», «модусу» тощо. Християнський аристотелізм Томи Аквінського.

Суперечка про універсалії як суперечка між платонізмом та аристотелізмом: реалізм, номіналізм, концептуалізм. Середньовічний реалізм та аргументи на користь первинності загальних понять перед

одиночними речами. Номіналізм Росцеліна та його вплив на розвиток пізнього середньовіччя та англійського емпіризму. «Лезо Оками» як правило наукової оптимізації: «не примножуйте сутностей без потреби». Вчення про індивідуальну свободу Д. Скотта.

Формування антропоцентричних та гуманістичних учень доби Відродження. Реабілітація та повернення цінності земного буття людини (Петрарка, Данте Аліґ'єрі). Універсалізм доби Відродження. Людина як творець. Повернення до античного ідеалу культури. Епікуреїзм та гедонізм Лоренцо Валла. «Прометеїзм» доби Відродження. «Промова про гідність людини» Піко дела Мірандола: людина як акт самостворення.

«Учене незнання» та парадокси нескінченності Миколи Кузанського: співпадання та розбіжності кінцевого та нескінченного, мікро- та макросвітів. Людина та світ як акти «розгортання». Людина як співтворець світу: від теїзму, деїзму до пантеїзму.

Тема 4. Проблема методології наукового пізнання

Основні поняття теми: методологія, наука, емпіризм, соліпсизм, сенсуалізм, раціоналізм, індукція, дедукція, сумнів, інтуїція, дуалізм, пантеїзм, субстанція, атрибут, модус, монада, скептицизм, агностицизм.

Особливості формування та завдання новоєвропейської філософії (XVII – XVIII ст.). Зміни в економічній, соціальній та духовній сферах. Секуляризація. Формування основ індустріального (буржуазного) суспільства.

Формування науки сучасного типу. Визначення вимог та принципів наукового пізнання. Критика схоластичного типу мислення. Недоліки античної та середньовічної науки. Експеримент, орієнтація на практичне застосування, тісний зв'язок з математикою («Книга природи, написана мовою математики» Галілео Галілей) – основні умови побудови нової науки.

Проблема розробки та вибору методології наукового пізнання: емпіризм проти раціоналізму, індукція проти дедукції.

Ф. Бекон – засновник новоєвропейської філософії. «Новий Органон» – проєкт відновлення науки. «Знання – сила». Методи наукового пізнання: «павук», «мураха», «бджола». Вчення про перешкоди

раціонального пізнання: примари роду, печери, театру, площі (ринку). Започаткування індуктивної логіки та визначення недоліків «неповної індукції» («будь-яка теорія може бути тільки спростована, але ж не доведена»). Метод таблиць.

Р. Декарт – засновник раціоналізму та картезіанства. Критика схоластичної логіки. «Правила для керівництва розумом». Методи раціонального пізнання. Сумнів як початок будь-якого пізнання. Вчення про дедукцію та інтелектуальну інтуїцію. «Аксіоми» раціоналізму: «природжені ідеї», «субстанція, що мислить» («Cogitoergosum»), Бог. Механістична картина світу.

Генеza емпіризму. Сенсуалізм Дж. Локка: «немає нічого у розумі, чого б раніше не було у досвіді». Критика «природжених ідей»: «tabularasa». Теорія первинних та вторинних якостей предметів. «Асоціація» як метод пізнання. Дж. Берклі: соліпсизм («Бути означає сприйматися або сприймати самому») та імматеріалізм.

Формування наукових картин світу: монізм, дуалізм, пантеїзм, плюралізм. Пантеїзм та вчення про субстанцію Б. Спінози: «природа як причина самої себе». Розвиток раціоналізму. «Свобода як усвідомлена необхідність». Г. Лейбніц: монадологія, критика емпіризму («Немає нічого у розумі, чого б раніше не було у досвіді, крім самого розуму») та «закон достатньої підстави». Скептицизм Д. Юма (Г'юма).

Розвиток механіцизму та ньютонівської фізики.

Тема 5. «Коперніканський переворот» у філософії: вирішення проблеми дуалізму об'єкта та суб'єкта пізнавальної діяльності

Основні поняття теми: трансцендентальний, трансцендентний, агностицизм, догматизм, феномен, ноумен, апіоризм (апіорне знання), синтетичні та аналітичні судження, трансцендентальна єдність апперцепції (сприйняття), антиномії розуму, категоричний імператив, моральність (за І. Кантом), феноменологія (за Г. Гегелем), абсолютна ідея, абсолютний дух, відчуження (у філософії).

Переосмислення проблематики наукового пізнання: дуалізму об'єкта та суб'єкта. Недоліки механіцизму та раціоналізму новоєвропейської філософії. Особливості та представники німецької класичної філософії.

Визначення специфіки пізнавального суб'єкта. «Коперніканський переворот» у філософії як зміна статусу людини: світ людини автономний світу природи. Людина як творець і продукт культури та історії. Зміна статусу філософії та започаткування особливого категоріально-понятійного апарату. «Філософія є рефлексія часу, епоха, охоплена думкою» (Г. Гегель).

I. Кант – засновник німецької класичної філософії. Пробудження від догматичного сну та подолання наукового догматизму. Проблематика «докритичного» та «критичного» періоду у творчості I. Канта. Світоглядні питання та формування трансцендентальної філософії. Визначення умов існування природознавчих, математичних та метафізичних наук. «Що я можу знати?»: дуалізм ноумена та феномена. «Що я маю робити?»: відкриття трансцендентального суб'єкта. Аналітичні та синтетичні судження. Априорне та апостеріорне знання. «Трансцендентальна єдність апперцепції». Простір та час як априорні форми чуттєвості. Вчення про категорії як априорні форми розсуду. Антиномії розуму як межа теоретичного (чистого) розуму. «Практичний розум» та вчення про моральність. Категоричний імператив. Дуалізм теоретичного та практичного розуму як дуалізм необхідності та свободи. Моральність та Свобода. Шосте доведення існування Бога.

Система суб'єктивного ідеалізму Й. Фіхте як спроба подолання дуалізму I. Канта. Проголошення примату практичного (морально-етичного) розуму перед «чистим» розумом. Філософія «Абсолютного Я». «Будь-яка реальність – діяльна, а будь-яка діяльність – реальна». Світ як результат діяльності людського духу: діалектика «Я» та «не-Я». Натурфілософія В. Шеллінга.

«Абсолютний ідеалізм» та культ людського розуму як завершальний етап розвитку класичної філософії. Основні принципи філософії абсолютного ідеалізму Г. Гегеля. Дійсність як процес саморозвитку та «розгортання» понять. Тотожність субстанції і суб'єкта. Структура реальності (система абсолютного ідеалізму): Логіка (дух «у собі»), Природа (інобуття духу), Дух («у собі і для себе»). Панлогізм Гегеля і класичний раціоналізм. «Будь-яка дійсність – розумна». Діалектика як наука та метод осягнення дійсності. Принципи і закони діалектики. Закон єдності та боротьби протилежностей як «джерело розвитку». Закон переходу кількісних змін у якісні як «механізм розвитку». Закон

заперечення заперечення як «результат розвитку». Неспівпадіння системи та методу.

Формування антропологічного матеріалізму. Критика абсолютного ідеалізму та вульгарного матеріалізму Л. Фейєрбахом: «Гегель розпочав з поняття буття, чому б не розпочати із самого Буття». «Сутність християнства» як критичний аналіз релігії. Бог як «відчуження» сутнісних ознак, «дзеркало людини». Головна тема роздумів – людина. Чуттєвість проти раціоналізму. «Я» – це взаємозв'язок «Я» з «чуттєво даним Ти».

Значення та перспективи розвитку «коперніканського перевороту» в філософії. Німецька класична філософія як вершина розвитку «класичного» світосприйняття.

Тема 6. Філософські студії XIX–XX століть

Основні поняття теми: антропологізм, ірраціоналізм, позитивізм, прагматизм, постмодернізм, екзистенціалізм, суспільно-економічна формація, відчужена праця, несвідоме, надлюдина, воля, життя, волюнтаризм, переоцінка цінностей, архетипи несвідомого, екзистенція, межова ситуація, абсурд, осьовий час, симулякр, деконструкція людини, смерть автора, наратив, конвенціонізм, верифікація, фальсифікація.

Криза раціонального розуміння дійсності. Критика абсолютного панлогізму Г. Гегеля та криза «класичної» моделі світу. Ірраціоналізм проти раціоналістичного оптимізму: «усе розумне – дійсне, усе дійсне – розумне?». Критика філософії історії Гегеля. Специфіка розуміння людини у філософії сучасності. Антропологізм проти панлогізму.

Становлення проблематики сучасного світобачення. Перегляд класичної моделі світорозуміння. Характерні риси сучасної філософії. Критика науки як універсального, абсолютного та самодостатнього засобу орієнтування у світі. Буття людини (людства) як самостійне та характеризується здатністю до саморозвитку та самовизначення; має недетермінований характер. Синергетика проти діалектики. Антропологізм: неможливість визначати будь-які сфери буття безвідносно до людського сприйняття та уявлення. Контекстуальність знання. Завдання філософії: від пізнання об'єктивного світу до визначення форм та норм побудови індивідуально-неповторного світу особистості.

Програма радикального оновлення філософії у ХІХ ст.: Л. Фейєрбах, К. Маркс, А. Шопенгауер, С. К'єркегор. Сцієнтиські проекти: від теорії до практики. Марксизм та позитивізм. Учення про природу та суспільство як поєднання матеріалізму та діалектики. Місце праці у формуванні людства та суспільства. «Суспільно-економічні формації». Теорія «відчуженої праці». «Філософія як позитивне знання»: становлення та розвиток позитивізму. Три стадії розвитку суспільства О. Конта. Відмова від метафізичних абстракцій. «Наука – сама собі філософія». Соціологічний напрям позитивізму (Г. Спенсер, Д. Мілль). Розвиток аналітичної філософії в працях Л. Вітгенштейна та Б. Рассела: аналіз структур мови та мислення.

Становлення, специфіка та напрями ірраціональної філософії. Поворот філософії в бік ірраціоналізму та його причини.

«Філософія життя»: життя як нескінченне становлення – “життєвий потік”. Творча інтуїція А. Бергсона: пізнання як переживання. Виникнення герменевтики (Дільтей, Гадамера). Волюнтаризм А. Шопенгауера: «Світ як воля та уявлення». Спонтанність та невизначеність «волі до життя» як принципу існування та генезису світу. «Воля до влади» Ф. Ніцше як умова розвитку особистості та світобудування. Критика християнства та моральний нігілізм: цінність людини полягає не в тому, що вона є, а в тому, чим вона може стати. «Подвійна мораль» та вчення про надлюдину.

Методологічні засади герменевтики та феноменологія Е. Гуссерля. Вчення про «життєвий світ» та інтернаціональність свідомості. Феноменологічна редукція. З. Фрейд та розвиток психоаналізу. «Воно», «Я», «над-Я» як структура внутрішнього світу людини. Вчення про несвідоме як чинник людського буття. «Ерос» і «Танатос». Учення про комплекси та механізми їх подолання. Архетипи колективного несвідомого К. Юнга.

Філософія екзистенціалізму в проблемах та відповідних категоріях. «Буття передує сутності». Екзистенціальна діалектика С. К'єркегора. Три стадії розвитку особистості. Відчай як змістостворюючий екзистенціал. «Біси» та «Підпільна людина» Ф. Достоєвського. Вчення про свободу та творчість М. Бердяєва. Аналіз категорії буття в екзистенціалізмі М. Гайдеггера. Сутність буття людини – стурбованість. Проблема *істинної (достовірної) екзистенції* та смерть. «Пограничні ситуації». «Екзистенційна комунікація» та «осьовий час» К. Ясперса. Вчення про свободу як невід'ємну ознаку буття людини Ж. - П. Сартра. Негативна

діалектика: Буття та Ніщо. Проблема «Іншого» в екзистенціалізмі: «Інші – це пекло». А. Камю про основне питання філософії та абсурдність буття.

Розмивання традиційних світоглядних ціннісних позицій. Критика цінностей західної цивілізації. «Занепад Європи» О. Шпенглера. Американський прагматизм: «як зробити наші думки ясними» (Ч. Пірс, У. Джеймс та ін.).

Радикальне оновлення філософського дискурсу: постмодерністські проекти перебудови уявлень про світ. Людина як символічна істота (Е. Кассирер). Відмова від метафізичних засад цілісності світу та людини (децентралізація). «Ера симулякрів» Ж. Бодріяра. Деконструкція людини: «індивід» проти «дивіда» Людина як «сукупність усіх її феноменів та проявів».

Вітчизняна філософська думка у контексті світового розвитку. Особливості світогляду українського етносу. Теоретичне оформлення світоглядного менталітету. Українське просвітництво та академічна філософія (Г. Сковорода, Т. Шевченко, П. Куліш, П. Юркевич). Український кордоцентризм. Екзистенційна філософія (М. Бердяєв, Л. Шестов). Основні ідеї, напрямки досліджень та представники сучасної української філософії.

Тема 7. Філософське осмислення світу та теорія пізнання

Філософська категорія буття. Буття людей і Буття світу – способи їхнього існування. Проблема буття в історії філософської думки як проблема розкриття категорій. «Чому існує Щось, а не Ніщо?». Буття та субстанція. Типи онтологій: монізм, дуалізм, плюралізм. Буття і небуття (Ніщо). Умови та принципи існування. «Профанне» і «сакральне». Природне і надприродне. Онтологія і теологія. Ідея Бога. Буття і Реальність. Питання про дійсність: прообраз, відображення, зображення. Дійсність як «образ образів». Дійсність як симулякр, «копія з неіснуючої копії». Культура як індустрія ілюзій. Устрій світу – це устрій мови.

Ставлення до природи. Аристотелеве телеологічне тлумачення природи. Механістична картина світу Нового часу та її криза. «Природа як майстерня» та глобальні екологічні проблеми сучасності. Теорії еволюцій: від людини до суспільства.

Візії сучасної науки на матеріальні засади та єдність світу. Хвильова теорія. Рух як універсальний спосіб буття. Простір та час як апіорні форми чуттєвості. Буття і час. Вічне і минуще. Тривалість (плинність) і стійкість буття. Історичність буття. Способи і результати освоєння людьми простору і часу. Соціальний, біологічний, психологічний вимір часу та простору. Поняття хронотопу. Буття і простір. Фактичність, наявність, дійсність і можливість як «рівні буття». Гіперреальне та удаване. Трансцендентність, трансцендентальність та іманентність. Практичне буття як практично-духовний «горизонт» світу.

Теорія пізнання. Логіка: поняття, судження, умовивід. Об'єкт і суб'єкт пізнання. Рівні і форми пізнання (чуттєве і раціональне, емпіричне і теоретичне). Опосередковане (раціональне, інтелектуальне, інтелігібельне) та безпосереднє (ірраціональне, містичне, «відчужене») пізнання. Інтуїція. Творчість. Логіка наукового дослідження та її етапи (проблема, факт, гіпотеза, теорія, ідея, вищі шаблі систематизації пізнавального процесу).

Сутність пізнання. Соціально-історична природа пізнавальної діяльності. Діалектика суб'єкта й об'єкта процесу пізнання. Джерела і рушійні сили пізнання. Роль соціальної практики в процесі пізнання. Пізнання і знання. «Що я можу знати?»: умови та межі пізнання. Проблема істини (суб'єктивна і об'єктивна, абсолютна і відносна). Знання як феномен істини. Істина як процес. Істина і хибність (помилковість). Істина і вірогідність, ймовірність. Істина монологічна (наукова, епістемна) і поліфонічна (філософська «алетейя»). Концепції істинності наукового пізнання: кореспондентська (класична) конвенціональна, прагматична, когерентна. Істина і омана. Знання і мудрість. Рівні знання: віра і релігійна віра, гадка (доксичне знання), дискурсивне («епістемне») знання, софійське знання (мудрість). Альтернативні способи ідеалізації і пізнання (інтуїція, інстинкт, потяги бажання). Епістемологічні альтернативи логоцентризму: Ж. Дерріда, М. Фуко.

Плюралізація фундаментальних гносеологічних припущень. Розширення різноманіття типів розуміння. Специфіка пізнання природи і соціальної дійсності.

Тема 8. Філософська концепція людини та суспільства

Унікальність та універсальність феномену людини в світі. Проблема сутності та існування людини. Специфіка людського ставлення до світу. Проблема розуміння людини в історії філософії.

Класифікація визначень людини. Сутність людини. Індивідуальне та суспільне в людині. Поняття індивід, людина та особистість. Проблема визначення поняття «особистість»: «продукт соціального середовища» чи «реалізація власного проєкту».

Специфіка людського буття. Форми життєвого світу людини: природний світ (географічне середовище, техніка, виробництво); соціальний світ (соціум, етнос, держава), духовний світ (мораль, мистецтво, релігія, філософія). Людина і буття як «мікро- та макросвіт». Світ «повсякденності» як світ людського існування.

Філософська проблема взаємовідношення душі і тіла людини. Плотська і духовна людина. Тіло як носій буттєвих змістів. «Мова тіла». Орієнтація на тілесність сучасної цивілізації. Воля, віра, почуття як появи людського єства. Тема життя і смерті у філософії. Кінцевість та обмеженість індивідуального існування людини. Сенс життя людини і людства.

Матеріальні основи буття людини: природа як об'єктивне першоджерело. Буттєвість, свобода, вибір, відповідальність – сутнісні характеристики людини. Телеологічність (цілевстановлення) як спосіб людської життєдіяльності. Проблема людського першопочатку і основні детермінанти її появи. Сенс життя. Життя і смерть у контексті повсякденності.

Поняття аксіосфери. Людина в системі цінностей, структура «царства цінностей». Цінності в духовному світі людини. Проблема ціннісних орієнтирів. Цінність і життєвий смисл. Компоненти ціннісного вибору: світогляд, ідеал, потреби, воля, емоції. Ієрархія цінностей. Базові цінності людського життя. Вищі духовні цінності (істина, добро, краса, благо). Плюралізм цінностей: проблема культурного порозуміння.

Проблема свідомості у філософії. Природа і сутність ідеального. Дискусія в сучасній філософії і науці з проблем ідеального. Розвиток форм відображення як генетична передумова свідомості. Виникнення свідомості і її суспільна природа. Діалектика суспільної й індивідуальної свідомості. Методологічні аспекти дослідження взаємозв'язку мови і мислення.

Формування штучних мов у науці і техніці. Проблема діалогу людини і комп'ютерних систем. Свідомість і мислення. Комунікація як комплексний феномен.

Поняття суспільства. Природні передумови виникнення і розвитку суспільства. Суспільство як специфічна система, результат діяльності людини, що прагне досягти своєї цілі. Сучасні напрямки соціально-філософської думки. Філософія суспільства. Основні підходи до розуміння суспільства. Натуралістична концепція суспільства. Теорія соціальної дії (М. Вебер), теорія «відчуженої праці» (К. Маркс). Сутність системного підходу до суспільства і його історії. Об'єктивне і суб'єктивне в історичних процесах. Специфіка соціального детермінізму. Людство як суб'єкт історії. Виявлення негативних сторін суспільного розвитку. Зміст і призначення історії. Культура і цивілізація. Проблема сенсу історії. Проекти світової історії. Ідея кінця Історії (Ф. Фукуяма).

Людське буття як «співбуття». Проблема людської самості: «Я» та «Інший». Проблема інтерсуб'єктивності. «Я» та «Інший»: проблема та типи співіснування. Есенціалістський та екзистенціалістський підходи до розуміння людини. Свобода, творчість, відповідальність як ознаки людського буття. Зміст людського буття. Проблеми життя, смерті, безсмертя. «Життєвий світ» та «мужність бути». Стратегія людства в планетарному масштабі. Антропологічний характер глобальних проблем сучасності.

Розділ 2. ТЕМИ ТА ЗАПИТАННЯ ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Практичні заняття проводяться з метою поглибленого вивчення курсу та опанування його методичних засад. Такі заняття повинні сприяти розвитку творчо-креативних здібностей студентів, інтересу до наукових досліджень, формуванню навичок публічного виступу і участі в дискусії, розвитку культури мовлення та засвоєння основних вимог вербального етикету в діловому спілкуванні взагалі.

Основна **мета** практичних занять – допомогти студентам засвоїти найбільш складні теоретичні питання, зорієнтувати їх на самостійну та індивідуальну роботу. На практичному занятті викладач організовує обговорення питань, заслуховування та інтерпретацію рефератів, проведення письмової роботи, тестування, розв'язання проблемних

питань, проведення ділових ігор. Готуючись до практичних занять, необхідно звернути увагу на ключові поняття і засвоїти їх. У відповідях слід звертати увагу на їх чітке формулювання, а також розкриття характерних ознак, аргументацію та ілюстрацію теоретичних положень конкретними фактами та емпіричними ситуаціями.

Тема 1. Специфіка та структура філософського знання

1. Специфіка філософського знання. Поняття «філософія».
2. Виникнення філософії та структура філософського знання.
3. Головні проблеми та функції філософії.

Першоджерела

1. Ортега-И-Гасет, Х. Что такое философия? / Х. Ортега-И-Гасет. – М., 1991.
2. Соловьев, В. С. О судьбах и смыслах философии / В. С. Соловьев // Вопросы философии. – 1988. – № 8.
3. Хайдеггер, М. Что такое философия? / М. Хайдеггер // Вопросы философии. – 1993. – № 8.
4. Шеллинг, Ф. Введение в философскую методологию / Ф. Шеллинг // Собр. соч. : в 2 т. – М. : Мысль, 1989. – Т. 1. – С. 160–374.

Контрольні запитання

1. Які основні значення терміна «філософія»?
2. Яке співвідношення філософії і науки?
3. Назвіть головні розділи філософського знання.
4. У чому проявляється особливість філософського знання та філософського мислення?

Тема 2. Філософія як особлива форма осягнення дійсності. Історичні типи світоглядів

1. Поняття і типологія світогляду. Філософія як світогляд.
2. Характерні риси філософського мислення.

3. Основне питання філософії.
4. Західний та східний способи філософствування.

Першоджерела

1. Камю, А. Миф про Сизифа. Эссе об абсурде / А. Камю // Сумерки богов / сост. и общ. ред. А. А. Яковлева. – М. : Политиздат, 1990. – С. 222–318.
2. Конфуций. Уроки мудрости : сочинения : пер. с древнекит. / Конфуций / отв. за вып. А. Гопаченко. – М. : Эксмо; Харьков : Фолио, 2004. – 958 с.
3. Конфуцій. Афоризми та вислови / Конфуцій. – Харків : Vivat, 2018. – 144 с.
4. Соловьев, В. С. Исторические дела философии / В. С. Соловьев // Вопросы философии. – 1988. – № 8. – С. 118–125.
5. Шопенгауэр, А. Введение в философию. Новые паралипомены. Об интересном : сборник : пер. с нем. / А. Шопенгауэр. – Мн. : ООО Поппури, 2000. – 416 с.
6. Ясперс, К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс; пер. с нем. М. И. Левина. – М. : Политиздат, 1991. – С. 420–431.

Контрольні запитання

1. Що таке світогляд та його історичні типи?
2. Охарактеризуйте найважливіші особливості міфологічного, релігійного та буденного світоглядів та їх відмінності від філософського світогляду.
3. Що спільного між філософією та мистецтвом?
4. У якому співвідношенні знаходяться індивідуальна й суспільна свідомості? Що спільного має філософія з правом і політикою?
5. Які питання філософії є основними у роботі А. Камю «Міф про Сізіфа. Есе про абсурд»?
6. Окресліть основні світоглядні ідеї Стародавнього Сходу.
7. Чим відрізняється філософська проблематизація давньоіндійської філософії від давньокитайської?

Тема 3. Особливості формування європейського мислення в античній філософії: принципи, періодизація, основні проблеми, представники

1. Антична філософія: періодизація та різноманіття філософських учень.
2. Натурфілософія досократиків (Фалес, Анаксімен, Анаксімандр, Анаксгор, Піфагор, Емпедокл, Парменід, Геракліт, Демокріт). Учення про першоджерела як одиничне, особливе, загальне.
3. Проблеми пізнання і суті людини у софістів, Сократа, сократичних школах.
4. Учення про ідеї, душу і пізнання у Платона.
5. Філософська система Аристотеля.
6. Метафізичне вирішення проблеми буття-як-субстанції: «єдиність» (Парменід), «подвійність» (Платон), «нескінченність» (Демокріт), «незліченність» (Аристотель).
7. Проблема сенсу життя у грецькій та римській філософії періоду елінізму: епікурізм, стоїцизм, скептицизм.
8. Неоплатонізм як остання філософія античності.

Першоджерела

1. Аристотель. Поетика / Аристотель ; пер. з давньогрец. Б. Тен. Харків : Фоліо, 2018. – 156 с.
2. Аристотель. Никомахова етика / Аристотель // Собр. соч. : в 4 т. – М., 1984. – Т.4. – С. 53–295.
3. Аврелій, Марк. Наодинці з собою / Марк Аврелій ; пер. з латин. Р. Паранька. – Львів : Апріорі, 2020. – 184 с.
4. Платон. Собр. соч. : в 3 т. : пер. с древнегреч. / Платон ; под общ. ред. А. Ф. Лосева, В. Ф. Асмуса. – М. : Мысль, 1968–1972.
5. Платон. Банкет / Платон ; пер. з давньогрец. У. Головач. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2018. – 220 с.
6. Сенека. Моральні листи до Луцилія / Сенека ; пер. з латин. А. Содомора. – Львів : Апріорі, 2018. – 552 с.
7. Сенека. Діалоги / Сенека ; пер. з латин. А. Содомора. – Львів : Апріорі, 2016. – 320 с.

Контрольні запитання

1. Натурфілософія Мілетської школи. Чому її називають першою філософською школою?

2. Як Ви розумієте вислів Протагора: «Людина є мірою усіх речей»? Поєднайте його із сократовським: «Людина, пізнай саму себе». Подумайте, а що саме людина має пізнати в собі та мірою чого вона виступає? Які методи дослідження використовує Сократ? Подумайте, чому саме діалог є найулюбленишим способом отримання знання для Сократа та Платона.

3. Яку класифікацію наук запропонував Аристотель? У чому полягає концепція матерії – форми в Аристотеля? Що таке категорії за Аристотелем і які категорії він характеризує?

4. Що нового привніс Епікур у атомістичну концепцію? Який образ життя він пропонує?

5. Що об'єднує філософію Стародавньої Греції та Стародавнього Риму? На якій підставі скептики закликали стримуватися від категоричних суджень? На що, на думку стоїків, людина має спиратися у житті? Що таке «єдине» у неоплатоників?

Тема 4. Визначення духовної суті буття: основні проблеми і принципи нового типу філософії в добу Середньовіччя

1. Передумови виникнення, періодизація, основні проблеми і принципи середньовічної філософії.

2. Формування християнської філософії, джерела християнської апологетики.

3. Символізм і середньовічна герменевтика.

4. Роль християнської патристики у формуванні ідейних засад середньовічного світобачення. Вчення Августина Блаженного.

5. Філософія Томи Аквінського.

6. Проблема універсалій у схоластичній філософії.

7. Проблема співвідношення віри і розуму.

Першоджерела

1. Абельяр, П. Диалог между философом иудеем и христианином / П. Абельяр // Вопросы философии. – 1995. – № 3. – С. 132–181.

2. Августин. Исповедь / Мир философии : книга для чтения : в 2 ч. / Августин. – М. : Политиздат, 1991. – Ч. 1. Исходные философские проблемы, понятия и принципы – С. 193–195.

3. Аквинский, Фома. О сущем и сущности: Историко-философский ежегодник / Ф. Аквинский. – М. : Мысль, 1988. – С. 230–251.

4. Аквинский, Фома. Пять доказательств существования бога / Ф. Аквинский. // Мир философии : книга для чтения : в 2 ч. – М. : Политиздат, 1991. – Ч. 2. Человек. Общество. Культура. – С. 375–377.

5. Аквинский, Фома. Сумма теологии / Ф. Аквинский // Вопросы философии. – 1997. – № 9. – С. 163–175.

Контрольні запитання

1. У чому полягають основні відмінності у світоглядах античності й середньовіччя? Назвіть середньовічних прихильників позитивного й негативного ставлення до античної філософії? Кому належать і у чому полягає зміст таких висловів: «Вірую тому, що абсурдне»; «Розумію, щоб вірити»; «Вірую і розумію»?

2. Охарактеризуйте ідейні здобутки Августина Блаженного. «Сповідь» як нове тлумачення істини і віри. Розкрийте значення герменевтичного кола Августина Блаженного: «Вірую, щоб розуміти – розумію, щоб вірити». Розкрийте проблему часу та теоцентричну метафізику Августина Блаженного: Бог – Світ – Людина. Особливості етики і теодицеї Августина. У чому полягає концепція єдності людської і божественної історії? Чим відрізняється «град божий» від «града земного»?

3. Розкрийте зміст і значення основних ідей П'єра Абеляра. Як Абельяр вирішує проблему універсалій? Яку роль він відводить діалектиці?

4. У чому полягає відмінність середньовічного реалізму від номіналізму?

5. Назвіть основні положення філософії Томи Аквінського? Окресліть історичне значення концепції «подвійної істини».

6. Розкрийте зміст і значення принципу «бритви Оккама».

Тема 5. Визначення вимог та принципів наукового пізнання. Емпіризм та раціоналізм

1. Періодизація й основні проблеми філософії Відродження.
2. Особливості ренесансного гуманізму та натурфілософії.
3. Основні проблеми філософії Нового часу.
4. Емпіризм і раціоналізм – напрямки в теорії пізнання.
5. Філософські погляди мислителів епохи Просвітництва.

Першоджерела

1. Антология мировой философии : Возрождение / отв. за вып. Ю. Г. Хацкевич. – Минск : Харвест, М. : ООО Издательство АСТ, 2001. – 928 с.
2. Бэкон, Фрэнсис. Новый Органон / Фрэнсис Бэкон. – М.: Рипол Классик, 2019. – 364 с.
3. Декарт, Р. Правила для руководства ума / Р. Декарт // Собр. соч. : в 2 т. – М. : Мысль, 1989. – Т. 1. – С. 78–153.
4. Декарт, Р. Рассуждение о методе... / Р. Декарт // Собр. соч. : в 2 т. – М. : Мысль, 1989. – Т. 1. – С. 250–273.
5. Лейбниц, Г. В. Опыты теодицеи о благодати Божией, свободе человека и начале зла / Г. В. Лейбниц // Собр. соч. : в 4 т. – М. : Мысль, 1989. – Т. 4. – 554 с.

Контрольні запитання

1. Окресліть основні зміни змістовних акцентів у християнському світобаченні європейського Відродження? Чим пантеїстичні погляди М. Кузанського відрізняються від уявлень про Бога, поширених в античній і середньовічній філософії? Проти яких усталених філософських уявлень спрямовує свої філософські погляди Дж. Бруно?
2. Яку роль відіграє ренесансна філософія у формуванні європейської науки? Розкрийте зміст і причини становлення механістичного світогляду в Європі Нового часу.

3. Розкрийте особливості емпіризму та раціоналізму як методологій наукового пізнання. Порівняйте основні методологічні ідеї Ф. Бекона і Р. Декарта.

4. Що таке «ідоли» пізнання і які рекомендації для їх подолання пропонує Ф. Бекон?

5. На якій підставі Р. Декарт вважає, що раціональне пізнання є більш значущим для теорії, ніж чуттєве пізнання?

6. Охарактеризуйте пізнавальні ідеї Т. Гоббса і Дж. Локка.

7. Що таке «монада» Г. Лейбніца і в чому її відмінність як одиниці буття від «атома» Демокріта?

8. Розкрийте роль і значущість суб'єктивного пізнання в ідеалістичному сенсуалізмі Дж. Берклі та Д. Юма.

Тема 6. Напрями німецької класичної філософії та їх представники

1. Філософське новаторство засновника німецької класичної філософії І. Канта. Критична філософія І. Канта.

2. Науковчення Й. Фіхте та натурфілософія Ф. Шеллінга.

3. Система і метод в філософії Г. Гегеля.

4. Антропологічне вчення Л. Фейербаха.

Першоджерела

1. Гегель, Георг. Феноменологія духа / Георг Гегель ; пер. с нем. Г. Г. Шпета. – М. : Наука, 2006. – 448 с.

2. Кант, І. Пролегомени до кожної майбутньої метафізики, яка може постати як наука / І. Кант ; пер. з нім. В. Терлецького. – Харків : Фоліо, 2018. – 214 с.

3. Кант, І. Естетика / І. Кант ; пер. з нім. Б. Гавришкова. – Київ : Аверс, 2007. – 360 с.

4. Кант, І. Рефлексії до критики чистого розуму / І. Кант ; пер. з нім. І. Бурковського. – Київ : Юніверс, 2004. – 464 с.

5. Фейербах, Людвиг. Избранные философские произведения : соч. в 2 т. / Л. Фейербах. – М. : Политиздат, 1955.

Контрольні запитання

1. Поясніть, чому німецьку класичну філософію відносять до окремого періоду розвитку новоєвропейської філософії та окресліть основні її риси.

2. У чому полягає «коперніканський переворот», що здійснив у філософії І. Кант? У філософії Канта виділіть проблеми, які розум може вивчати поза межами досвіду. Яка, з точки зору Канта, роль у пізнавальному процесі належить розважливості розуму? У чому полягає відмінність кантовських «явища» і «речі-у-собі»? Що таке антиномії розуму і чому вони виникають? У чому полягає відмінність між теоретичним розумом і практичним у філософській системі Канта? Що таке «категоричний імператив» і який його метафізичний і соціальний сенс?

3. Чому Й. Фіхте свою філософську концепцію називає «науковчення»? Що Фіхте розуміє під поняттями «Я» і «не-Я» та яке між ними співвідношення? У чому специфіка теоретичного й практичного науковчень? Які завдання перед наукою і вченими ставить Фіхте?

4. Чому філософія Г. Гегеля – це «абсолютний ідеалізм»? Окресліть основні складові філософської системи Гегеля. Що він розуміє під абсолютною ідеєю і абсолютним духом? Як співвідносяться в гегелівській філософії поняття «абсолютна ідея» і «абсолютний дух»? Окресліть основні аспекти розуміння субстанції Гегелем? Охарактеризуйте метод гегелізму. Виділіть і розкрийте подані Гегелем закономірності діалектичного мислення. Чому він свою філософську систему починає з науки логіки? Які рівні саморозвитку абсолютного духу виділяє Гегель? Як Гегель розуміє історію суспільства та в чому він бачить сенс і мету історії?

5. Розкрийте зміст антропологічного принципу філософії Л. Фейєрбаха. Як він розумів суть людини? У чому він бачив причини виникнення релігії? Про необхідність якої особливої нової релігії говорив Фейєрбах? Що Фейєрбах покладає в основу філософського розуміння дійсності?

Тема 7. Вирішення проблеми специфіки пізнавального суб'єкта

1. Проблеми пізнання в історії філософської думки.
2. Рівні, форми та методи пізнання.
3. Проблема істини та омани в процесі пізнання.
4. Наукове пізнання та його ознаки.

Першоджерела

1. Кун, Т. Структура наукових революцій / Т. Кун. – М. : ООО Издательство АСТ, 2003. – С. 9-269.
2. Поппер, К. Нормальная наука и опасности, связанные с ней / К. Поппер. – М. : ООО Издательство АСТ, 2003. – С. 525-539.
3. Хабермас, Ю. Познание и интерес / Ю. Хабермас // Философские науки. – М., 1990. – № 1.
4. Хайдеггер, М. О сущности истины / М. Хайдеггер // Философские науки. – 1989. – № 4.

Контрольні запитання

1. Що вивчають гносеологія та епістемологія?
2. Розкрити зміст сенсуалізму, емпіризму, раціоналізму та інтуїтивізму та назвіть їх прихильників.
3. Охарактеризуйте загальнонаукові методи пізнання.
4. Відокремте спільне і відмінне у спостереженні й експерименті як емпіричних методів пізнання.
5. Чому розуміння має суспільно-історичний характер?
6. Яке місце займають істина, правда та омана в пізнанні та соціально-практичному житті людини?

Тема 8. Криза класичної парадигми та раціонального розуміння дійсності

1. Становлення й розвиток некласичного стилю мислення.
2. Ірраціоналізм і «філософія життя».
3. Екзистенціалізм.
4. Фрейдизм і неофрейдизм.
5. Прагматизм та неопрагматизм.

6. «Комунікативний поворот» у філософії.

Першоджерела

1. Апель, К.- О. Трансформація філософії / К. - О. Апель ; пер. с нем. В. Куренного, Б. Скуратова. – М. : Логос, 2001. – 339 с.

2. Ницше, Ф. По ту сторону добра и зла. Казус Вагнер. Антихрист. Эссе Номо. / Ф. Ницше. – Минск : Харвест ; М. : АСТ, 2000. – 880 с.

3. Ніцше, Ф. Ранкова зоря. Думки про моральні пересуди / Ф. Ніцше; пер. з нім. В. Кебуладзе. – Київ : Темпора, 2018. – 800 с.

4. Сартр, Ж. - П. Экзистенциализм – это гуманизм / Ж. - П. Сартр // Сумерки богов. – М. : Политиздат, 1890. – С. 319–344.

5. Фрейд, З. Малое собрание сочинений / З. Фрейд ; пер. с нем. Г. Барышниковой и др. – СПб. : Азбука, Азбука-Аттикус, 2011. – 992 с.

6. Фромм, Э. Бегство от свободы : Человек для себя / Э. Фромм ; пер. с англ. Д. Н. Дудинского. – Минск : ООО Попурри, 2000. – 672 с.

7. Хабермас, Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас; пер. с нем. под ред. Д. В. Складнева, послесл. Б. В. Маркова. – СПб. : Наука, 2006. – 380 с.

8. Шопенгауэр, А. Афоризмы. Мир как воля и представление : сборник : пер. с нем. / А. Шопенгауэр. – Минск : Харвест, 2011. – 1280 с.

9. Юнг, К. Г. Архетипи і колективне несвідоме / К. Г. Юнг ; пер. з нім. К. Котюк. – Львів : Астролябія, 2018. – 608 с.

Контрольні запитання

1. Охарактеризуйте класичну і некласичну парадигми філософії.

2. Чому про філософію А. Шопенгауера кажуть як про волюнтаристську і песимістичну? У чому полягає суть «волі» у філософії А. Шопенгауера?

3. Розкрийте концептуальну спрямованість міркувань Ф. Ніцше про «надлюдину». Що таке «воля до влади»? Які наслідки для людини і філософії матиме «смерть Бога»?

4. Назвіть представників екзистенціалізму релігійного та атеїстичного напрямів?

5. Окресліть специфіку естетичної, етичної і релігійної стадій удосконалення людини за С. К'єркегором?

6. У чому полягає трагедія свободи за Ж.- П. Сартром?

7. Яка різниця між фрейдизмом і неофрейдизмом? Яку, за З. Фрейдом, роль відіграє несвідоме у житті людини? Що нового привніс Е. Фромм у психоаналіз?

8. У чому полягає головний зміст комунікативної філософії?

Тема 9. Особливості, характерні риси та філософські студії сучасності

1. Історичні етапи позитивізму. Філософія модерну: постпозитивізм та аналітична філософія.

2. Феноменологія та герменевтика.

3. Постмодерністські проекти перебудови естетики, політики, філософії.

4. Сучасна українська філософія.

Першоджерела

1. Бубер, М. Два образа веры / М. Бубер. – М. : Республика, 1995. – 464 с.

2. Витгенштейн, Л. Культура и ценность. О достоверности / Л. Витгенштейн. – М. : АСТ, Астрель, Мидгард, 2010. – 256 с.

3. Гадамер, Х. - Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики / Х. - Г. Гадамер. – М. : Прогресс, 1988. – 704 с.

4. Гуссерль, Э. Логические исследования. Картезианские размышления / Э. Гуссерль. – Минск : Харвест, 2000. – 752 с.

5. Делез, Ж. Различие и повторение / Ж. Делез. – СПб. : Наука, 1998 – 384 с.

6. Деррида, Ж. О почтовой открытке от Сократа до Фрейда и не только / Ж. Деррида. – Минск : Современный литератор, 1999. – 832 с.

7. Джемс, У. Прагматизм: новое название для некоторых старых методов мышления : Популярные лекции по философии. / У. Джемс; пер. с англ. – 3-е. изд. – М. : ЛКИ, 2011. – 240 с.

8. Кун, Т. Структура научных революций / Т. Кун ; пер. с англ. – М. : ООО Издательство АСТ, 2003. – 605 с.

9. Пирс, Ч. С. Начала прагматизма / Ч. С. Пирс. – СПб. : Наука, 2000. – 318 с.

10. Поппер, К. Р. Предложения и опровержения : Рост научного знания : пер. с англ. / К. Р. Поппер. – М. : ООО Издательство АСТ, 2004. – 648 с.

11. Фуко, М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / М. Фуко. – СПб. : А-сad, 1994. – 408 с.

Контрольні запитання

1. Які проблеми досліджує сучасна філософія науки? Про які стадії розвитку пізнання говорив О. Конт? Яку роль відіграють фальсифікації у науці за К. Поппером? Що таке парадигма у Т. Куна?

2. Чим філософія модернізму відрізняється від філософії постмодернізму? Чи згодні ви з постмодерністами, що світ не вміщується в жодні теоретичні схеми, що існування єдиної філософії є неможливим? У чому полягають принципи децентралізації, деконструкції та інші у формуванні світогляду людини?

3. Окресліть герменевтику буття і герменевтику суб'єкта. Що таке «герменевтичне коло» і які є можливості виходу з нього? Які завдання поставив Е. Гуссерль перед феноменологією? Що таке феномен і в чому полягає його відношення до суб'єкта? Охарактеризуйте поняття «феноменологічної редукції» та її роль у пізнанні.

4. У чому з огляду на прагматизм полягає завдання філософії? Що прагматики розуміють під істиною та як розглядають співвідношення сумнівів і віри?

5. Назвіть головні етапи розвитку української філософії та її специфічні риси. Які філософські проблеми досліджує сучасна українська філософія?

Тема 10. Буття як філософська категорія. Сучасна наука про сутність світу та мислення

1. Проблема буття в історії філософської думки та основні напрями її інтерпретації.
2. Головні поняття та категорії онтології (матерія, субстанція, рух, простір і час).
3. Типи онтології: матеріалізм (реалізм), ідеалізм (спіритуалізм), монізм, дуалізм, плюралізм.
4. Свідомість: її властивості та структура.
5. Онтологія і теологія. Ідея Бога.

Першоджерела

1. Аристотель. Метафізика / Аристотель // Собр. соч. : в 4 т. – М.: Политиздат, 1984.
2. Кассирер, Е. Людский світ простору і часу / Е. Кассирер // Філософська та соціологічна думка. – 1992. – № 5.
3. Сартр, Ж.- П. Буття і ніщо. Нарис феноменологічної онтології (фрагменти) / Ж. - П. Сартр // Філософська та соціологічна думка. – 1995. – № 5–6. – С. 117–133.
4. Фрейд, З. Психология бессознательного / З. Фрейд. – М., 1989.
5. Шопенгауэр, А. Афоризмы. Мир как воля и представление : сборник ; пер. с нем. / А. Шопенгауэр. – Минск: ХАРВЕСТ, 2011. – С. 197–294.
6. Шюц, А., Лукман, Т. Структури життєсвіту / А. Шюц, Т. Лукман ; пер. з нім. В. Кебуладзе. – Харків : Фоліо, 2018. – 540 с.

Контрольні запитання

1. Який зміст розуміння буття на різних етапах розвитку філософії?
2. Які є форми (сфери) буття та в чому їхні особливості?
3. У чому полягає специфіка буття людини?
4. Охарактеризуйте основні концепції буття (матеріалістичну, ідеалістичну, некласичну) в історії філософії.
5. Що таке «світ» і чому він є тільки там, де є людина?

6. Доведіть принципову відмінність між об'єктивістською і суб'єктивістською традицією щодо тлумачення світу в філософії.
7. Що таке свідомість і які функції свідомості?

Тема 11. Унікальність та універсальність феномену людини в світі

1. Природничі та соціально-історичні свідомості. Проблема ідеального.
2. Самосвідомість та її функції.
3. Виникнення свідомості, її властивості та структура.
4. Практика і праксеологія. Свідомість, практика, досвіт.
5. Людина у сучасному культурокомунікативному світі.
6. Людське буття як «співбуття». Проблема спілкування і інтерсуб'єктивності.

Першоджерела

1. Хабермас, Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас. – СПб., 2000.
2. Юнг, Г. Отношение между «Я» и бессознательным. Очерки по аналитической психологии / Г. Юнг. – Мн., 2003.
3. Бубер, М. Два образа веры / М. Бубер. – М., 1995.
4. Франкл, В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М., 1990.
5. Фромм, Э. Бегство от свободы / Э. Фромм. – М., 2009.
6. Ламонт, К. Иллюзия бессмертия / К. Ламонт. – М., 1984.
7. Вебер, М. Протестантська етика і дух капіталізму / М. Вебер; пер. з нім. О. Погорілого. – Київ : Наша Форма, 2018. – 216 с.

Контрольні запитання

1. Які основні проблеми антропогенезу?
2. Чим відрізняються поняття: людина, індивід, особистість?
3. Як співвідносяться свідомість та духовний стан людини?
4. Охарактеризуйте визначальні ознаки свідомого.
5. У чому полягає взаємозв'язок мови та свідомості?

6. Як співвідноситься біологічне та соціальне в характеристиці сутності людини?

7. Проаналізуйте роль суспільства у формуванні соціальної сутності людини.

Тема 12. Проблема змісту людського буття

1. Специфіка людського буття.

2. Взаємовідношення душі і тіла людини. Феномен тілесності.

3. Сенс життя людини і людства.

4. Людина і особистість. Філософія особистості.

5. Соціальне буття людини і форми його існування: предметність, діяльність і спілкування.

6. Політика, право та мораль у регулятивному механізмі розвитку суспільства.

7. Культура, наука і техніка в функціонуванні та розвитку суспільства.

8. Проблеми кризи сучасної культури.

Першоджерела

1. Бердяев, Н. А. Философия неравенства / Н. А. Бердяев. – М., 1990.

2. Бодриар, Ж. Общество потребления / Ж. Бодриар. – М., 2006.

3. Локк, Дж. Опыт о человеческом разумении / Дж. Локк // Собр. соч. : в 3 т. – М. : Мысль, 1988. – Т. 1.

4. Лоренц, К. Агрессия / К. Лоренц. – М., 1994.

5. Рікер, П. Сам як інший / П. Рікер. – Київ, 2000.

6. Сорокин, П. Человек, цивилизация, общество / П. Сорокин. – М., 1991.

7. Тойнбі, А. Дослідження історії. Т. 2 / А. Тойнбі. – Київ, 1995.

8. Тофлер, Э. Футурошок / Э. Тофлер. – СПб., 1997.

9. Юркевич, П. Сердце и его значение в духовной жизни человека, по учению слова Божия / П. Юркевич // Философские произведения. – М., 1990.

Контрольні запитання

1. Які виміри охоплює буття людини? Охарактеризуйте їх (тіло, психіка, соціум)?

2. Покажіть специфіку духовного життя людини.
3. Розкрийте зміст поняття «суспільство» та головні підходи до його інтерпретації.
4. Охарактеризуйте основні підходи до розуміння суспільства.
5. Що об'єднає науку і техніку в історичному розвитку суспільства та сучасних умовах? Охарактеризуйте сучасні моделі розвитку техніки. Розкрийте методологію технічних наук.
6. Які елементи притаманні соціальній структурі традиційного, індустріального та інформаційного суспільства?

Розділ 3. РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИКОНАННЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Самостійна робота студента передбачає освоєння програмного матеріалу за безпосередньою допомогою викладача та використанням рекомендованої літератури і методичних вказівок. Читати теоретичний матеріал потрібно уважно, аналізувати прочитане, звертати увагу на ключові слова теми, нові поняття та категорії. Треба також знати представників головних напрямів в історії філософської думки та їх основні праці. Зустрівши незрозуміле з курсу, варто скористатись навчальним посібником, словником чи іншими додатковими джерелами.

Тема 1. Філософія як специфічний тип знання. Філософія та наука

1. Світогляд та його структура.
2. Типи світоглядів.
3. Філософія, наука, релігія.
4. Джерела філософії.
5. Філософія як мудрість та спосіб буття.

Ключові слова теми: філософія, світогляд, міфологія, релігія, наука, мудрість, буття.

Термін «філософія» походить від двох грецьких слів: «філео» – любов, або «філос» – приятний і «софія» – мудрість.

Філософія – любов до мудрості, теоретичний світогляд, учення, яке прагне досягнути всезагальне у світі, в людині і суспільстві.

Світогляд – цілісний погляд на світ та місце людини в ньому, система найзагальніших знань, цінностей, переконань, практичних настанов, які регулюють ставлення людини до світу.

Типи світогляду: буденний (формується під впливом практичного життя та функціонує стихійно), інституалізований (формується свідомо, під впливом раціоналізованих знань і підтримується певними соціальними групами). Історичні типи світогляду: міфологічний, релігійний, філософський. Міфологічний (завдяки сказанням та легендам) – це світогляд раннього суспільства, в якому одухотворені й персоніфіковані сили природи та соціальні явища; релігійний – сукупність ідей, сенсом яких є віра в надприродне; філософський – відрізняється раціональністю, системністю, логікою і теоретичним оформленням.

Джерела філософії – це певні передумови матеріального, суспільного та інтелектуального життя, все культурні перетворення того часу. На становлення філософії вплинули зародки наукових знань та зачатки мистецтва, моралі і права.

Першоджерела

1. Ортега-И-Гасет, Х. Что такое философия? / Х. Ортега-И-Гасет – М., 1991.
2. Соловьев, В. С. О судьбах и смыслах философии / В. С. Соловьев // Вопросы философии, 1988. – № 8.
3. Хайдеггер, М. Что такое философия? / М. Хайдеггер // Вопросы философии. – 1993. – № 8.
4. Шеллинг, Ф. Введение в философскую методологию / Ф. Шеллинг // Соч.: в 2 т. – М., 1989. – С. 160–374.

Контрольні запитання

1. Які основні значення терміна «філософія»?
2. Яке співвідношення філософії і науки?
3. Що таке світогляд та його історичні типи?
4. Назвіть головні розділи філософського знання.

5. У чому проявляється особливість філософського знання та філософського мислення?

Тема 2. Історичні типи філософії

1. Філософія Стародавньої Індії та Стародавнього Китаю.
2. Філософія Стародавньої Греції та Стародавнього Риму.
3. Виникнення філософії доби Середньовіччя. Проблеми патристики та схоластики.
4. Антропоцентризм філософії епохи Відродження.
5. Людина та суспільство в філософії Нового часу та Просвітництві.
6. Німецька класична та некласична філософія ХІХ ст.
7. Філософія кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Першоджерела

1. Конфуций. Лунь Юй (Рассуждения и изречения) / Конфуций // Путь познания, 1998. – № 4. – С. 27–28.
2. Аристотель. Никомахова етика / Аристотель // Собр. соч. : в 4 т. – М., 1984. – Т.4. – С. 53–295.
3. Платон. Алкивиад I / Платон. // Диалоги. – СПб.: Азбука-классика, 2009.–С. 21–76.
4. Сенека. Нравственные письма к Луцилию / Сенека. – М., 1977.
5. Бруно, Дж. О причинах, начале и едином / Дж. Бруно. – М., 1934.
6. Бэкон, Ф. Опыт, или наставления нравственные и политические / Ф. Бэкон // Сочинения : в 2 т. – М., 1978. – Т. 2. – С. 349–484.
7. Гегель, Г. Энциклопедия философских наук / Г. Гегель. // Собр. соч. : в 3 т. – М., 1974.
8. Шеллинг, Ф. Философия искусства / Ф. Шеллинг. – М., 1966.
9. Кант, И. Антропология с прагматической точки зрения / И. Кант // Собр. соч. : в 6 т. – М., 1966. – С. 349–589.
10. Мунье, Э. Персонализм: структура личностного универсума / Э. Мунье. – М., 1992.
11. Бергсон, А. Творческая эволюция / А. Бергсон. – СПб., 1914.

12. Шопенгауэр, А. Афоризмы житейской мудрости / А. Шопенгауэр. – М., 2016.

13. Маркс, К. Тезисы о Фейербахе / К. Маркс. // Собр. соч. : в 50 т. – 2-е изд. – М., 1955. – Т.3.

14. Сартр, Ж. - П. Экзистенциализм – это гуманизм / Ж. - П. Сартр. // Сумерки богов. – М. : Политиздат, 1989. – С. 319–345.

15. Кьеркегор, С. Страх и трепет / С. Кьеркегор. – М. : Республика, 1993.

Контрольні запитання

1. Чим відрізняється філософська проблематика давньоіндійської філософії від давньокитайської?

2. Що об'єднує філософію Стародавньої Греції та Стародавнього Риму?

3. Які головні риси філософських поглядів Сократа, Платона та Аристотеля?

4. Назвіть головні методи пізнання у філософії Нового часу.

5. Назвіть представників німецької класичної філософії та охарактеризуйте їх філософські системи.

6. Які відмітні риси некласичної філософії і хто її представники?

Тема 3. Світова та вітчизняна філософські думки ХХ–ХХІ століть

1. Екзистенціалізм. Феноменологія та герменевтика.

3. Постмодернізм: нові шляхи філософствування.

4. Українська філософська думка на межі ХІХ–ХХ ст.

5. Філософська теорія комунікації.

Екзистенціалізм виник у 30-ті роки ХХ ст. Він вважається духовним спадкоємцем ірраціоналізму К'єркегора і Ніцше. Головною темою дослідження екзистенціалістів є існування людини, що є джерелом сенсу всього суцього. Представники цієї течії: М. Гайдеггер, К. Ясперс, Г. Марсель, Ж. - П. Сартр, А. Камю та ін. Основні категорії екзистенціалізму є: екзистенція, свобода, турбота, відповідальність тощо.

Феноменологія – це течія сучасної філософії ХХ ст., яка зводить все суще до феноменів (явищ свідомості, даних з очевидністю), описує їх за

допомогою інтуїції. Творцем та відомим представником феноменології був німецький мислитель Е. Гуссерль. Основні категорії його філософії: свідомість, життєвий світ, інтерсуб'єктивність, феноменологічна редукція та інше.

Герменевтика – це течія сучасної філософії 50-х років ХХ ст., де розглядається процес «тлумачення» від тлумачення текстів до тлумачення людського буття-знання про світовий процес. Йдеться не про пізнання закономірностей, а про діалог з «традицією», носієм традиції виявляється мова, яка є не тільки «мовлення» – це і логіка, і діалектика, знання про світ і буття в ньому. Мова виступає основою для передачі досвіту, забезпечує діалог між різними традиціями. Вихідним пунктом герменевтики є онтологічний характер герменевтичного кола: для розуміння цілого необхідно розуміти його окремі частини, але для розуміння у частин вже необхідно мати уявлення про зміст цілого. Представники герменевтики є Е. Бетті, Х. - Г. Гадамер, Ф. Шлейєрмахер та інші.

Постмодернізм – це сукупне визначення тенденцій, які мають місце в останні два-три десятиріччя в культурній свідомості країн Західної Європи. Постмодернізм починається там, де класична традиція філософствування піддається сумніву, стає об'єктом іронії, критики і де виникають альтернативні типи філософствування. Постмодернізм пропонує ірраціональні дискурси в межах екзистенціального сприйняття реальності: «філософія бажання» (Ж. Делез, Ф. Гватарі), «мислення інтенсивностей» Ж. - Ф. Ліотар, «расповсюдження зерен» (Ж. Дерріда).

На межі ХІХ–ХХ ст. у філософській традиції України було заявлено про своєрідний революційний рух, який асоціюється з іменами Лесі Українки, І. Франка, О. Кобилянської та ін. Есе, листи, щоденники, переклади отримують унікальний філософсько-естетичний характер. Виникає своєрідний «діалог» українських діячів літератури та мистецтва з представниками західної філософсько-етичної думки, а саме: А. Бергсоном, Ф. Ніцше, З. Фрейдом. Звертається увага на харківську традицію розвитку філософсько-гуманітарного знання. Це перш за все стосується лінгвістичної філософії О. Потебні та його послідовника Д. Овсянико-Куликовського. Українська естетика другої половини ХХ ст. показала себе самодостатньою частиною філософського знання. Фахівці розробляли проблеми природи естетичного, художньої творчості

(Л. Левчук, А. Канарський). Не залишається без уваги в сучасній філософській думці України традиційна проблема взаємозв'язку естетичного та етичного і питання етики окремо (А. Залужна, А. Морозов та ін.), а також проблеми людини та культури (В. Табачковський, Н. Хамітов та ін.), аналіз проблем сучасної філософії має місце в працях О. Соболя, О. Забужко.

Першоджерела

1. Адорно, Т. Проблемы философии морали / Т. Адорно. – М., 2000.
2. Бубер, М. Два образа веры / М. Бубер. – М., 1995.
3. Канарский, А. Диалектика эстетического процесса: генезис чувственной культуры / А. Канарский. – Київ, 1999.
4. Левчук, Л. Західноєвропейська естетика ХХ століття / Л. Левчук. – Київ, 1997.
5. Морозов, А. Любов і смерть : екзистенційні аспекти / А. Морозов. – Київ, 2009.
6. Соболя, О. Постмодерн і майбутнє філософії / О. Соболя. – Київ, 1997.
7. Гадамер, Х. - Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики / Х. - Г. Гадамер. – М., 1988.
8. Делез, Ж. Различие и повторение / Ж. Делез. – СПб., 1998.

Контрольні запитання

1. Чим відрізняється філософія модернізму від філософії постмодернізму?
2. Які проблеми пізнання вивчають герменевтика та феноменологія?
3. У чому полягає головний зміст комунікативної філософії?
4. Назвіть головні етапи розвитку української філософії та її специфічні риси.
5. Які філософські проблеми досліджує сучасна українська філософія?

Тема 4. Філософський зміст буття. Проблема буття в філософії

1. Світ та сфери буття світу.

2. Парні категорії онтології та їх методологічне значення.
3. Час і простір та рух в соціально-історичному вимірі.
4. Свідомість та її характерні риси.

Ключові слова теми: буття, світ, ніщо, суще, матерія, ідея, простір, час, свідомість, мова.

В історії філософської думки можна вести мову про три основні концепції буття: матеріалістичну, яка ототожнює буття з матеріальним суцям; ідеалістичну, що ототожнює буття з мисленням ідеальним суцям; некласичну, що протиставляє буття як процесуальність, мінливість, незавершеність суцям як усталеному, оформленому, завершеному. Простір і час – це основні форми (властивості), матеріального світу, матеріального суцього. Саме вони відмежовують матеріальні речі від ідеального буття (буття Бога, чисел, цінностей). Поняття «простір» охоплює дві фундаментальні риси матеріального суцього – його протяжність і місце серед інших суцях. Час також відображає дві фундаментальні риси процесів, які відбуваються з матеріальними тілами, а саме: тривалість і черговість подій. Свідомість є специфічною людською формою освоєння світу. Головними ознаками свідомості є ідеальність, опосередкованість мовою, інтенціональність (прагнення), здатність творити і відтворювати ідеї. Свідомість репрезентує себе двома способами: зовнішньо – у вчинках і словах людей, та внутрішньо – через безпосереднє спостереження за власними актами свідомості, у рефлексії. Зовнішньо (об'єктивно) свідомість виявляється в особливому, відмінному від тваринного, відношенні людини до світу і до інших людей.

Першоджерела

1. Кассирер, Е. Людський світ простору і часу / Е. Кассирер // Філософська та соціологічна думка. – 1992. – № 5.
2. Сартр, Ж. - П. Буття і ніщо. Нарис феноменологічної онтології (фрагменти) / Ж. - П. Сартр // Філософська та соціологічна думка. – 1995. – №№ 5; 9.
3. Гилберт, Р. Понятие сознания / Р. Гилберт. – М., 1994.
4. Мамардашвили М. К. Сознание как философская проблема / М. К. Мамардашвили // Вопросы философии. – 1996. – № 10.

5. Фрейд, З. Психология бессознательного / З. Фрейд. – М., 1989.

Контрольні запитання

1. Який зміст розуміння буття на різних етапах розвитку філософії?
2. Які є форми (сфери) буття та в чому полягають їхні особливості?
3. У чому специфіка буття людини?
4. Охарактеризуйте основні концепції буття (матеріалістичну, ідеалістичну, неklasичну) в історії філософії.
5. Що таке «світ» і чому він є тільки там, де є людина?
6. Доведіть принципову відмінність між об'єктивістською і суб'єктивістською традиціями у філософії щодо тлумачення світу.
7. Що таке свідомість і які Ви знаєте функції свідомості?

Тема 5. Пізнання як предмет філософського аналізу. Методи філософського пізнання

1. Пізнання як процес. Чуттєве та раціональне в пізнанні.
2. Проблема істини і омани в пізнанні.
3. Стан сучасної науки та наукове пізнання.
4. Загальнонаукові методи пізнання.

Ключові слова теми: гносеологія, епістемологія, емпіризм, сенсуалізм, раціоналізм, метод, істина.

Філософія як гносеологія здійснює аналіз процесу пізнання в контексті певних меж і можливостей у взаємозв'язку «людина – світ». Пізнання і знання відрізняються одне від одного як процес і результат. Гносеологія – це частина філософії, що вивчає загальні риси процесу пізнання, а епістемологія є переважно вченням про наукове пізнання. Будь-яке знання є поєднанням двох протилежних його сторін – чуттєвого та раціонального. Чуттєве пізнання (живе споглядання) здійснюється за допомогою органів чуття. Це відчуття, сприйняття та уявлення. Раціональне пізнання найбільш повно й адекватно виражене в мисленні. Це поняття, судження, умовивід. У процесі пізнання важливе значення в

отриманні істинних знань належить методам, тобто сукупностям правил дії, наборам певних операцій, які сприяють розв'язанню теоретичних або практичних проблем. У системі наукових методів емпіричних досліджень є спостереження, порівняння та експеримент. Серед наукових методів теоретичного дослідження є формалізація, аксіоматичний та гіпотетико-дедуктивний методи.

Першоджерела

1. Кун, Т. Структура наукових революцій / Т. Кун. – М., 1977.
2. Поппер, К. Логика и рост научного знания / К. Поппер. – М., 1983.
3. Хабермас, Ю. Познание и интерес / Ю. Хабермас // Философские науки. – М., 1990. – № 1.
4. Хайдеггер, М. О сущности истины / М. Хайдеггер // Философские науки. – 1989. – № 4.

Контрольні запитання

1. Що вивчає гносеологія?
2. Розкрийте зміст сенсуалізму, емпіризму, раціоналізму та інтуїтивізму та назвіть їх прихильників.
3. Охарактеризуйте загальнонаукові методи пізнання.
4. Відокремте спільне і відмінне у спостереженні й експерименті як емпіричних методів пізнання.
5. Чому розуміння має суспільно-історичний характер?
6. Яке місце займають істина, правда та омана в пізнанні та соціально-практичному житті людини.

Тема 6. Аксіологія. Духовний вимір буття людини

1. Визначення цінностей та їх класифікація.
2. Духовні цінності в житті людини та суспільства.
3. Цінності та оцінка.

Ключові слова теми: аксіологія, цінності, оцінки, мораль, право, мистецтво, політика, економіка.

Аксіологія – філософська теорія цінностей, що вивчає сутність, типи і функції цінностей. Цінності – феномени, які об'єктивно є благом для людини, вони спрямовані на утвердження її в бутті, реалізації її творчих можливостей, суб'єктивно цінності конституують (створять) суб'єкти. За традиційною класифікацією цінності поділяють на матеріальні цінності, які існують у формі речей, та духовні, які не мають безпосереднього візуального вигляду та існують як ідеальні феномени (істоти) у вигляді норм, принципів, ідей, теорій, споглядань, відчуттів релігійних, моральних, естетичних, правових, політичних та інших. Але в продуктах людської діяльності матеріальне і духовне взаємопроникають і чітко розмежовувати їх неможливо. Виокремлюються також цінності-цілі – найзагальніші життєві орієнтири, які не потребують обґрунтування, та цінності-засоби, які втілюють у собі певну ситуативну мету. Цінності відіграють важливу роль у житті суспільства і окремої людини: конституують сенс життя, орієнтують, тобто визначають напрям діяльності, регулюють суспільне та індивідуальне життя людини. Цінності безпосередньо пов'язані з оцінкою. Оцінка – ставлення людини, людства до суспільних норм і цінностей, яке полягає у схваленні чи в осуді їх, а також в субординації їх за важливістю.

Першоджерела

1. Хабермас, Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас. – СПб., 2000.
2. Юнг, Г. Отношение между «Я» и бессознательным. Очерки по аналитической психологии / Г. Юнг. – Мн., 2003.
3. Бубер, М. Два образа веры / М. Бубер. – М., 1995.
4. Франкл, В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М., 1990.
5. Фромм, Э. Бегство от свободы / Э. Фромм. – М., 2009.
6. Ламонт, К. Иллюзия бессмертия / К. Ламонт. – М., 1984.
7. Вебер, М. Протестанская этика и дух капитализма / М. Вебер. – К., 1994.

Контрольні запитання

1. Як співвідносяться свідомість та духовний стан людини?
3. Охарактеризуйте визначальні ознаки свідомого.
4. У чому полягає взаємозв'язок мови та свідомості?

5. Що таке свідомість і які її функції?

Тема 7. Філософська антропологія. Специфіка людського життя

1. Сутнісні виміри людяності: біологічне, соціальне та духовне в людині.
2. Культура в генезисі людини.
3. Сфери людського життя.
4. Ідеал людяності і цінність людського життя.

Ключові слова теми: людина, індивід, особа, тіло, психіка, культура, соціум.

Проблема людини – найактуальніша у філософії. В сучасній філософії виник окремий напрям – філософська антропологія, завданням якого є системне вивчення й обґрунтування сутності людського буття та людської індивідуальності. Філософи усіх історичних етапів розвитку знання прагнули розгадати сутність людини і виокремлювали кількість ознак людського: наявність розуму, соціальність, цілеспрямована діяльність, здатність творити символи та духовні феномени як показників міри якості особи. Поняттям «людина» відображаються загальні риси людського роду, «індивід» – це окремий її представник, «індивідуальність» – неповторний спосіб буття конкретної особи, а «особа» – це людський індивід з його соціальними якостями, цінностями, інтересами. Перехід від тваринної істоти до істоти культурної передбачає: наявність спільноти, розуму і високорозвинений мозок та працю, яка можлива за певної будови «робочих органів».

Першоджерела

1. Локк, Дж. Опыт о человеческом разумении / Дж. Локк // Собр. соч. : в 3 т. – М., 1988. – Т. 1.
2. Лоренц, К. Агрессия / К. Лоренц. – М., 1994.
3. Подорога, В. А. Феноменология тела / В. А. Подорога. – М., 1995.
4. Рікер, П. Сам як інший / П. Рікер. – Київ, 2000.

5. Юркевич, П. Сердце и его значение в духовной жизни человека, по учению слова Божия / П. Юркевич // Философские произведения. – М., 1990.

Контрольні запитання

1. Які виміри охоплює буття людини? Охарактеризуйте їх (тіло, психіка, соціум).
2. Які основні проблеми антропогенезу?
3. Чим відрізняються поняття: людина, індивід, особистість?
4. Покажіть специфіку духовного життя людини?.
5. Як співвідноситься біологічне та соціальне в характеристиці сутності людини?

Тема 8. Соціальна філософія

1. Основні напрямки філософського розуміння суспільства.
2. Соціальна структура суспільства як історичні виміри людського життя.
3. Політика, право і мораль у регулятивному механізмі соціуму.
4. Культура, наука і техніка в історичному розвитку суспільства.

Ключові слова теми: суспільство, соціальне, спільнота, сім'я, нація, група.

Головна проблема соціальної філософії або філософії суспільства – розкрити специфіку соціальних явищ, визначати механізми соціальної інтеграції, що забезпечують соціальний порядок, незважаючи на величезну різноманітність інтересів індивідів та соціальних груп. Одні дослідники вважають, що суспільство є узагальнюючою назвою сукупності та взаємодії значної кількості індивідів, інші – самобутньою реальністю, особливою сферою буття. Філософи завжди прагнули зрозуміти специфіку соціальних явищ, з'ясувати механізм соціальної інтеграції, що забезпечує соціальний порядок, незважаючи на величезну різноманітність інтересів індивідів та соціальних груп. Соціальність можна трактувати як діяльне спілкування людей, що забезпечує якісну своєрідність їх життя як суспільного. Соціальна структура суспільства є система історично-конкретних соціальних спільностей. Соціальна спільність – реально

існуюча сукупність індивідів, що емпірично фіксується, відрізняється відносною цілісністю і є самостійним суб'єктом соціальної дії. У соціальній структурі суспільства створюються малі та середні соціальні групи (сім'я, професійні спільноти тощо) та великі (класи, нації).

Першоджерела

1. Тойнбі, А. Дослідження історії / А. Тойнбі. – Київ, 1995. – Т. 2.
2. Бердяев, Н. А. Философия неравенства / Н. А. Бердяев. – М., 1990.
3. Тофлер, Э. Фукурошок / Э. Тофлер. – СПб., 1997.
4. Сорокин, П. Человек, цивилизация, общество / П. Сорокин. – М., 1991.
5. Ясперс, К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс. – М., 1991.
6. Бодрияр, Ж. Общество потребления / Ж. Бодрияр. – М., 2006.
7. Шпенглер, О. Закат Европы / О. Шпенглер. – М., 1993.

Контрольні запитання

1. Розкрийте зміст поняття «суспільство» та головні підходи до його інтерпретації.
2. Охарактеризуйте основні підходи до розуміння суспільства.
3. Проаналізуйте роль суспільства у формуванні соціальної сутності індивіда.
4. Що об'єднує науку та техніку в історичному розвитку суспільства та сучасних умовах?
5. Які елементи притаманні соціальній структурі традиційного, індустріального та інформативного суспільства.

Тема 9. Культура, наука і техніка у функціонуванні та розвитку суспільства

1. Поняття культури, її ознаки та властивості.
2. Проблеми кризи сучасної культури.
3. Специфіка науки та динаміка наукового знання.
4. Техніка як фактор розвитку сучасної цивілізації.

Ключові слова: культура, цивілізація, наука, техніка, криза.

Термін «культура» походить з латинської і означає «обробіток», вказує як на перетворювальну активність людини щодо природи, так і на вміння, майстерність. У змісті терміна простежується єдність культури людини та її діяльності. Вона надприродний результат життєдіяльності людини, де набула систему властивостей і ознак таких як: час культури, простір культури, перебування у постійному русі. У сучасному світі культура перестає бути тільки цінністю. Вона починає розглядатися як навіть вороже людині, її індивідуальній свободі, втаємниченому внутрішньому світу. Постають питання кризи культури, тобто небезпеки, породженої самою культурою, яка загрожує самій культурі, а також і людині, що її створила. Наука є особлива форма суспільної свідомості. Суб'єктом свідомості може бути як особа, так і суспільство, певний «зріз» соціуму. Специфічний різновид наукового знання, пов'язаний зі сферою техніки і технологічними можливостями людини. Технікою називають сукупність створених людьми знарядь виробництва, а також навички і прийоми, що використовуються в цьому процесі. Соціальна роль науки і техніки є багатогранною. Вона пов'язана з прогресом суспільства, з духовною культурою людства, тобто цивілізацією, певним рівнем розвитку культури, який передбачає наявність державності, письма, техніки тощо.

Першоджерела

1. Антонович, Д. Українська культура / Д. Антонович. – Мюнхен, 1988.
2. Бом, Д. Наука и духовность: необходимость изменений в культуре / Д. Бом // Человек, 1993. – № 1.
3. Бытие человека в культуре (опыт онтологического подхода) : монография. – Киев, 1992.
4. Волков, Г. Эра роботов и эра человека / Г. Волков. – М., 1981.
5. Князев, В. Н. Человек и технология / В. Н. Князев. – Киев, 1990.
6. Пуанкре, А. О науке / А. Пуанкре. – М., 1990.
7. Семенюк, Е. П., Мельник, В. П. Філософія сучасної науки і техніки / Е. П. Семенюк, В. П. Мельник. – Львів : Світ, 2006. – 152 с.

8. Филатов, В. П. Научное познание и мир человека / В. П. Филатов. – М., 1989.

Контрольні запитання

1. Розкрийте зміст поняття «культура» та визначте основні його складові.
2. У чому полягає людиномірна сутність культури?
3. Які критерії наукового знання пропонує сучасна філософія?
4. Визначте точки дотику науки та техніки.
5. Охарактеризуйте сучасні моделі розвитку техніки.

Розділ 4. РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИКОНАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ (СЕМЕСТРОВОГО ЗАВДАННЯ)

Індивідуальна робота студентів передбачає підготовку конспектів відповідної літератури, виконання письмових контрольних робіт, рефератів, есе. **Конспекти** необхідні для ознайомлення з першоджерелами відомих представників філософської думки, ретельного вивчення їх поглядів. У конспекті повинна бути відображена головна проблема праці, скорочений її виклад, цитування та примітки. Знайомство з першоджерелами передбачає знання окремих фактів життя авторів, історичних умов життя і творчості. **Письмова відповідь на запитання** передбачає ґрунтовне викладення матеріалу теми в обсязі приблизно 2000–2500 зн., спираючись на інформацію лекцій та навчальних посібників. **Реферат** – більш складна робота за своєю структурою. Вона передбачає постановку проблеми, яку висвітлює тема. Питання, що уточнюють проблему, зазначаються у плані. Крім цього, план вміщує в себе вступ, висновки та список використаних джерел в кількості 10–15 позицій. Теми рефератів орієнтують на питання, які не розглядались на лекціях і потребують опанування нових навчально-методичних посібників, окремих статей чи монографій. Об'єм реферату має відповідати семи хвилинам доповіді. Реферативні повідомлення обґрунтовуються під час занять і лише у виняткових випадках перевіряються

викладачем без доповіді студентів. Знайомство з першоджерелами передбачає знання окремих фактів біографії авторів та історичних умов його життя та праці. Вивчення робіт філософів слід супроводжувати скороченим конспектуванням та примітками. **Есе** – цілком самостійна праця, яка вирізняється авторською інтерпретацією проблематики відповідно до курсу філософії або окремого філософського твору.

Тема 1. Філософія як специфічний тип знання. Філософія та наука

Темати рефератів

1. Генеза філософії: концептуальне та різноманітне по суті.
2. Філософія про майбутнє і майбутність філософії.
3. Філософія і глобальні проблеми сучасності.
4. Філософські проблеми економіки: історія та сучасність.
5. Філософські виміри підприємницької діяльності.
6. Філософія і життя. Філософське та буденне мислення.
7. Філософія науки і техніки.

Першоджерела для конспектування

1. Ортега-И-Гасет, Х. Что такое философия? / Х. Ортега-И-Гасет. – М., 1991.
2. Соловьев, В. С. О судьбах и смыслах философии / В. С. Соловьев. // Вопросы философии, 1988. – № 8.
3. Хайдеггер, М. Что такое философия? / М. Хайдеггер. // Вопросы философии. – 1993. – № 8.
4. Шеллинг, Ф. Введение в философскую методологию / Ф. Шеллинг. // Соч. : в 2 т. – М., 1989.

Письмова відповідь на запитання

1. Які основні значення терміна «філософія»?
2. Яке співвідношення філософії і науки?

3. Що таке світогляд та його історичні типи?
4. Назвіть головні розділи філософського знання.

Темати для есе

1. У чому проявляється особливість філософського знання та філософського мислення?
2. Як розуміти поради представників філософії Стародавньої Греції: «Найкраще – міра» (Періандр), «У всьому потрібна міра» (Фалес), «Більшість – зло» (Клеобул).

Тема 2. Історичні типи філософії

Темати рефератів

1. Практична філософія І. Канта.
2. Естетичні ідеї Гегеля.
3. Українська філософія: гуманістичний зміст та місце в світовій культурі.
4. Ірраціоналізм в філософії А. Шопенгауера.
5. Волонтаризм Ф. Ніцше в роботі «Так говорив Заратустра».
6. Філософія життя про місце людини в ієрархії сутнісного.
7. Філософські ідеї К. Маркса в роботі «Німецька ідеологія».
8. Становлення філософської антропології.
9. Персоналізм. Неотомізм.

Першоджерела для конспектування

1. Конфуцій. Лунь Юй (Рассуждения и изречения) / Конфуций. // Путь познания, 1998. – № 4. – С. 27–28.
2. Аристотель. Никомахова етика / Аристотель. // Собр. соч. : в 4 т. – М., 1984. – Т.4. – С. 53–295.
3. Платон. Алкивиад I // Диалоги. – СПб. : Азбука-классика, 2009. – С. 21–76.
4. Сенека. Нравственные письма к Луцилию / Сенека. – М., 1977.

5. Бруно, Дж. О причинах, начале и едином / Дж. Бруно. – М., 1934.
6. Бэкон, Ф. Опыты, или наставления нравственные и политические / Ф. Бэкон. // Сочинения : в 2 т. – М., 1978. – Т.2. – С. 349–484.
7. Гегель, Г. Энциклопедия философских наук / Г. Гегель. // Собр. соч. : в 3 т. – М., 1974.
8. Шеллиг, Ф. Философия искусства / Ф. Шеллиг. – М., 1966.
9. Кант, И. Антропология с прагматической точки зрения / И. Кант. // Собр. соч. : в 6 т. – М., 1966. – С. 349–589.
10. Мунье, Э. Персонализм: структура личностного универсума / Э. Мунье. – М., 1992.
11. Бергсон, А. Творческая эволюция / А. Бергсон. – СПб., 1914.
12. Шопенгауэр, А. Афоризмы житейской мудрости / А. Шопенгауэр. – М., 2016.
13. Маркс, К. Тезисы о Фейербахе / К. Маркс. // Собр. соч. : в 50 т. – 2-е изд. – М., 1955. – Т. 3.
14. Сартр, Ж. - П. Экзистенциализм – это гуманизм / Ж. - П. Сартр. // Сумерки богов. – М., 1989. – С. 319–345.
15. Кьеркегор, С. Страх и трепет / С. Кьеркегор. – М.: Республика, 1993.

Письмова відповідь на запитання

1. Чим відрізняється філософська проблематика давньоіндійської філософії від давньокитайської?
2. Що об'єднує філософію Стародавньої Греції та Стародавнього Риму?
3. Які головні риси філософських поглядів Сократа, Платона та Аристотеля?
4. Назвіть головні методи пізнання у філософії Нового часу.
5. Назвіть представників німецької класичної філософії та охарактеризуйте їх філософські системи.
6. Які відмітні риси некласичної філософії і хто її представники.

Теми для есе

1. Моральні основи соціальної комунікації у роботі Ж.Бодриєра «Система речей».

2. Ознаки любові на прикладі героїв розповіді Ж. - П. Сартра «Кімната».

Тема 3. Сучасна світова та вітчизняна філософська думка

Темати рефератів

1. Психологія в філософському осмисленні психічного життя людини.
2. Проблеми психології в українській філософії сьогодення.
3. Діалектика та її альтернативи в сучасній філософії.
4. Комунікативна інженерія в системі «конфлікт – гармонія».
5. Феномен спілкування в діалогічній антропології та філософії.

Першоджерела для конспектування

1. Адорно, Т. Проблеми філософії моралі / Т. Адорно. – М., 2000.
2. Фрейд, З. Тотем і табу / З. Фрейд. – СПб., 2005.
3. Фромм, Е. Іметьє или быть? / Е. Фромм. – М., 1986.
4. Бубер, М. Два образа веры / М. Бубер. – М., 1995.
5. Гадамер, Х. - Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики / Х. - Г. Гадамер. – М., 1988.
6. Делез, Ж. Различие и повторение / Ж. Делез. – СПб., 1998.

Письмова відповідь на запитання

1. Чим філософія модернізму відрізняється від філософії постмодернізму?
2. Які проблеми пізнання вивчає герменевтика та феноменологія?
3. У чому полягає головний зміст комунікативної філософії?
4. Назвіть головні етапи розвитку української філософії та її специфічні риси.
5. Які філософські проблеми досліджує сучасна українська філософія?

Тему есе

1. Зміст буття людина в роботі Е. Фромма «Мати чи бути?».
2. Філософські погляди в поезії українських авторів.

Тема 4. Філософський зміст буття. Проблема буття в філософії

Тему рефератів

1. Буття людини і власне людське буття.
2. Культурний простір і час як виміри буття людини.
3. Рух і розвиток: принципи діалектики та синергетики.
4. Сущє, сутність, існування.
5. Свідомість і духовний світ людини.
6. Ментальність: свідоме і несвідоме.

Першоджерела для конспектування

1. Кассирер, Е. Людський світ простору і часу / Е. Кассирер. // Філософська та соціологічна думка. – 1992. – № 5.
2. Сартр, Ж. - П. Буття і ніщо. Нарис феноменологічної онтології (фрагменти) / Ж. - П. Сартр // Філософська та соціологічна думка. – 1995. – № 5; 9.
3. Гилберт, Райл. Понятие сознания / Райл Гилберт. – М., 1994.
4. Мамардашвили, М. К. Сознание как философская проблема / М. К. Мамардашвили // Вопросы философии. – 1996. – № 10.
5. Фрейд, З. Психология бессознательного / З. Фрейд. – М., 1989.

Письмові відповіді на запитання

1. Який зміст розуміння буття на різних етапах розвитку філософії?
2. Які є форми (сфери) буття та в чому їхні особливості?
3. У чому полягає специфіка буття людини?
4. Охарактеризуйте основні концепції буття (матеріалістичну, ідеалістичну, некласичну) в історії філософії.

5. Доведіть принципову відмінність між об'єктивістською і суб'єктивістською традицією в філософії щодо тлумачення світу.
6. Охарактеризуйте свідомість та її головні функції свідомості.

Темати есе

1. Що таке «світ» і чому він є тільки там, де є людина?
2. «Буття» і «ніщо» в філософії від Парменіда до Сартра і Хайдеггера.

Тема 5. Пізнання як предмет філософського дослідження. Методи філософського пізнання

Темати рефератів

1. Творчість і світогляд.
2. Дезінформація та напівправа: їхня природа та соціальні функції.
3. Концепція і теорія як форми наукового питання.
4. Проблеми сучасної методології наукового пізнання.

Першоджерела для конспектування

1. Кун, Т. Структура наукових революцій / Т. Кун. – М., 1977.
2. Поппер, К. Логика і рост наукового знання / К. Поппер. – М., 1983.
3. Хабермас, Ю. Познання і інтерес / Ю. Хабермас. // Філософські науки. – М., 1990. – № 1.
4. Хайдеггер, М. О сутності істини / М. Хайдеггер. // Філософські науки. – 1989. – № 4.

Питання для письмової відповіді

1. Що вивчає гносеологія?
2. Розкрийте зміст сенсуалізму, емпіризму, раціоналізму та інтуїтивізму і назвіть їх прихильників.
3. Охарактеризуйте загальнонаукові методи пізнання.

4. Відокремте спільне і відмінне у спостереженні й експерименті як емпіричних методів пізнання.
5. Чому розуміння має суспільно-історичний характер?

Тему есе

1. Істина та оман: філософський зміст понять.
2. Розуміння як найвища форма пізнання.

Тема 6. Аксиологія. Духовний вимір буття людини

Тему рефератів

1. Свідомість, мислення та мова.
2. Ментальність і свідомість: точки дотику.
3. Свідомість і відношення людини до тіла.
4. Розуміння безсвідомого в філософії З. Фрейда та Е. Фромма.
5. Суспільна свідомість та її форми.

Першоджерела для конспектування

1. Хабермас, Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас. – СПб., 2000.
2. Юнг, Г. Отношение между «Я» и бессознательным. Очерки по аналитической психологии / Г. Юнг. – Мн., 2003.
3. Бубер, М. Два образа веры / М. Бубер. – М., 1995.
4. Франкл, В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М., 1990.
5. Фромм, Э. Бегство от свободы / Э. Фромм. – М., 2009.
6. Ламонт, К. Иллюзия бессмертия / К. Ламонт. – М., 1984.
7. Вебер, М. Протестанская этика и дух капитализма / М. Вебер. – Киев, 1994.

Письмова відповідь на запитання

1. Як співвідносяться свідомість та духовний стан людини?
2. Охарактеризуйте визначальні ознаки свідомого.
3. У чому полягає взаємозв'язок мови та свідомості?

4. Що таке свідомість і які її функції?

Темати есе

1. Кордоцентрична філософія П. Юркевича.
2. Філософські форми усвідомлення Бога: теїзм, деїзм, пантеїзм.

Тема 7. Філософська антропологія. Специфіка людського життя

Темати рефератів

1. Духовність як засіб і сенс людського життя.
2. Філософія і проблеми генезису людини.
3. Масова свідомість. Феномен натовпу.
4. Життя людини і конечність її індивідуального існування.

Першоджерела для конспектування

1. Локк, Дж. Опыт о человеческом разумении / Дж. Локк. // Собр. соч. : в 3 т. – М., 1988. – Т. 1.
2. Лоренц, К. Агрессия / К. Лоренц. – М., 1994.
3. Подорога, В. А. Феноменология тела / В. А. Подорога. – М., 1995.
4. Рікер, П. Сам як інший / П. Рікер. – Київ, 2000.
5. Юркевич, П. Сердце и его значение в духовной жизни человека, по учению слова Божия / П. Юркевич // Философские произведения. – М., 1990.

Письмова відповідь на запитання

1. Які виміри охоплює буття людини? Охарактеризуйте їх (тіло, психіка, соціум).
2. Які основні проблеми антропогенезу?
3. Чим відрізняються поняття: людина, індивід, особистість?
4. Покажіть специфіку духовного життя людини?
5. Як співвідноситься біологічне та соціальне в характеристиці сутності істини?

Теми для есе

1. Евдемонія – філософське вчення про щастя.
2. Тіло людини в науці та мистецтві.

Тема 8. Соціальна філософія. Людина в соціально-економічному просторі суспільства

Теми рефератів

1. Соціальний простір і час: основні закономірності розвитку.
2. Традиція як форми соціального відтворення.
3. Соціальна структура суспільства та особливості українського суспільства.
4. «Соціологія конфлікту» та «еволюційної злагоди»: теоретичні пошуки.
5. Глобальні проблеми сучасності та шляхи їх подолання.
6. Суперечності сучасного світу і моделювання майбутнього.

Першоджерела для конспектування

1. Тойнбі, А. Дослідження історії / А. Тойнбі. – Київ, 1995. – Т. 2.
2. Бердяев, Н. А. Философия неравенства / Н. А. Бердяев. – М., 1990.
3. Тофлер, Э. Футурошок / Э. Тофлер. – СПб., 1997.
4. Сорокин, П. Человек, цивилизация, общество / П. Сорокин. – М., 1991.
5. Ясперс, К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс; пер. с нем. – М. И. Левина. – М., 1991.
6. Бодриар, Ж. Общество потребления / Ж. Бодриар. – М., 2006.
7. Шпенглер, О. Закат Европы / О. Шпенглер. – М., 1993.

Письмова відповідь на запитання

1. Розкрийте зміст поняття «суспільство» та головні підходи до його інтерпретації.
2. Охарактеризуйте основні підходи до розуміння суспільства.

3. Проаналізуйте роль суспільства у формуванні соціальної сутності індивіда.

4. Що об'єднає науку і техніку в історичному розвитку суспільства та сучасних умовах?

5. Які елементи притаманні соціальній структурі традиційного, індустріального та інформативного суспільства?

Темати для есе

1. Людина і відчуженість: взаємодоповнення чи взаємовиключення.
2. Традиції як форми соціального відтворення.

Тема 9. Культура, наука і техніка в функціонуванні та розвитку суспільства

1. Поняття культури, її ознаки та властивості.
2. Проблеми кризи сучасної культури.
3. Специфіка науки та критерії наукового знання.
4. Техніка як фактор розвитку суспільства.

Темати рефератів

1. Символічна природа культури.
2. Культура та цивілізація.
3. Культура як ціннісне ставлення людини до світу.
4. Динаміка наукового знання.
5. Наука як влада і наука як комунікація.
6. Місце науки в системі духовної культури.
7. Техніка та проблема ризику. Загроза технічних катастроф.
8. Техніка та природа.
9. Філософія комп'ютерної революції.
10. Етика науки.

Першоджерела для конспектування

1. Зайченко, Г. Доля філософії та культури наприкінці ХХ сторіччя /

- Г. Зайченко // Філософія і соціологічна думка. – 1992. – № 9.
2. Крымский, С. Б. Научное знание и принципы его трансформации / С. Б. Крымский. – Киев, 1974.
3. Крисаченко, В. С. Екологічна культура / В. С. Крисаченко. – Київ, 1996.
4. Ракитов, А. И. Философия компьютерной революции / А. И. Ракитов. – М., 1991.
5. Свасян, К. А. Человек как творение и творец культуры / К. А. Свасян // Вопросы философии. – 1987. – № 6.

Питання для письмової відповіді

1. Культура, техніка, цивілізація (соціокультурний аспект).
2. Інженерна етика.
3. Мистецтво і техніка.
4. Українське національне відродження і культура.
5. Культура і цивілізація.

Темі для есе

1. Культура мислення і мислення про культуру.
2. Мораль і спадкоємність норм культури.

Розділ 5. ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ

Історичний блок

1. Проблема походження філософії.
2. Філософія як світогляд. Структура світогляду.
3. Міфологія та релігія як джерела філософії.
4. Основні етапи в історичному розвитку філософії та її інваріанти.
5. Філософія Стародавнього Китаю та Стародавньої Індії.
6. Філософія ранніх грецьких філософів.
7. Сократ та софісти. Поворот до людини.
8. Філософія Платона.

9. Філософія Аристотеля.
10. Еллінізм та його місце в античній філософській традиції.
11. Філософія Стародавнього Риму.
12. Стоїцизм та його роль у сучасному житті людини.
13. Неоплатонізм. Філософські ідеї Плотіна.
14. Розвиток філософії Середньовіччя.
15. Проблема людини в філософії Августина.
16. Проблема буття в філософії Фоми Аквінського.
17. Філософія Відродження.
18. Філософія Нового часу.
19. Людина та суспільство в філософії Просвітництва.
20. Етика та антропологія І. Канта.
21. Філософія Г. Гегеля.
22. Філософія Фіхте і Шеллінга в німецькій класичній філософії.
23. Ірраціоналізм в філософії Ніцше та Шопенгауера.
24. Екзистенціалізм як напрямок філософії ХХ ст.
25. Філософія прагматизму.
26. Філософські проблеми фрейдизму то неофрейдизму.
27. Постмодернізм у філософії.
28. Філософія в Україні: історія та сучасність.
29. Філософська система Г. Сковороди.
30. Філософські ідеї в творчості діячів української культури ХІХ–ХХ ст.

Теоретичний блок

1. Філософські проблеми буття.
2. Філософське вчення про матерію, спосіб та форми її буття.
3. Свідомість як філософська проблема. Характерні риси свідомості.
4. Свідомість, дух, духовність.
5. Основні підходи до інтерпретації пізнання.
6. Методи і форми пізнавальної діяльності.
7. Філософське вчення про істину. Істина і омана.
8. Наукове пізнання. Критерії та методи наукового пізнання.
9. Діалектика та її історичні форми.

10. Форми, рівні та методи пізнання.
11. Людина як предмет філософської інтерпретації. Філософська антропологія.
12. Буття людини в соціокомунікативному просторі. Людина як особистість.
13. Проблема щастя в історії філософії. Щастя та сенс людського існування.
14. Спілкування як соціокультурний феномен. Етикет ділового спілкування.
15. Роль мови у формуванні та розвитку людини.
16. Функції мови. Природа і роль знака і символу в комунікативному просторі суспільства.
17. Творчість та її різновиди.
18. Специфіка художньої творчості.
19. Мистецтво та його місце в житті людини і суспільства.
20. Мораль і право в регулятивних механізмах суспільства.
21. Політика в функціонуванні та розвитку суспільства.
22. Феномен соціального. Соціум як історичний процес.
23. Форми існування соціуму (предметність, діяльність, процес).
24. Філософія суспільства та основні підходи до розуміння суспільства.
25. Цінності як визначальна характеристика людського буття.
26. Культура як ціннісне ставлення людини до світу.
27. Культура та цивілізація.
28. Свобода та відповідальність як вимоги сучасної цивілізації.
29. Наука та її співвідношення з філософією.
30. Філософія техніки. Техніка як фактор розвитку сучасної цивілізації.

Розділ 6. ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДО МОДУЛІВ

Тема 1. Специфіка та структура філософського знання

1. Як називається сукупність поглядів та уявлень людини про світ, що визначає її ставлення до різноманітних явищ дійсності, життєву позицію та ціннісні орієнтації:

- а) метафізика;
- б) світогляд;
- в) філософія;
- г) наука?

2. Як називається форма мислення, що відображає загальні зв'язки, сутнісні ознаки явищ, поданих у їхніх визначеннях:

- а) «поняття»;
- б) «судження»;
- в) «умовивід»;
- г) «теорія»?

3. Сутність аксіологічного аспекту філософії – це:

- а) систематизація й теоретичне обґрунтування світогляду (картини всесвіту);
- б) вивчення та обґрунтування цінностей, розкриття їх значень в житті людей;
- в) розроблення принципів пізнання, критеріїв істинності;
- г) осмислення досягнень культури.

4. Поєднайте попарно філософські вчення з їх назвами:

1. Вчення про пізнання.	а) аксіологія;
2. Вчення про мораль.	б) етика;
3. Вчення про цінності.	в) онтологія;
4. Вчення про буття;	г) гносеологія.

5. У чому полягає світоглядна функція філософії:

- а) у вивченні та обґрунтуванні цінностей, розкритті їх значення для людини;
- б) розробленні принципів пізнання та критеріїв істинності;
- в) визначенні, систематизації, обґрунтуванні картини всесвіту;

г) осмисленні досягнень культури, аналізі помилок, забобонів та ілюзій?

Тема 2. Філософія як особлива форма осягнення дійсності. Історичні типи світоглядів

1. Як називається світоглядна форма цілеспрямованого відображення дійсності, уявний зразок досконалості:

- а) «вірування»;
- б) «переконання»;
- в) «цінність»;
- г) «ідеал»?

2. Які питання філософії є основними у роботі А. Камю «Міф про Сізіфа. Есе про абсурд»:

- а) моралі й релігії;
- б) онтології й гносеології;
- в) абсурда та самогубства;
- г) логіки і феноменології?

3. Які форми релігії склалися в умовах розвинутого суспільства, висвітлюючи соціально-політичні порядки та закріплюючи культ, властивий тільки певному народові:

- а) первісні релігії;
- б) національні релігії;
- в) світові релігії;
- г) нетрадиційні релігійні рухи?

4. Для якої давньокитайської філософської школи більш характерним, ніж для інших, є висловлення: «Не виходячи з двору, можна осмислювати світ, не виглядаючи з вікна, можна бачити Дао, чим далі йдеш, тим менше розумієш, тому "абсолютно мудрий" не ходить, але все розуміє!»:

- а) легізма;
- б) конфуціанства;
- в) даосизма;
- г) іньянцзя?

5. Яка школа давньоіндійської філософії відкидає авторитет Вед:

- а) веданта;
- б) міманса;
- в) буддизм;
- г) йога?

Тема 3. Особливості формування європейського мислення в античній філософії: принципи, періодизація, основні проблеми, представники

1. Поєднайте філософів античності з їх філософськими позиціями:

1. Епікур.	а) атомістичний детермінізм;
2. Платон.	б) стихійна діалектика;
3. Геракліт.	в) гедонізм;
4. Демокріт;	г) об'єктивний ідеалізм.

2. Хто з античних мислителів, що знаходились на позиції релятивізму, стверджував, що «людина є мірою всіх речей...»:

- а) Геракліт;
- б) Платон;
- в) Протагор;
- г) Сократ?

3. Назвіть основні поняття онтологічного вчення Аристотеля:

- а) «вогонь» і «апейрон»;
- б) «форма» і «матерія»;
- в) «атоми» і «порожнеча»;
- г) «ідея» і «матерія».

4. Яка філософська школа елінізму стверджує, що світом володіє фатум – невблаганний закон долі та стверджує, що життєве завдання людини – зберігати мужність духу, не чинити опір фатуму:

- а) скептицизму;
- б) епікуреїзму;
- в) стоїцизму;
- г) неоплатонізму?

5. Погляди яких зі шкіл античної філософії стали основою християнства:

- а) кініків і софістів;
- б) стоїків і неоплатоніків;
- в) епікурійців та гедоністів;
- г) скептиків та атомістів?

Тема 4. Визначення духовної суті буття: основні проблеми і принципи нового типу філософії в добу Середньовіччя

1. Однією з основних проблем Августина Блаженного є:

- а) проблема доказу буття Бога;
- б) проблема креаціонізму;
- в) проблема універсалій;
- г) проблема подвійної істини.

2. Як називається перший етап розвитку середньовічної філософії і чому:

- а) апологетика;
- б) схоластика;
- в) патристика;
- г) містика?

3. Кого із філософів Середньовіччя характеризує вислів стосовно його віри і розуму:

1. Тертуліан.	а) «Віра та розум спрямовані на відкриття однієї істини»;
2. Вільям Оккам.	б) «Вірую, бо абсурдно ...»;
3. Аврелій Августин.	в) «Вірую, щоб розуміти, – розумію, щоб вірити...»;
4. Тома Аквінський.	г) «Вірую і розумію»?

4. Як називається другий етап розвитку середньовічної філософії і чому:

- а) апологетика;
- б) схоластика;
- в) патристика;
- г) містика?

5. Як називається релігійно-філософське вчення про скінченність існування світу, сутність та умови його загибелі:

- а) екзегетика;
- б) евристика;
- в) есхатологія;
- г) еклектика?

Тема 5. Визначення вимог та принципів наукового пізнання. Емпіризм та раціоналізм

1. На якому етапі розвитку наука і техніка виходить на провідне місце:

- а) у Новий час;
- б) у XVI – XVII ст.;
- в) кінець XVIII – XIX ст.;
- г) у XX – XXI ст.

2. Кому з представників філософії Нового часу належать наступні досягнення:

1. Френсіс Бекон.	а) <i>tabula Rasa</i> ;

2. Освальд Шпенглер.	б) знання – сила;
3. Рене Декарт.	в) закат Європи;
4. Джон Локк.	г) cogito ergo sum?

3. Оберіть критерії істинності наукових знань (визначте одну або дві правильні відповіді):

- а) застосування еkleктичного методу дослідження;
- б) коректність і точність застосування термінології;
- в) логічна та концептуальна суперечливість;
- г) підтвердження фактами і експериментальними перевірками.

4. Кому із філософів притаманні наступні соціально-політичні ідеї:

1. Григорій Сковорода.	а) усі люди від природи мають рівні права, а держава має скеровувати їх права і обов'язки;
2. Жан - Жак Руссо.	б) усі люди від природи не мають рівних прав, а суспільство має прагнути подолати наслідки нерівності;
3. Томас Гоббс.	в) усі люди від природи (Бога) наділені здібностями, але не всі прагнуть їх розкрити;
4. Августин Аврелій.	г) усі люди від народження є гріховними та мають підкорюватись законам Господа?

5. Як називається концепція, сутність якої полягає в абсолютизації ролі науки в культурі та ідейному житті суспільства:

- а) провіденціалізм;
- б) креаціонізм;
- в) соліпсизм;

г) сцієнтизм?

Тема 6. Подалання наукового догматизму та «коперніканський переворот» у філософії

1. Який головний філософський інтерес німецької класичної філософії:

- а) деконструкція цінностей суспільства, плюралізм;
- б) логічний аналіз мови та вживання мови;
- в) концепція громадської праці, критика капіталізму;
- г) універсальна система філософських ідей?

2. За думкою І. Канта, яку проблему розум може розглядати поза межами досвіду:

- а) проблему просторово-часової межі світу;
- б) проблему буття Бога;
- в) проблему свободи волі;
- г) усі відповіді правильні?

3. Що характеризує закон заперечення заперечення згідно з діалектичним методом Г. Гегеля:

- а) джерело і рушійні сили розвитку;
- б) спрямованість процесу розвитку;
- в) загальний механізм розвитку;
- г) усі відповіді правильні?

4. Назвіть основну ідею філософії Георга Гегеля:

- а) метод феноменологічної редукції розкриває сутність речей;
- б) рух індивідуальної свідомості повторює історію суспільства;
- в) людина – вищий продукт розвитку природи;
- г) першоосновою буття є абсолютна ідея.

5. Прибічником якого напрямку у філософії був Л. Фейєрбах:

- а) раціоналізму;
- б) сенсуалізму;
- в) антропологічного матеріалізму;
- г) суб'єктивного ідеалізму ?

Тема 7. Вирішення проблеми специфіки пізнавального суб'єкта

1. Який розділ філософії має за свій предмет структуру та принципи пізнання:

- а) феноменологія;
- б) онтологія;
- в) аксіологія;
- г) гносеологія?

2. Поєднайте методи пізнання з їх визначеннями:

1. Аналіз.	а) хід пізнання від загального до окремого, конкретного, одиничного; розкриття невідомого через відоме;
2. Абстрагування.	б) рух пізнання від одиничного до загального;
3. Індукція.	в) розкладання подумки предмета на частини та властивості;
4. Дедукція.	г) відокремлення предмета від його властивостей.

3. Що є результатом емпіричного рівня пізнання:

- а) створення понять, учень, теорій;
- б) підвищення рівня достовірності знань;
- в) створення образу реальності;
- г) вихід на нові горизонти пізнання і діяльності?

4. Що відповідає визначенню прагматичної концепції істини:

- а) відповідність висловів фактам;

б) виділення переконань як таких, що сприяють практичному успіху;

в) узгодженість і несуперечливість висловів;

г) несуперечливість з визнаними науковими теоріями?

5. Яка філософська позиція характеризується сумнівом у існуванні якого-небудь надійного критерію істини:

а) містицизм;

б) гностицизм;

в) скептицизм;

г) агностицизм?

Тема 8. Особливості, характерні риси та філософські студії сучасності

1. Хто вважає, що відмінною рисою сучасної людини є вміння «розсіювати» усталені цінності:

а) герменевтики;

б) прагматики;

в) фрейдисти;

г) постмодерністи?

2. Назвіть головний предмет дослідження аналітичної філософії:

а) деконструкція прийнятих у суспільстві понять і цінностей;

б) логічний аналіз мови і вживання мови;

в) матеріалістичне розуміння історії;

г) пошук першооснови суцього.

3. Поєднайте напрямки сучасної філософії та їх представників:

1. Герменевтична.

а) Людвіг Вітгенштейн і Бертран Рассел;

2. Аналітична.

б) Ганс-Георг Гадамер і Поль Рікер;

3. Постмодерністська.

в) Чарльз Пірс і Джон Дьюї;

4. Прагматична.

г) Мішель Фуко і Жан Бодріяр.

Тема 9. Криза класичної парадигми та раціонального розуміння дійсності

1. Кому із мислителів відповідають ті чи інші філософські позиції:

1. Артур Шопенгауер.

а) екзистенціалізм;

2. Жан-Поль Сартр.

б) позитивізм;

3. Чарльз Пірс.

в) волюнтаризм;

4. Огюст Конт.

г) прагматизм?

2. Де вперше в Україні виникла професійна філософія:

а) у монастирях і монастирських школах;

б) Харківському Імператорському університеті;

в) Києво-Могилянській академії;

г) Кирило-Мефодіївському товаристві?

3. Кому належить вислів: «Людина приречена на свободу, несе всю тяжкість світу на своїх плечах: вона відповідальна за світ і саму себе як за певний спосіб буття ... Кожна ситуація є моя ситуація, тому що вона є відображенням мого вільного вибору ...»:

а) Альберу Камю;

б) Карлу Марксу;

в) Чарльзу Пірсу;

г) Жану-Полю Сартру?

4. Як називається сукупність суперечних процесів, які становлять зміст сучасної кризи світової цивілізації:

а) «ідентичність соціального суб'єкта»;

б) «революційна ситуація»;

- в) «глобальні проблеми сучасності»;
- г) «цінності суспільства»?

Тема 10. Буття як філософська категорія. Сучасна наука про сутність світу та мислення

1. Як називається розділ філософського знання, пов'язаний із дослідженням буття:

- а) феноменологія;
- б) онтологія;
- в) аксіологія;
- г) гносеологія?

2. Як називається філософська позиція розуміння буття, коли світ постає рухливим:

- а) багатовимірність;
- б) статистичність;
- в) динамізм;
- г) субстанціалізм?

3. Як називається філософське вчення про становлення й розвиток буття та знання і метод, що ґрунтується на цьому вченні:

- а) «герменевтика»;
- б) «метафізика»;
- в) «діалектика»;
- г) «майєвтика»?

4. Поедняйте, як вважаєте за потрібне, філософські позиції щодо проблеми буття з їхнім змістом:

- 1. Монізм.
 - а) твердження, що субстанцією світу є дух, ідея;

2. Механіцизм. б) розуміння буття як єдиного та неподільного;
3. Ідеалізм. в) твердження, що елементи світобудови пов'язані суто зовнішньо, тобто механічно;
4. Плюралізм. г) розуміння буття як абстракції від реально існуючої множини речей, якостей, процесів і явищ.

5. Поєднайте, як вважаєте за потрібне, історичні періоди з притаманними їм уявленнями про Всесвіт:

1. Сучасність. а) «світ як творіння», де сутність людини визначена Творцем;
2. Новий час. б) «світ як космос», де значення кожного елемента визначається місцем у системі;
3. Середньовіччя. в) «світ як механізм», який може бути відтворений людиною;
4. Античність. г) «світ як симулякр», копія, подоба того, що насправді не існує.

6. Що є базовими складовими філософської концепції Григорія Сковороди (виберіть одну або дві правильні відповіді):

- а) учення про три натури і два світи;
- б) учення про рівність і раціональне вдосконалення;
- в) учення про дві натури та три світи;
- г) учення про «споріднену працю»?

Тема 11. Унікальність та універсальність феномену людини в світі

1. До якого виду проявів свободи людини можна віднести вміння зберігати розкутість та сміливість думки за будь-яких обставин життя:

- а) зовнішня свобода;
- б) внутрішня свобода;
- в) свобода волі;
- г) свобода дії?

2. Що відносять до духовно-практичної діяльності людини:

- а) дію з об'єктами;
- б) мислення;
- в) перетворення природи;
- г) створення особливих символічних форм, що фіксують вищі цінності людини?

3. Як називається тип взаємодії людей, що передбачає інформаційний обмін:

- а) комунікація;
- б) рефлексія;
- в) ізоляція;
- г) легітимація?

4. Як називається форма діяльності людини, спрямована на створення якісно нових матеріальних і духовних цінностей:

- а) талант;
- б) інтуїція;
- в) творчість;
- г) геніальність?

Тема 12. Проблема змісту людського буття

1. Кого вважають особистістю:

- а) будь-якого представника людського роду;
- б) одиничного представника роду;

- в) суб'єкта соціальних відносин;
- г) особливу, розумну істоту?

2. Що об'єднує біологізаторську й соціологізаторську теорії сутності людини:

- а) вбачають в людині унікальну істоту;
- б) уявляють людину частиною системи;
- в) використовують однакові методи дослідження;
- г) досліджують загальний предмет?

3. Що відносять до основних сфер суспільного життя:

- а) духовне життя суспільства, політику та соціальну психологію;
- б) виробничу і економічну діяльність, сферу побуту і сімейних стосунків, систему соціальних відносин та інститутів, духовне життя;
- в) сферу побуту, культуру та цивілізацію;
- г) економічну діяльність та систему соціальних відносин, релігію, філософію та науку?

4. Поєднайте, як вважаєте за потрібне, основні сфери соціального життя з їх функціями у суспільстві:

1. Економічна.	а) об'єднує елементи суспільства, створюючи основи для життя, розвитку та активності людей;
2. Соціальна.	б) відтворює умови буття, засоби та речі, необхідні для задоволення потреб;
3. Політична.	в) відображає ідеї, образи та цінності елементів та спільноти;
4. Духовна.	г) здійснює організацію, регуляцію та контроль відносин між людьми.

5. Хто вважав, що цілі, цінності і засоби є ефективними, якщо вони забезпечують людям життєвий успіх – «наші вірування керують нашими вчинками та спрямовують дії»:

- а) постмодерністи;
- б) містики;
- в) фрейдисти;
- г) прагматики?

Розділ 7. ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Філософія як світогляд та особливий вид знання.
2. Філософія та наука: загальне та особливе.
3. Філософія Стародавнього Китаю та Стародавньої Індії.
4. Філософія ранніх грецьких філософів.
5. Сократ і софісти.
6. Філософія Платона та Аристотеля. Відмітні риси.
7. Особливості філософії античного стоїцизму.
8. Неоплатонізм. Філософські ідеї Плотіна.
9. Історичні етапи розвитку філософії Середньовіччя (патристика та схоластика) та її головні проблеми.
10. Гуманістичні та соціально-філософські ідеї епохи Відродження.
11. Філософія Нового часу: представники та проблеми.
12. Основні риси німецької класичної філософії.
13. Криза класичної філософії та становлення некласичної філософії.
14. Головні напрямки філософії ХХ ст.
15. Постмодернізм у філософії.
16. Філософська думка в Україні: минуле та сучасне.
17. Філософське вчення про буття.
18. Основні підходи до інтерпретації пізнання та історії філософської думки.
19. Методи та форми пізнавальної діяльності.
20. Наукове пізнання. Критерії та методи наукового пізнання.

21. Свідомість як філософська проблема. Характерні риси свідомості.
22. Діалектика та її історичні форми. Альтернативи діалектики.
23. Людина як предмет філософської інтерпретації. Філософська антропологія.
24. Буття людини в комунікативному просторі суспільства. Людина як особистість.
25. Роль мови у формуванні та розвитку людини.
26. Суспільство в філософській інтерпретації.
27. Духовне буття суспільства.
28. Культура та цивілізація.
29. Наука і техніка.
30. Техніка в історії людства та умовах глобалізації.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

Основна література

- Воронюк, Л. Основи філософських знань / Л. Воронюк. – Київ : Медицина, 2018. – 120 с.
- Бондаревич, І. Філософія : навч. посіб. / І. Бондаревич. – Київ : Алерта, 2013. – 240 с.
- Європейський словник філософії : в 4 т. Т.4 / за ред. Б. Кассена, К. Сігова. – Київ : Дух і Літера, 2016. – 525 с.
- Історія філософії : словник / за ред. В. Ярошовець. – Київ : Знання України, 2012. – 1087 с.
- Історія української філософії / за ред. М. Русин. – Київ : Академія, 2008. – 625 с.
- Кремень, В. Філософія: Логос, Софія, Розум : підруч. для студ. вузів / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн. – Київ : Книга, 2007. – 432 с.
- Лузан, А. Вступ до філософії / А. Лузан. – Київ : Центр навчальної літератури, 2013. – 136 с.
- Нестеренко, В. Вступ до філософії : онтологія людини : навч. посіб. для студ. вузів / В. Г. Нестеренко. – Костопіль : Роса, 2005. – 336 с.

Основи філософії : навч. посіб. / Л. Сандюк, С. Симоненко, О. Сулим, М. Шмиголь. – Київ : Центр навчальної літератури, 2019. – 419 с.

Петрушенко, В. Філософія : підруч. для студ. вищ. закл. освіти III – IV рівнів акредит. / В. Петрушенко. – 4-те вид., вип. і доп. – Львів: Магнолія, 2006, 2008. – 506 с.

Філософія : підручник / за ред. Є. Причепія, А. Чернія, Л. Чекаля. – 2-ге вид., переробл., доп. – Київ : Академія, 2009. – 592 с.

Філософія : підручник / за ред. І. Бичко, В. Ярошовець. – Київ : Либідь, 2002. – 408 с.

Філософія, логіка, філософія освіти : кредитно-модульний курс : навч. посіб. / за ред. Р. О. Додонова, Л. І. Мозгового. – Київ : Центр навчальної літератури, 2014. – 512 с.

Філософія : підручник для студентів вищих навчальних закладів // Л. В. Губерський [та ін.]; за ред. Л. В. Губерського. – Харків : Фоліо, 2013. – 510 с.

Філософія: світ людини : курс лекцій : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. Табачковський, М. Булатов, Н. Хамітов, Є. Андрос. – Київ : Либідь, 2003. – 430 с.

Фюст, М. Філософія / М. Фюст, Ю. Трінкс ; пер. з нім. В. Кебуладзе. – Київ : Дух і Літера, 2019. – 536 с.

Хамітов, Н. Философский словарь : человек и мир / Н. В. Хамитов, С. А. Крылова. – Київ : КНТ : ЦУЛ, 2006. – 308 с.

Допоміжна література

Адо, П. Що таке антична філософія? / П. Адо; пер. з фр. С. Йосипенко. – Київ : Новий Акрополь, 2014. – 428 с.

Баумейстер, А. Буття і благо : монографія / А. Баумейстер. – Вінниця : Т. Барановська, 2014. – 418 с.

Бильчук, Н. Л. Экзистенциализм: основные идеи и представители : учеб. пособие / Н. Л. Бильчук, Е. П. Корогодова. – Харьков : ХАИ, 2012. – 54 с.

Васильєва, Л. А. Людина публічна в культурокомунікативному просторі сучасності / Л. А. Васильєва. – Харків : Мачулін, 2019. – 392 с.

Газнюк, Л. Філософські етюди екзистенціально-соматичного буття : монографія / Л. Газнюк. – Київ : Парапан, 2008. – 368 с.

Гуцуляк, О. Філософія української сутності. Соціокультурні смисли алхімії національного буття / О. Гуцуляк. – Київ : Арт Економі, 2016. – 256 с.

Забужко, О. Філософія української ідеї та європейський контекст : франківський період / О. Забужко. – Київ : Комора, 2020. – 192 с.

Кислюк, К. В. Філософія. Модульний курс : навч. посіб. для студ / К. В. Кислюк. – Харків : Торсінг плюс, 2009. – 416 с.

Кебуладзе, В. Феноменологія досвіду / відп. ред. А. Лой. – Київ : Дух і Літера, 2011. – 280 с.

Ковалевская, О. В. Украинская философия : учеб. пособие / О. В. Ковалевская. – Харьков : ХАИ, 2005. – 39 с.

Корогодова, Є. Світові релігії : буддизм та іслам : навч. посіб. для самост. робіт / Є. Корогодова. – Харків : ХАІ, 2006. – 75 с.

Корабльова, В. Соціальні смисли ідеології : монографія / В. Корабльова. – Київ : ВАДЕКС, 2014. – 349 с.

Корабльова, Н. С. Багатомірність рольової реальності : Ролі і маски – лик та личина / Н. С. Корабльова. – Харків : ХНУ, 2000. – 288 с.

Кралюк, П. Історія філософії України / П. Кралюк. – Київ : КНТ, 2017. – 652 с.

Магомедов, К. М. Проблема людини у філософії : навч. посіб. до самост. робіт / К. М. Магомедов, О. В. Новосьолов. – Харків : ХАІ, 2009, – 43 с.

Нападиста, В. Г. Історія етики в Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) : навч. посіб / В. Г. Нападиста. – Київ : Либідь, 2004. – 240 с.

Стрелкова, А. Буддизм : філософія порожнечі / А. Стрелкова. – Київ : Києво-Могилянська академія, 2015. – 410 с.

Тур, М. Основи практичної філософії / М. Тур. – Київ : Київський університет, 2011. – 511 с.

Попович, М. Бути людиною / М. Попович. – 3-тє вид., переробл. і доп. – Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2016. – 336 с.

Попович, М. В. Філософія свободи = философия свободы / М. В. Попович. – Харків : Фоліо, 2018. – 524 с.

Практикум з філософії / за ред. В. Л. Петрушенка. – Львів : Новий світ – 2000, Магнолія плюс, 2003. – 256 с.

Проценко, О. Основи етики і естетики : навч. посіб. / О. Проценко. – Харків : ХАІ, 2006. – 54 с.

Рубанець, О. Філософські проблеми наукового пізнання : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. Рубанець. – Суми : Університецька книга, 2016. – 228 с.

Фюрст, М., Трінкс Ю. Філософія / М. Фюрст, Ю. Трінкс; пер. з нім. В. Кебуладзе. – Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2019. – 536 с.

Хамітов, Н. Історія філософії. Проблема людини та її меж : вступ до філософської антропології як метаантропології : навч. посіб. зі словником ; Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України / Н. Хамітов. – 3-тє вид., переробл. та доп. – Київ : КНТ, 2015. – 393 с.

Чернієнко, В. Філософія ідентичності соціального суб'єкта : навч. посіб. до самост. роботи / В. Чернієнко. – Харків : ХАІ, 2014. – 112 с.

Introduction to Philosophy: Ethics / Matthews G., Hendricks C. Rebus Community, 2019. – 280 p.

An Introduction to Latin American Philosophy / S. Nuccetelli. Cambridge University Press, 2020. – 420 p.

Core Questions in Philosophy: A Text with Readings / E. Sober. Pearson Education, 2020. – 360 p.

ГЛОСАРІЙ ФІЛОСОФСЬКИХ ТЕРМІНІВ

АБСОЛЮТ (від латин. *absolutus* – довершений, безумовний, необмежений) – те, що нічим не зумовлене, ні від чого не залежне. У філософії під абсолютом розуміють Бога, субстанцію, ідею (Гегель). Абсолютне протилежне відносному (зумовленому, залежному).

АБСОЛЮЦІЯ (або ІДЕАЦІЯ) – здатність людської свідомості створювати у полі свого інтелектуального споглядання ідеальні, тобто завершені, еталонні виміри суцього, завдяки яким свідомість набуває здатності орієнтуватися в предметній дійсності, оцінювати її.

АБСТРАКЦІЯ (від латин. *abstractio* – віддалення) – мислене відокремлення окремих властивостей предметів і перетворення їх на самостійні об'єкти (наприклад, електропровідність, твердість, вартість тощо). Більшість наукових понять утворені в такий спосіб.

АБСУРД (від латин. *absurdus* – немилозвучний, безглуздий) – нісенітниця, позбавлена сенсу дія. У філософії Камю – одне з головних понять, яке характеризує життя людини.

АГНОСТИЦИЗМ (від грец. *agnostos* – непізнаний) – напрям у філософії, прихильники якого заперечують пізнаванність суті речей, об'єктивної істини (Юм, Кант, позитивісти). Агностики протиставляють світ, який він нам даний (пізнаваний), і світ сам по собі (принципово недосяжний). Знання, з їх точки зору, не дає відображення сутності дійсності, а в кращому разі обслуговують утилітарні потреби людей. Корені агностицизму в принциповій незавершеності процесу пізнання.

АКСІОЛОГІЯ (від грец. *axios* – цінний) – учення про цінності, філософська дисципліна, яка вивчає ціннісне ставлення людини до світу – етичне, естетичне, релігійне та ін.

АКСІОМА (від грец. *axioma* – значуще, сприйняте положення) – твердження, яке у процесі побудови теорії приймається за очевидну істину, на якій ґрунтуються інші твердження.

АКСІОМАТИЧНИЙ МЕТОД – спосіб побудови наукової теорії, коли за її основу беруться аксіоми, з яких усі інші твердження цієї теорії виводяться логічним шляхом (доведенням).

АЛОГІЗМ – непослідовність у міркуваннях, зумовлена порушенням законів логіки.

АЛЬТЕРНАТИВА (від латин. *alternare* – чергую, змінюю) – вибір між двома суперечливими можливостями.

АЛЬТРУЇЗМ – моральний принцип, в основі якого бажання блага іншому. А. протилежний егоїзму.

АМОРАЛІЗМ – нігілістичне ставлення до моральних норм.

АНАЛІЗ – метод пізнання, який полягає в розчленуванні цілого на частини.

АНАЛІТИЧНА ФІЛОСОФІЯ – напрям у сучасній західній філософії, який зводить філософську діяльність до аналізу мови.

АНАЛОГІЯ – умовивід, у якому на основі схожості предметів за одними ознаками робиться висновок про їх можливу схожість за іншими ознаками. А. складає основу моделювання.

АНТИНОМІЯ (від грец. *antinomia* – суперечність у законі) – суперечність між двома твердженнями, в основі якої не логічні помилки, а обмеженість системи тверджень, з якої вони виводяться. Зустрічаються у філософії (Кант) і математиці. Поняття А. близьке до апорії.

АНТИТЕЗА (від грец. *antitesis* – протиставлення) – твердження, яке заперечує тезу (вихідне твердження).

АНТИТЕТИКА – метод зведення суперечливих тверджень (тез, антитез), жодному з яких неможливо надати переваги.

АНТРОПОЛОГІЗМ – філософська концепція, яка всі світоглядні проблеми (що таке світ, суспільство, Бог та ін.) розглядає крізь призму людини. Людина є мірою всіх речей (Протагор).

АНТРОПОЛОГІЯ ФІЛОСОФСЬКА – філософське вчення про людину (Шелер, Гелен, Тейяр де Шарден), яке виводить культуру зі специфіки природи людини.

АНТРОПОЦЕНТРИЗМ – філософський принцип, згідно з яким людина вважається центром Всесвіту, найвищою метою всього, що відбувається у світі.

АПОЛОГЕТИ (від грец. *apologetikos* – захисний) – ранньохристиянські письменники (Юстін, Тертуліан, Оріген) III ст., які захищали від критики християнське вчення; захисники певних течій, учень.

АПОРІЯ (від грец. *aporia* – непрохідність, безвихідь) – проблема, що важко піддається вирішенню, пов'язана із суперечністю між даними спостереження і досвідом та їх аналізом у мисленні; суперечність у міркуванні, корені якої перебувають за межами логіки. Відкрив А. Зенон з Елеї (апорії руху – Ахілл і черепаха, простір і час). Поняття А. близьке за змістом до антиномії.

АПОСТЕРІОРИ (від латин. *a posteriori* – з наступного) – знання, набуте в процесі досвіду.

АПРІОРИ (від латин. *apriori* – з попереднього досвіду) – ідеї, форми пізнання, які, на думку деяких мислителів, наявні у свідомості до досвіду, не набуті з досвіду. У філософії Канта категорії проголошуються апріорними формами мислення. Апріоризм близький до концепції вроджених ідей. Протилежним до А. є поняття апостеріорі.

АРХЕ (з давньогрец. – початок; перший, вихідний, головний пункт: засада) – у давньогрецькій філософії – «універсальний» початок усього суцього.

АРХЕТИП – первинні, вроджені психічні структури, первинні схеми образів фантазії, що містяться в так званому колективному несвідомому й апріорно формують активність уяви; складають основу загальнолюдської символіки, виявляються у міфах і віруваннях, снах, творах літератури тощо.

АСКЕТИЗМ (від грец. *asketes* – добре навчений, подвижник) – моральне вчення, яке пропагує крайнє обмеження потреб людини, відмову від життєвих благ. Протилежне гедонізму.

АТАРАКСІЯ – незворушність, безпристрасність; у школах завершального циклу античної філософії – душевний стан, до якого повинен спрямовувати своє самовдосконалення прихильник мудрості.

АТМА – дух, душа, активна свідома першооснова в індійській ведичній традиції.

АТОМ – дослівно: неподільний, неруйнівний; найменша частинка речовини, яка не підлягає жодним змінам; за Демокритом, наявність такої частинки є запорукою незнищеності світу.

АТРИБУТ (від латин. *attributum* – додане) – невід'ємна властивість речі, субстанції. За Декартом А. матерії є протяжність, душі – мислення.

АТРИБУТИВНІ ВІДНОШЕННЯ – різновид змісту самосуцього буття або субстанції в інтерпретації Аристотеля.

БЕЗКІНЕЧНЕ – протяжність, кінець якої безперервно віддаляється. Діалектичне пов'язане з кінечним, складається з кінечного.

БЕЗПЕРЕРВНІСТЬ – зв'язок, стирання граней між розрізненим, дискретним (роздільним), перервним.

БІБЛІЯ – священна книга християнства та іудаїзму, створена протягом I тис. до н. е. та IV ст. н. е. шляхом відбору, редагування та канонізації текстів, які іудейські, а пізніше християнські традиції вважали богонатхненними. Б. складається із двох частин – Старого Завіту, визнаного іудеями та християнами, та Нового Завіту, який визнається священним лише християнами. Мовами Біблії є давньоєврейська та арамейська у Старому Завіті і грецька (койне) у Новому. Містить сакралізовану історію світу та людства, наголошує на їх залежності від волі Бога – творця і мислителя. Основою людського життя, за Біблією, є правдиве боговшанування та богопоклоніння. За своєю суттю Біблія – одна-єдина книга, хоча й складена вона з багатьох книг, а тому характеризується величезною жанровою і тематичною різноманітністю: виклади міфологічних систем, історичні оповіді, релігійна публіцистика, філософсько-моралістичні твори, лірична поезія, зразки релігійної містики.

Історія Біблії в Україні розпочалася з часів появи на її землях перших християнських місіонерів, які, поширюючи християнство, принесли із собою і книги Святого Письма, що з часом перекладалися церковнослов'янською мовою. Найдавнішою в Україні книгою Святого Письма є Остромирове Євангеліє (1056–1057). Найціннішим із перекладів на народну тогочасну мову є Пересопницьке Євангеліє (1556–1561), що «вийшло» з монастиря в Пересопниці (Волинська область). Дуже популярною в Україні книгою Старого Завіту був Псалтир, який вживався не тільки як богослужбова, а й як навчальна книга для домашнього читання. Популярними були книги Нового Завіту Четвероевангеліє і Апостол. У 1581 р. побачила світ повна збірка книг Біблії церковнослов'янською мовою – Острозька Біблія, надрукована І. Федоровим у м. Острозі. Перший переклад Біблії живою народною літературною мовою здійснили П. Куліш, І. Пулюй та І. Нечуй-Левицький (XIX ст.). Протягом XX ст. повний текст

Біблії у перекладі українською мовою здійснили І. Огієнко (1912), І. Хоменко (1963).

БРАХМАН – всесвітня душа, духовне абсолютне першоджерело в індійській ведичній філософії.

БУДДИЗМ – одна з трьох світових релігій (поряд з християнством та ісламом). Виходячи з положення, що життя є страждання, в основі якого лежать бажання, буддизм пропонує свій шлях подолання страждань. Учить про перевтілення душі (сансара); про закон відплати за вчинені проступки (карма). Метою життя буддиста є досягнення нирвани – злиття з божественною першоосновою Всесвіту.

БУТТЯ – 1) найзагальніша визначеність речей, з якої розпочинається процес пізнання (Гегель). Перш ніж визначати, яка річ, відбувається констатація її буття; 2) найзагальніша властивість усього суцього (і матеріальні речі та ідеї, і цінності мають буття і об'єднуються людиною в єдиний світ); 3) буття як об'єктивне існування на протигагу фантому, ілюзії.

ВЕЛИКІ СОЦІАЛЬНІ ГРУПИ (мікросоціальні спільноти) – довготривалі, сталі спільноти людей, що існують у масштабах усього суспільства.

ВЕРИФІКАЦІЯ – у неопозитивізмі операція, за допомогою якої встановлюють осмисленість висловлювання. Полягає у зведенні висловлювань до чуттєвих фактів. Неопозитивісти дійшли висновку, що релігійні та філософські твердження, на відміну від наукових, не підлягають верифікації. Поппер розвинув принцип В. до фальсифікації.

ВІДКРИТІСТЬ – фундаментальна характеристика людини, її здатність унаслідок біологічної неспеціалізованості змінюватися, поставати незавершеною, відкритою різним вимірам культурно-історичного процесу та напрямам людської діяльності: відкритість також слід розуміти і в плані сенсу людського життя: поки людина живе і діє, сенс її життя постає невизначеним до кінця, бо вона може його суттєво трансформувати.

ВІДЧАЙ ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНИЙ (або тотальний) – за К'єркегором, стан, до якого людина може прийти внаслідок щирого самопізнання

та самозаглиблення: шукаючи і не знаходячи ні в чому свого життєвого кореня, людина впадає у відчай – відчуття абсолютної самотності та відчуження від усього; це відчуття може привести людину до осмислення свого абсолютного відношення до абсолютного, тобто до Бога, в якому єдиному знаходить своє виправдання наша індивідуальність.

ВІДЧУЖЕННЯ – стан напруги, ворожості щодо суб'єктивного і об'єктивного, духовного і матеріального, розумного і стихійного, особистого і суспільного. У загальному значенні – це відношення між творцем і творінням, яке збунтувалося і живе власним життям, нав'язуючи свою логіку творцю; термін широко вживався в німецькій класичній філософії (Фіхте, Гегель, Фейєрбах) і марксизмі.

ВІДЧУТТЯ – відображення у свідомості людини певних сторін, якостей предметів, які безпосередньо діють на органи чуття.

ВІРА – не обґрунтоване розумом прийняття існування чогось (Бога, долі, моральних чеснот іншого, Атлантиди, наукових об'єктів) за істину та дії, що відповідають цим прийняттям.

ВОЛЮНТАРИЗМ (від латин. *voluntas* – залежність від волі) – течія в метафізиці (і психології), яка в основу світових процесів (і психологічного життя людини) ставить волю як ірраціональне, тобто несвідоме першооснову. Найвідоміші представники – Шопенгауер, Ніцше, які проголосили основою усіх явищ світу і людського життя волю.

ВОЛЯ – непояснюване, ірраціональне прагнення до самоздійснення, просте поривання до буття, що, на думку А. Шопенгауера та Ф. Ніцше, лежить в основі будь-якого існування.

ВУЛЬГАРНИЙ МАТЕРІАЛІЗМ – течія в XVIII–XIX ст. (Бюхнер, Фохт), яка спрощено зводила свідомість людини до фізіологічних процесів. Особливості мислення вони визначали залежно від клімату, їжі та ін.

ГЕДОНІЗМ (від грец. *hedono* – насолода) – етичне вчення, яке проголошує метою життя людини насолоду (Епікур, просвітники та ін.).

ГЕЛІОЦЕНТРИЗМ – висунуте М. Коперніком положення, що доцільніше вважати не Землю, а Сонце (Геліос) центром світу (або

планетної системи); за часів Коперніка та пізніше геліоцентризм розглядали як аргумент проти релігійних тверджень про особливе становище людини в світі.

ГЕНЕТИЧНИЙ (від грец. *genēticos* – походження) – метод дослідження явищ на основі аналізу їх розвитку.

ГЕРМЕНЕВТИКА (від грец. *hermenevein* – пояснювати, тлумачити) – філософський метод тлумачення та розуміння феноменів культури, зокрема текстів, їх залежності від контексту культури, в якому він існував, і від культури суб'єкта, який здійснює інтерпретацію.

ГІЛЕМОРФІЗМ (з давньогрец. – *гіле та морфе*) – за Аристотелем, вихідні складові будь-якого суцього: матерія – невизначений пасивний матеріал; форма – активне впорядкування матерії.

ГІЛОЛОЗОІЗМ (від грец. *hile* – туг, *zoe* – життя) – погляд, згідно з яким матерія наділена чуттєвістю, яка різною мірою властива неживим, живим тілам і людині (Бруно, Спіноза).

ГІПОТЕЗА – форма знання, основою якого є передбачення, сформульоване за допомогою певних фактів, але це знання є невизначеним і потребує доведення.

ГІПОТЕТИКО-ДЕДУКТИВНИЙ МЕТОД – спосіб теоретичного дослідження, який передбачає створення системи дедуктивно пов'язаних між собою гіпотез, з яких виводять твердження про емпіричні факти.

ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ – такі проблеми, що виникли внаслідок суттєвого зростання можливостей людського впливу на природу: у ХХ ст. масштаби людських дій стали дорівнювати масштабам планетних природних процесів, але ці дії досить часто руйнують природу, ставлячи під загрозу саме людське існування на планеті.

ГНОСЕОЛОГІЯ – теорія пізнання, одна з головних філософських дисциплін, яка досліджує закономірності процесу пізнання.

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО – суспільство, в якому існує і постійно розширюється сфера вільного волевиявлення, яке сприяє розкриттю внутрішнього потенціалу людей і досягається

через систему інституцій і відносин, призначених забезпечити умови для самореалізації окремих індивідів та їхніх об'єднань.

ГУМАНІЗМ (від латин. *humanos* – людський) – 1) ідейний напрям у культурі Відродження, який обстоював право на існування незалежної від релігії світської культури; 2) риса світогляду, яка в розумінні людини виходить з «вічних цінностей і природних прав». Г. долає національні, расові, релігійні та соціальні обмеженості у ставленні до людини.

ДАО – одне з основних понять китайської філософії, означає першопричину, що породжує речі, шлях, долю, пустоту.

ДАОСИЗМ – філософське вчення, згідно з яким природа і життя людей підпорядковані не волі неба, а загальному божественному законові дао.

ДЕДУКЦІЯ (від латин. *deductio* – виводжу) – метод пізнання, в основі якого рух думки від загального до одиничного.

ДЕЇЗМ (від латин. *deus* – Бог) – філософське вчення, згідно з яким Бог створив світ, дав першопоштовх і надалі не втручається у справи.

ДЕКАДЕНТСТВО (від фр. *decadario, decadencia* – занепад) – загальна назва настроїв безнадії; несприйняття життя, індивідуалізму.

ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ – верховенство, незалежність, повнота, загальність і винятковість влади держави, що ґрунтується на принципі права.

ДЕТЕРМІНІЗМ (від латин. *determinans* – той, що визначає, обмежує) – пояснення явищ на основі причинної зумовленості. Принцип Д. є провідним у науці та матеріалістичній філософії.

ДЕФІНІЦІЯ (від латин. *defenitio* – визначаю) – визначення поняття через підведення під ширше (родове) поняття і вказівку видових особливостей. Наприклад, «береза – дерево з білою корою».

ДИЛЕМА (від грец. *dilemma* – подвійний висновок) – судження за принципом або..., або...

ДИСКРЕТНІСТЬ (від латин. *discretus* – перервність) – розподільність, перервність.

ДІАЛЕКТИКА (від грец. *dialectike* – мистецтво вести бесіду) – один з методів філософії, згідно з яким будь-яке явище перебуває в зміні, розвитку, в основі якого взаємодія (боротьба) протилежностей (Геракліт, Гегель, Маркс). Основні ідеї Д. за Гегелем: перехід кількісних змін у якісні, взаємопроникнення протилежностей і заперечення заперечення.

ДІАЛЕКТИЧНИЙ МАТЕРІАЛІЗМ – термін, яким позначалася філософія К. Маркса в радянському марксизмі. Діалектика Гегеля була ідеалістичною, а матеріалізм Фейєрбаха був недіалектичним (метафізичним). Маркс поєднав матеріалізм і діалектику.

ДОСВІД – сукупність переживань людини. Виділяють зовнішній досвід, зумовлений відносинами з іншими людьми чи речами світу, і внутрішній, в основі якого – саморефлексія, роздуми.

ДУАЛІЗМ (від латин. *dualism* – двоякий) – світогляд, який вихідними вважає два рівноправні та протилежні першоджерела (матерію і дух, світле і темне).

ДУХ – ідеальний першопочаток (принцип) на протигагу природі як матеріальному першопочатку. В людині розрізняють тіло (матеріальне), душу (сукупність психічних процесів) і дух – настанова на всезагальне – моральні, релігійні та правові цінності, естетичні ідеали, світоглядні істини.

ДУХОВНЕ ЖИТТЯ СУСПІЛЬСТВА – сукупність процесів, пов'язаних із продукуванням в суспільно-історичному процесі інтелектуальних образів, ідей, настроїв, стереотипів поведінки та ін.

ДУХОВНИЙ КАНОН ЖИТТЯ, або канонічне джерело, – у межах деяких, переважно традиціоналістських, цивілізацій – збірка найдавніших, освячених авторитетом, часом і традицією переказів, настанов на життя, міфів, розповідей про богів або божественні об'явлення, що виконує роль нормативу регулятора життєдіяльності людей в усіх сферах суспільного життя («Веди» – у Стародавній Індії, «П'ятикнижжя» – у Стародавньому Китаї, «Коран» – у мусульманських країнах).

ДУША – у середні віки – джерело і причина людського життя, результат укорінювання у людське тіло частки божественного духу; тому душа займає середнє положення між духом і тілом. Через зв'язок із духом душа постає безсмертною та розумною, через зв'язок із тілом – індивідуальною, чутливою, дієвою. І спрямовувати свої зусилля вона може або вгору, до духу, або вниз, до тілесного.

ЕВДЕМОНІЗМ – античний принцип життєрозуміння, пізніше в етиці – принцип тлумачення й обґрунтування моралі, за яким щастя (блаженство) є найвищою метою життя.

ЕВРИСТИКА (від грец. *hevristike* – знаходжу) – наукова дисципліна, яка досліджує процес творчості й намагається віднайти його закономірності.

ЕГОЇЗМ (від фр. *egoisme* – себелюбство) – спосіб мислення і поведінки, в якому вихідними є власні інтереси.

ЕКЗЕГЕТИКА – мистецтво тлумачення текстів Святого Письма, пояснення змісту та сенсу божественного об'явлення; середньовічні теологи-екзегети виділяли, як правило, чотири шари сенсів у змісті Святого Письма – реальний, історичний, символічний та священний.

ЕКЗИСТЕНЦІАЛ – характеристика людини (атрибут людського існування), поза якою немає людини як людини, та поза якою у світі не було б того, що в нього привносить людина.

ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМ (від латин. *existentia* – існування) – суб'єктивістське вчення, в якому вихідні значення суцього (що таке річ, просторовість, часовість, інша людина та ін.) виводяться з існування (екзистенції) людини.

ЕКЗИСТЕНЦІЯ (від латин. – існування) – цей термін С. К'єркегором був витлумачений у його початковому значенні – «вихід за межі встановленого, усталеного» – для позначення провідної особливості людського існування: відсутності надійних, однозначних коренів буття.

ЕКЛЕКТИКА – (від грец. *eklektikos* – той, що вибирає) – поєднання в одному вченні несумісних, часто суперечливих елементів. Е. свідчить

про кризу в духовному розвитку, відсутність довершеної системи, яка б пододала ці суперечності.

ЕЛЕАТИ – представники давньогрецької філософської школи VI–V ст. до н. е., яка протиставляла мислення чуттєвому сприйняттю, висунула вчення про ілюзорність усіх помітних змін і відмінностей між речами, про незмінну сутність справжнього буття. Виникла в м. Елеї.

ЕЛЕМЕНТ – прийнятий у певній системі найпростіший компонент (атом, слово, норма і т. ін.). Взаємозв'язок елементів називається структурою. В сучасній науці на зміну дослідженню одноканальних причинних зв'язків приходить багатоканальний (системний або системно-структурний) метод, який допомагає найповніше відтворити всі зв'язки елементів.

ЕМАНАЦІЯ (від грец. *emanatio* – витікання) – у вченні неоплатоніків «випромінювання» вищими формами буття нижчих.

ЕМПІРИЗМ – філософський напрям, який основою пізнання вважає чуттєвий досвід (емпірію).

ЕНЦИКЛОПЕДИСТИ – французькі мислителі-просвітителі (Дідро, Даламбер, Монтеск'є, Вольтер, Руссо та ін.), які брали участь у виданні «Енциклопедії» – першого твору, що систематизував наукове знання того часу.

ЕПІСТЕМОЛОГІЯ (від грец. *epistemologia* – теорія пізнання) – частина філософії, що вивчає загальні риси процесу пізнання та результат знання: основи і межі; достовірність і недостовірність. Вживається переважно як учення про наукове пізнання.

ЕСТЕТИКА (від грец. *estūticos* – чуттєво сприймане) – філософське вчення про прекрасне, про художнє освоєння дійсності. Основні категорії Е.: «прекрасне», «трагічне», «комічне». Основна проблема – специфічне оцінне ставлення людини до дійсності.

ЕСХАТОЛОГІЯ (від грец. *eschatos* – останній) – учення про кінцеву долю людства і світу; складова частина будь-якої релігії.

ЕТАТИЗМ (від фр. *etatisme*, від *etat* – держава) – активне втручання держави в економічну, політичну, духовну та інші сфери суспільства.

ЕТИКА (від латин. *etika* – звичай, характер) – філософське вчення про мораль, походження і природу моральних норм, спосіб їх функціонування в суспільстві; теорія моралі.

ЖИТТЯ – за Ф. Ніцше, єдина справжня реальність, бо все у світі постає лише різними проявами життя: в основі життя лежить «воління до волі», тобто бажання проявити воління як таке.

ЗАКОН – об'єктивний, істотний, необхідний, сталий зв'язок або відношення між явищами. **ЗАПЕРЕЧЕННЯ** – протиставлення твердженню (тезі) протилежного за змістом твердження (антитези). Наприклад, теза «Ця подія – випадкова»; антитеза «Ця подія – невипадкова».

ЗАПЕРЕЧЕННЯ ЗАПЕРЕЧЕННЯ – один з основних принципів діалектики Гегеля, який полягає в тому, що друге заперечення (синтез) знімає протилежності тези і антитези. (Ця подія і випадкова, і невипадкова.)

ЗМІСТ – категорія філософії; те, що підлягає «формуванню» – елементи (складові) певної системи (форми). У процесі пізнання відбувається формалізація змісту (переведення його в графіки, формули).

ЗНАК – предмет, який для людини заміщує інший предмет. Завдяки знакам отримується, зберігається і передається інформація.

ЗНАЧЕННЯ – зміст, пов'язаний з певними знаками, зокрема з мовними виразами.

ІДЕАЛ (від фр. *idea* – поняття, уявлення) – взірць досконалості, який є орієнтиром діяльності людини.

ІДЕАЛІЗАЦІЯ – один з методів наукового пізнання, який полягає в абсолютизації певних властивостей предметів і перетворення їх в ідеальні об'єкти, наприклад, абсолютно чорне тіло тощо.

ІДЕАЛІЗМ – напрям у філософії, який первинним вважає ідеальну першооснову – Бога, дух, розум тощо. Згідно з І. духовна субстанція є творцем світу. Відрізняють об'єктивний (Платон, Гегель) і суб'єктивний (Берклі, Мах) ідеалізми.

ІДЕАЛЬНЕ – протилежне матеріальному. До сфери ідеального належать поняття, цінності, ідеї, Бог. Матеріальні речі характеризуються речовинністю, просторовістю, часовістю, причинністю; ідеальне позбавлене цих рис. Відношення між ідеальними предметами ґрунтується на логічності.

ІДЕОЛОГІЯ – сукупність поглядів нації, класу, суспільної групи на їх місце в світі, на розвиток історії та ін. Ідеологія подібна до світської релігії, вона цементує соціальну одиницю, підносить її у власних очах.

ІДЕЯ (або ЕЙДОС) – дослівно: вид, вигляд; основне поняття філософії Платона, що позначає внутрішню неподільну цілісність будь-чого, завершену, одвічну його сутність; за дещо модернізованим тлумаченням – сукупність необхідних та достатніх елементів будь-якого явища або його конструктивний принцип.

ІЄРАРХІЯ – структура світоустрою у християнському світобаченні: оскільки кожна річ має свою власну і унікальну міру причетності до абсолюту, світ постає складною багаторівневою будовою, замкненою на свій суттєвий та смисловий центр: тому ієрархія передбачає два типи зв'язків суцього: взаємоузгодженість та підпорядкування, тобто зв'язок порядку та цінності.

ІМАНЕНТНИЙ (від латин. *Immanese* – властивий, притаманний чомусь) – внутрішньо притаманний предметам або явищам, той, що випливає з їх природи; напрям у філософії, який проголошує об'єктивний світ іманентним (внутрішнім) змістом свідомості суб'єкта.

ІНДЕТЕРМІНІЗМ (від латин. *in* – не) – заперечення детермінізму, причинності.

ІНДИВІДУАЛІЗМ – тип світогляду, сутність якого є абсолютизація позиції окремого індивіда в його протиставленні суспільству.

ІНДИВІДУАЦІЯ – унікальна людська властивість належати до людського роду, але втілювати його в собі в неповторному вигляді, тобто здатність людини бути персоною, особистістю, мати своєрідний універсум свого життєвого самоздійснення.

ІНДУКЦІЯ (від латин. *inductio* – наведення) – логічний умовивід від часткового, одиничного до загального.

ІНДУСТРІАЛЬНЕ СУСПІЛЬСТВО – суспільство, що базує свою життєдіяльність на засадах машинного виробництва.

ІНСТРУМЕНТАЛІЗМ – різновид прагматизму, прибічники якого вважають свідомість (за Дьюї, інтелект) одним із засобів пристосування до мінливих умов середовища.

ІНТЕГРАЦІЯ (від латин. *integration* – відновлення) – момент розвитку, який полягає в поєднанні розрізненого в ціле.

ІНТЕНЦІЯ (від латин. *intentio* – стремління) – спрямованість акту свідомості на певний предмет. Наприклад, у сприйманні – дерево, будинок, у міркуванні – числа, у фантазії – русалки тощо.

ІНТЕРСУБ'ЄКТИВНИЙ – такий, що існує лише в межах взаємодії суб'єктів. Інтерсуб'єктивними є, наприклад, моральні чи правові норми: вони не суб'єктивні і не об'єктивні.

ІНТРОСПЕКЦІЯ (від латин. *introspekto* – дивитися в середину) – спостереження за перебігом власних психічних процесів. Один з допоміжних методів пізнання в психології.

ІНТУЇТИВІЗМ – течія у філософії, яка абсолютизує роль інтуїції в пізнанні (Шопенгауер, Бергсон).

ІНТУЇЦІЯ (від латин. *intueor* – уважно дивлюся) – безпосереднє охоплення сутності предмета. В основі І. – вроджена здатність (талановитість), тривалий досвід, які допомагають осягнути сутність явища, опускаючи опосередковані ланки.

ІРРАЦІОНАЛІЗМ – учення, згідно з яким основою світу є щось нерозумне (воля, інстинкт), а джерелом пізнання – інтуїція, почуття.

ІРРАЦІОНАЛЬНЕ – таке, що не підлягає розумінню, раціональному поясненню та тлумаченню.

ІСТИНА – адекватне відтворення дійсності в пізнанні, відповідність знання дійсному стану речей (див. конвенціоналізм і прагматизм). Гегель вважав, що І. є системою знання, яка постійно перебуває в розвитку. Звідси поняття абсолютної (повної)

і відносної (неповної) істини. Інші філософи не сприймають цієї концепції істини.

ІСТОРИЗМ – принцип пізнання, згідно з яким будь-яке явище слід розглядати у розвитку. І. почав активно пробиватися в науку після Дарвіна.

ІСТОРИЧНИЙ МАТЕРІАЛІЗМ – соціальна концепція марксизму, згідно з якою історичний розвиток суспільства визначається економічними факторами. Взаємодія продуктивних сил і виробничих відносин, згідно з Марксом, визначає основні етапи (формації) історії людства – первісний лад, рабовласництво, феодалізм, капіталізм і комунізм.

ІСТОРИЧНОГО КОЛОВОРОТУ ТЕОРІЯ – історичні концепції О. Шпенглера, А. Тойнбі та ін., згідно з якими існують окремі ізольовані культури (єгипетська, вавилонська, китайська, індуська, греко-римська, західноєвропейська, російська та ін.), що розвиваються у циклі – дитинство, юність, зрілість, старість і занепад.

ІСТОРІЯ – процеси дійсності, що виникають та розвиваються як частина космічних процесів, але частина особлива – пов'язана зі свідомою діяльністю людини та зі свідомими фіксаціями сукупності подій, що її супроводжують; через це історія розвивається прискореними темпами, весь час розширює сферу своїх проявів та можливостей і, отже, постає як простір творення та реалізації людиною своєї свободи.

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ – галузь філософських знань, предметом яких є закономірності та особливості пізнання взаємозв'язку людини і світу на різних етапах розвитку філософії.

КАРМА – у буддизмі, джайнізмі та індуїзмі означає закон відплати за моральні вчинки в минулому, який діє у процесі перевтілення після смерті людини в іншу істоту.

КАРТЕЗІАНСТВО – напрям у філософії у XVII–XVIII ст., теоретичною основою якого було вчення Декарта (латинізоване ім'я – Картезіус), що відстоювало раціоналізм у теорії пізнання та механістичний матеріалізм у поясненні явищ природи.

КАТЕГОРИЧНИЙ ІМПЕРАТИВ – безумовний моральний обов'язок, веління. Термін, запроваджений Кантом. Суть його Кант формулював так: поводитися так, щоб правила твоєї поведінки могли стати законом для діяльності всіх людей.

КАТЕГОРІЇ – загальні структури або властивості суцього – речей, процесів, живого, ідеальних предметів (всього, що утворює світ; загальні форми мислення).

КАУЗАЛЬНІСТЬ (від латин. *causa* – причина) – те, що і причинність.

КІЛЬКІСТЬ – число, величина, чисельна визначеність, відмінність речей однієї якості (вага, довжина) або міра сукупності речей однієї якості. Згідно з Гегелем, К. на певному етапі переростає в якість.

КОНВЕНЦІОНАЛІЗМ – філософський напрям, згідно з яким наукові теорії та поняття є наслідком довільної угоди (конвенції) між ученими, укладеної за принципом «зручності», «економії мислення».

КОНЕЧНЕ – філософська категорія, яка характеризує обмеженість речей і процесів; протяжність, яка почалася і закінчилася. Конечне діалектично пов'язане з безкінечним: містить безкінечність (його можна ділити до безкінечності) і, навпаки, безкінечне складається з кінцевого.

КОНФУЦІАНСТВО – філософське вчення, яке у відношеннях людини і світу проголошує верховенство добра, захищає непорушність установлених небом суспільних понять.

КОСМОПОЛІТИЗМ – учення, в основу якого покладено заклик відмовитися від національного суверенітету, національних традицій і культури задля абстрактного поняття вселюдської культури і традицій.

КОСМОС (з давньогрец. – порядок, краса, влаштування, оздоблення) – розуміння Всесвіту як розумного та закономірно впорядкованого.

КРЕАЦІОНІЗМ (від латин. *creatio* – творення) – вчення, що пояснює походження і різноманітність світу божественним творчим актом.

КУЛЬТУРА – увесь, за винятком природи, мовно та символічно відтворений і «репрезентований» (штучний, позаприродний) світ, що охоплює різноманітність видів, засобів і результатів активної творчої діяльності людини, спрямованої на освоєння, пізнання і зміну навколишньої реальності та самої себе.

ЛІБЕРАЛІЗМ (від латин. *liberalis* – вільний) – вільнодумство, переконання, що виступають проти традицій, звичаїв і догм. У політиці Л. протистоїть консерватизму, в економіці виступає за вільну конкуренцію проти втручання держави. Підкреслює цінність особистості.

ЛІНГВІСТИЧНА ФІЛОСОФІЯ – напрям у сучасній філософії, який вважає головним завданням аналіз буденної мови (Райл, Остін, «пізній» Вітгенштейн).

ЛОГІКА – наука про закони та форми людського мислення. Аристотель відкрив основні її закони: закон тотожності; закон несуперечності; закон виключеного третього. Дотримання законів і правил Л. є запорукою істинного мислення.

ЛОГОС – у давньогрецькій філософії – світовий розум, закон (Геракліт); у неоплатоніків і гностиків – думка і слово Бога.

МАКРОКОСМ ТА МІКРОКОСМ – поняття, що позначають фундаментальні орієнтири європейського бачення доби Відродження: макрокосм – великий світ, мікрокосм – малий світ, або людина. Ці поняття співвідносні: мікросвіт є концентрацією та виявленням властивостей великого світу, а останній перебуває у спорідненості з якостями людини.

МАРКСИЗМ – ідеологічна течія, яка охоплює філософію, політичну економію і «теорію» революційного перетворення буржуазного суспільства в соціалістичне і комуністичне (так зв. науковий соціалізм).

МАТЕРІАЛІЗМ – напрям в історичному розвитку філософії, який вважає матерію першоосновою всього суцього, намагається пояснити всі явища і процеси через матеріальні причини. Протистоїть ідеалізму і релігії. М. був притаманний давньогрецьким філософам (Демокріт), Просвітництву XVII–XVIII ст. (Дідро, Ламетрі), Марксу.

МАТЕРІЯ – філософська категорія, протилежна ідеї, ідеальному. Матеріальність речей чи процесів визначається їх речовинністю,

просторово-часовим буттям, причинними зв'язками з іншими речами і процесами. В деяких філософських системах М. як неживе протиставляється живому.

МАШИНА – інженерний вид техніки, результат матеріалізації наукових знань; традиційна машина складалася із трьох елементів: робоче знаряддя (що діє на предмет праці); передавальний механізм та силова установки; науково-технічна революція додала до них четвертий елемент – кібернетичний інформаційний пристрій, внаслідок чого машина перетворилася на саморегульований комплекс.

МЕТАФІЗИКА – уможлядне вчення про найзагальніші види буття – світ, Бога й душу.

МЕТОД – сукупність правил дії (наприклад, набір і послідовність певних операцій), спосіб, знаряддя, які сприяють розв'язанню теоретичних чи практичних проблем.

МЕХАНІЦИЗМ – спрощений підхід до розуміння складних біологічних і соціальних явищ за допомогою законів механіки. Властивий мислителям XVII–XVIII ст.

МИСЛЕННЯ – активний процес узагальнення й опосередкованого відображення дійсності, який забезпечує розгортання на основі чуттєвих даних закономірних зв'язків цієї дійсності та вираження їх у системах понять.

МІРА – філософська категорія, яка відображає співвідношення, гармонію кількісних і якісних ознак предмета. М. – це протяжність (інтервал) кількісних змін, у межах якої якість залишається незмінною. Бути в мірі означає не виходити за межу, не переходити в іншу якість.

МІСТИЦИЗМ (від грец. *muostika* – таємні обряди, таїнство) – релігійно-філософський світогляд, який вважає можливим досягнення божественного (трансцендентного, надприродного) буття шляхом відходу, відсвіту і занурення в глибини власної свідомості, віра в можливість безпосереднього спілкування з Богом через злиття з ним власної свідомості. Характерний для багатьох релігійних культів, філософських учень (Бьоме, Сведенборг та ін.).

МІФ (від грец. *muthos* – сказання, легенда) – світогляд родового і ранньокласового суспільства, в якому одухотворені й персоніфіковані природні сили та соціальні явища. Міфологічне відтворення дійсності зумовлене низьким рівнем розвитку матеріального виробництва. В М. синтетично злиті зачатки науки, релігії, філософії, моралі, мистецтва. М. – засіб духовного контролю роду над індивідом.

МОВА – спеціалізована, інформаційно-знакова діяльність із вираження думки, мислення, свідомості.

МОКША – стан вічного щастя і блаженства, якого можуть досягти ті душі, які у своїх життєвих утіленнях запобігли зла, чинили лише благодіяння.

«МОРФОЛОГІЯ КУЛЬТУРИ» – поняття, що виражає серцевину культурологічної концепції О. Шпенглера: культура – це явище принципово єдине, тому вся культура певного народу пронизана єдиною першоосновою або єдиною вихідною формою; дослідити та зрозуміти культуру можна лише шляхом виділення цієї форми та відстеження її видозмін.

НАРОДНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ – концентрована єдність повноважень і правочинності, сили і права, які поширюються на все населення, всю країну і визначають зміст законів та порядок суспільного буття.

НАТУРАЛІЗМ – філософський напрям, який вважає природу універсальним принципом усього суцього.

НАУКА – спеціалізований та спеціально культивований вид пізнавальної діяльності, спрямований на продукування достовірних перевірених знань; у реальному житті суспільства наука постає у трьох виявленнях: як сукупність знань; як спеціальна пізнавальна діяльність; як сукупність соціальних організацій та інститутів, що забезпечують виконання такої діяльності.

НАЦІЯ – духовно-соціальний різновид стійкої людської спільності, що склалася історично на певній території і характеризується глибоким внутрішнім відчуттям, самоусвідомленням власної належності до певної етнічної групи та спільністю мови, культури, побуту і звичаїв, історичних переживань, психічного складу, антропологічних особливостей,

економічних інтересів у творенні матеріальних цінностей, території («життєвого простору»).

НЕБО І ЗЕМЛЯ – у давньокитайських уявленнях про світ – універсальні сутності, що виконують оцінні та орієнтовні функції: небо – це сфера чистих, ідеальних, правильних, вічних рухів та явищ; земля – сфера змішаних, часткових, конечних, неправильних рухів та явищ. Життя людини відбувається у проміжку між Небом та Землею, тому людина розглядається причетною як до ідеального, так і до хаотичного. Сама назва Стародавнього Китаю – «Піднебесна країна».

НЕОПЛАТОНІЗМ – напрям античної філософії, який систематизував учення Платона, поєднавши їх з ідеями Аристотеля щодо єдиного абсолюту та ієрархічної будови буття.

НЕОПОЗИТИВІЗМ – один із основних напрямів філософії ХХ ст., сучасна форма позитивізму.

НЕСВІДОМЕ – приховані глибинні шари людської психіки, результат проявів у ній дії найглибших інстинктів життя (а за твердженнями деяких дослідників і набутих людськими поколіннями навичок культурної поведінки): несвідоме відчутно впливає на процеси свідомості, особливо – на творчість, уявлення про цінності, життєвий вибір, мотивацію дій.

НОМІНАЛІЗМ – філософське вчення, що заперечує онтологічне значення універсалій (загальних понять), стверджуючи, що універсали існують не в дійсності, а тільки в мисленні.

ОБ'ЄКТ – те, що пізнається (природа, суспільство, людина тощо).

ОБ'ЄКТИВНИЙ ІДЕАЛІЗМ – філософська система, згідно з якою першоосновою світу є духовна субстанція. Ця субстанція існує об'єктивно, незалежно від суб'єкта. Представниками о.і. є Платон, Гегель, неотомісти.

ОБ'ЄКТИВНІСТЬ – відтворення об'єкта за його власною мірою (вимірювання твердості, теплоти об'єкта тощо за певними еталонами). Характеризує відношення суб'єкта до об'єкта.

ОНТОЛОГІЧНИЙ СТАТУС СВІДОМОСТІ – здатність людської свідомості мати у своєму змісті те, чого без свідомості або поза свідомістю

не існує й існувати не може; йдеться, насамперед, про предметність, цілеспрямованість, саморефлексію.

ОНТОЛОГІЯ – вчення про першооснови буття.

ОПЕРАЦІОНАЛІЗМ – учення, згідно з яким значення понять зводяться до сукупності операцій, за допомогою яких воно було сформоване. Автором цього вчення є професор Гарвардського університету Персі Вільям Бріджмен.

ОПИС – етап наукового пізнання, який полягає у фіксації даних експерименту, спостереження мовою науки. Розрізняють емпіричне й теоретичне (наприклад математичне) описування явищ.

ОЦІНКА – ставлення людини (суспільства) до суспільних норм і цінностей, яке полягає у схваленні чи осуді їх, а також у субординації їх за важливістю.

ОЧЕВИДНІСТЬ – вихідний принцип деяких філософських систем (Декарт, Гуссерль), який полягає у прийнятті певних істин за безумовні та безсумнівні, побудові на них усієї системи філософії. За Гегелем, будь-яке знання є безпосереднім (очевидним) і опосередкованим.

ПАНЛОГІЗМ – філософський принцип, за яким дійсність тлумачиться як логічне вираження ідеї, саморозкриття спекулятивного поняття, як мисляча себе субстанція, «розум, що пізнає сам себе» (Г. Гегель).

ПАНПСИХІЗМ – позиція, яка наділяє усі явища світу душею, оскільки саме світова душа постає джерелом життя та активності космосу: через це зірки, планети, мінерали розглядалися як одухотворені істоти.

ПАНТЕІЗМ – філософське і релігійне вчення про присутність Бога у естві самої природи, ототожнення Бога з природою, розчинення Бога в природі або, навпаки, природи у Богіві.

ПАРАДИГМА (з давньогрец. – *взірець*) – у філософії та наукознавстві усталений взірець (еталон) мислення або науково виправданих міркувань, що повинні приводити до достовірних результатів у науковому пошуку.

ПАРАДОКС – у широкому розумінні – неочевидне висловлювання, істинність якого встановлюється досить важко; в такому смислі парадоксальними вважають будь-які неочікувані висловлювання, особливо коли неочікуваність їх смислу виражена в дотепній формі. В логіці парадоксом називають висловлювання, які в точному сенсі слова суперечать логічним законам.

ПАТРИСТИКА (від латин. *pater* – батько) – сукупність філософських доктрин християнських мислителів («отців церкви») II–VII ст.

ПЕРВИННІ – згідно з ученням матеріалістів XVII–XVIII ст. (Гоббса, Локка), якості, притаманні самим речам і можуть бути описані механікою (протяжність, величина, фігура).

ПЕРЕРВНІСТЬ (дискретність) – категорія діалектики, що характеризує квантовість, дробність, порційність просторово-часових параметрів речей, фізичних сил.

ПЕРИПАТЕТИКИ – учні та послідовники Аристотеля. Назва походить від звички мислителя викладати своє вчення під час прогулянки в саду.

ПЕРСОНАЛІЗМ – релігійно-філософська течія, яка вищою реальністю і цінністю вважає персону – людину, Бога (американське відгалуження Хокінг, французьке – Муньє, Лакруа). Світ – сукупність духовних персон (на зразок монад Лейбніца).

ПІДСВІДОМЕ – одне з основних понять психоаналізу Фрейда, яким позначають психічні процеси, що виникають і протікають поза свідомим контролем. Проявляється в снах, обмовках тощо.

ПІЗНАННЯ – процес цілеспрямованого відтворення дійсності в абстрактних образах (поняттях, теоріях) людиною. Пов'язане з практичною діяльністю і зумовлене суспільним буттям людини.

ПІФАГОРИЗМ – напрям у давньогрецькій філософії, який абсолютизував та обожнював поняття числа і проголошував його першоосновою світу та сутністю речей.

ПЛЮРАЛІЗМ (від латин. *pluralis* – множинний) – філософські вчення, які визнають множинність субстанцій (Демокрит, Лейбніц); учення, які визнають множинність поглядів на світ, істин. Характерний для соціологічних течій Заходу.

ПОЗИТИВІЗМ (від фр. *positivisme* – умовний, позитивний, побудований на думці) – філософський напрям, який єдиним джерелом істинного знання проголошує емпіричний досвід, заперечуючи пізнавальну цінність філософських знань, теоретичного мислення.

ПОЗИТИВНЕ – основне поняття філософських міркувань О. Конта: ясне, реальне, спостережуване, корисне, – те, що повинна вивчати наука, відкидаючи примарне, непевне, непотрібне людині та суспільству.

ПОНЯТТЯ – форма мислення, яка відображає загальні історичні зв'язки, сутнісні ознаки явищ, поданих у їх визначеннях.

ПОСТУЛАТ (від латин. *postulatum* – вимога) – вихідне твердження, яке у процесі побудови теорії приймається без доведення. Те ж, що й аксіома.

ПРАВОВА ДЕРЖАВА – держава, в якій панує право, метою якої є утвердження правової форми і правового характеру взаємовідносин (взаємних прав і обов'язків) між публічною владою та підвладними структурами як суб'єктами права, визнання і надійне гарантування формальної рівності та свободи всіх індивідів, прав і свобод людини і громадянина.

ПРАВОВА РІВНІСТЬ – рівність вільних і незалежних суб'єктів права за загальним для всіх масштабом, єдиною нормою та рівною мірою.

ПРАВОВИЙ ЗАКОН – адекватне вираження права в його офіційному визнанні, загальнообов'язковості, визначеності й конкретності.

ПРАВОСВІДОМІСТЬ – міра усвідомлення особою правових норм, правил, що діють у конкретному суспільному середовищі.

ПРАГМАТИЗМ (від грец. *pragma* – справа, дія) – філософська течія, яка зводить суть понять, ідей, теорій до практичних операцій підкорення навколишнього середовища і розглядає практичну ефективність і деякі критерії їх істинності.

ПРАКСЕОЛОГІЯ – наукова дисципліна, що вивчає умови і методи ефективної практичної діяльності.

ПРАКТИКА – цілеспрямована предметна діяльність людини щодо перетворення світу. Практична діяльність – спосіб існування людини.

ПРЕДМЕТ (мислення і пізнання) – частина об'єкта, яка виділена, помічена та відмічена людиною через віднесення її до певних еталонних систем відліку та визначеності; через це той же самий об'єкт може поставати у визначеннях різних предметів для різних галузей пізнання.

ПРЕДМЕТНІСТЬ – здатність людської свідомості вибудовувати свій зміст із опорою на ідеальні системи визначень (чи відліку), внаслідок цього цей зміст не збігається із наочно спостережуваним; завдяки такій здатності людина може бачити в речах світу не лише чуттєво надане, а й приховане, потенційне, належне; в цілому предметність – це сприйняття людською свідомістю дійсності у вимірах людської інтелектуальної та матеріальної діяльності.

ПРИЧЕТНІСТЬ – у середньовічному світобаченні – основний спосіб утвердження будь-чого в бутті через певну, індивідуальну міру участі в абсолютному бутті.

ПРИЧИННІСТЬ (каузальність) – взаємовідношення речей і процесів матеріального світу, за якого одні (причини) породжують інші (наслідок). Причинність, основний принцип наукового пояснення світу, протистоїть диву (в релігії) – явищу, яке не має природних причин. В історії філософії Юм і Кант, а також неопозитивісти заперечують об'єктивність П., зводять її до суб'єктивної форми упорядкування досвіду.

ПРОБЛЕМА – форма знання, змістом якої є те, що не пізнане людиною, але потребує свого пізнання.

ПРОВІДЕНЦІАЛІЗМ – тлумачення історії як вияву волі зовнішніх сил, Божого провидіння, остаточної перемоги добра над злом.

ПРОГРЕС – зміни явищ у природі чи суспільстві від нижчого до вищого, від простого до складного.

ПРОЄКТ – у філософії екзистенціалізму (Ж. - П. Сартр) спосіб реалізації людиною своєї свободи: постійне і неминуче здійснення вибору, що, врешті, постає не лише вибором дій, а вибором життєвої долі.

ПРОСВІТНИЦТВО – ідеологія молодого буржуазії XVIII ст., яка продовжувала гуманістичні традиції Відродження. Представники: Локк, Вольтер, Монтеस्क'є, Дідро, Руссо та ін.

ПРОСТІР – одна з основних ознак матеріальності речей; форми існування матерії, що фіксує їх протяжність і порядок розташування. Субстанційна концепція простору і часу (Ньютон) визнає можливість існування їх без матерії, реляційна (Лейбніц, Ейнштейн) вважає, що простір і час є характеристиками матерії, які без неї не існують. Простір взаємопов'язаний з часом, визначається через час і навпаки. Якісно відмінним структурним рівням матерії притаманні якісно відмінні просторово-часові характеристики.

ПРОТИЛЕЖНІСТЬ – поняття, що відображає такі відношення між сторонами взаємодії, за яких вони взаємозумовлюють і взаємовиключають одна одну. Наприклад, полюси в електриці.

ПСИХОАНАЛІЗ – один із методів психотерапії та психологічне вчення, в основі якого лежить визнання домінуючої ролі підсвідомого в житті людини.

РАЦІОНАЛІЗМ (від латин. *rationalis* – розумний) – філософський напрям, який визнає центральну роль в аналізі розуму, мислення.

РЕАЛІЗМ (від латин. *realis* – суттєвий, дійсний) – філософський напрям, згідно з яким загальні поняття (універсали) існують реально як сутності речей.

РЕДУКЦІЯ (від латин. *reductio* – відсування назад, повернення до колишнього стану) – процеси, які призводять до спрощення структури будь-якого об'єкта.

РЕЛІГІЙНА СВІДОМІСТЬ – система (сукупність) релігійних ідей, понять, принципів, міркувань, аргументацій, концепцій, сенсом і значенням яких є здебільшого віра в надприродне.

РЕЛІГІЙНИЙ КУЛЬТ (від латин. *cultus* – поклоніння) – один із основних елементів релігійного комплексу, система дій і засобів впливу на надприродне.

РЕЛІГІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ – об'єднання послідовників певного віросповідання, цілісність і єдність якого забезпечується змістом віровчення та культу, системою організаційних принципів, правил і ролей.

РЕЛЯТИВІЗМ (від латин. *relativus* – відносини) – підхід, який абсолютизує мінливість, суб'єктивність істини. Притаманний суб'єктивістським напрямом філософії (софісти, сенсуалісти, суб'єктивісти).

РЕФЛЕКСІЯ (від латин. *reflexio* – вигин, відображення) – акт пізнання, предметом якого є пізнавальна діяльність свідомості, «Я». Пізнання можна досліджувати через результати – зміну наукових ідей, теорій – об'єктивний метод або через аналіз суб'єктивної діяльності пізнання – рефлексія. В цьому розумінні використовується Декартом, Локком, Гуссерлем.

РОЗВИТОК – за Гегелем, такий тип зв'язку, який резюмує, підсумовує усі можливі зв'язки та взаємодії дійсності, тобто це є «зв'язок усіх зв'язків»; тому лінія розвитку багатша за змістом від будь-яких інших типів зв'язку, а тому пізнання розвитку ущільнює пізнання, робить його більш насиченим та ефективним.

РОЗСУДОК – початковий рівень мислення, де оперування абстракціями відбувається в межах певної незмінної, наперед заданої схеми.

РОЗУМ – вищий рівень раціонального пізнання, якому властиві творче оперування абстракціями та рефлексією,

спрямованість на усвідомлення власних форм та передумов, самопізнання.

РОМАНТИЗМ – філософська течія, представники якої розглядали природу як художній витвір духу, проповідували культ генія, відводили провідну роль у пізнанні мистецтву, інтуїції.

«**САМІСТЬ**» – термін німецької класичної філософії, який набув поширення у філософських та психологічних концепціях ХХ ст., де він позначає внутрішній центр людської особистості, концентрацію особистих якостей людини.

САМОСВІДОМІСТЬ – здатність людини поглянути на себе збоку, тобто дистанціюватися від себе, побачити себе очима інших.

СВІДОМІСТЬ – відображення дійсності у формах, пов'язаних (прямо чи опосередковано) з практичною діяльністю. Можлива лише як суспільне явище, існує на основі мови. Феноменологія розглядає С. як потік актів (сприймання, пригадування, міркування та ін.), спрямовані на певні предмети (інтенціональність) і певним чином організовані часовим потоком свідомості.

СВІДОМІСТЬ ЛЮДИНИ – нова якість психічної діяльності, за якою дійсність відображається у формах культури, тобто в штучних, неприродних формах, витворених людством у процесі історичного розвитку, практичних настанов, які регулюють ставлення людини до світу.

СВІТОГЛЯД – система найзагальніших знань, цінностей, переконань, практичних настанов, які регулюють ставлення людини до світу.

СВОБОДА – одна з характерних рис людини, яка полягає в тому, що вона (подібно до Бога) може діяти (чи не діяти) з власної волі, не детермінуючись обставинами. С. є підставою моральності людини. В політичній сфері розширення свобод передбачає посилення відповідальності.

СЕМАНТИКА (від грец. *semanticos* – той, що позначає) – розділ логіки, що вивчає відношення виразів мови (знаків) до позначуваних ними об'єктів і смислів, які вони виражають.

СЕМІОТИКА (вчення про знаки) – наука про знакові системи. Основоположник – Ч. Пірс.

СЕНСУАЛІЗМ (від латин. *sensus* – почуття, відчуття) – напрям у гносеології, згідно з яким відчуття є єдиним джерелом пізнання. Представники Локк, Берклі, Мах та ін. Поняття близьке за змістом емпіризму.

СЕРЕДНІ (локальні) соціальні групи – спільності людей, які формуються за стратифікаційною, функціональною, регіональною та іншими ознаками.

СИЛОГІЗМ (від грец. *sillogismos* – міркування) – дедуктивний умовивід, у якому із двох суджень (засновків) робиться висновок.

СИЛОГІСТИКА – розділ формальної логіки, що вивчає силлогізми: дедуктивні умовиводи, в яких із двох суджень, що називаються засновками, одержують зумовлене ними третє судження – висновок.

СИНТЕЗ – метод пізнання, який полягає у поєднанні частин у ціле.

СИСТЕМА ЗНАННЯ – за Гегелем, будь-яке знання, що претендує на істинне, має бути системно впорядкованим, адже лише при цьому воно постане позбавленим односторонності та випадковості; взаємний зв'язок усіх компонентів знання не лише робить знання надійнішим, а й доступним для перевірок.

СКЕПТИЦИЗМ (від грец. *skepticos* – той, що розглядає, досліджує) – філософські погляди, які сповідують сумнів у можливості досягнення істини, здійснення ідеалів та ін.; давньогрецька філософська школа IV–III ст. до н. е., яка сповідувала ці ідеї (Піррон, Секст Емпірик).

СОЛІПСИЗМ (від латин. *solus* – один, єдиний та *ipse* – сам) – форма суб'єктивного ідеалізму, в якій справжньою реальністю

визнається лише суб'єкт, що мислить, а решта оголошується таким, що існує лише у свідомості індивіда.

СОФІЗМ – хибний силогізм (умовивід), якому надано видимість правильної форми для навмисного введення співбесідника в оману.

СОФІСТИ – давньогрецькі мислителі V ст. до н. е. (Протагор, Горгій та ін.), які вперше поставили людину в центр філософського пізнання (людина – міра всіх речей). Суб'єктивізували і релятивізували істину, не гребували різними засобами, щоб збити з пантелику суперника.

СОЦІАЛЬНА ГРУПА – обмежена в розмірах спільність людей, відокремлених із соціального цілого на основі специфіки діяльності, соціальної належності, спільності відносин, цінностей, норм поведінки, що склалися у межах історично визначеного суспільства.

СОЦІАЛЬНА РОЛЬ – сукупність дій, які мусить виконувати особа, маючи певний статус у соціальній системі.

СОЦІАЛЬНА СПІЛЬНОТА – реально існуюча сукупність індивідів, що емпірично фіксується, відрізняється відносною цілісністю і є самостійним суб'єктом соціальної дії.

СПІРИТУАЛІЗМ (від латин. *spiritualis* – духовний) – інша назва ідеалізму, вчення, яке вважає, що основою світу є духовне першоджерело.

СПРИЙНЯТТЯ – цілісний образ предмета, безпосередньо даний у живому спогляданні, в сукупності всіх його сторін, синтез певних окремих відчуттів.

СТОЇЦИЗМ – напрям давньогрецької філософії епохи еллінізму, який, зосереджуючись на етичних проблемах, проповідував незворушність, відстороненість від бід і радощів життя.

СТРАТА – реальна, емпірично фіксована спільнота, що об'єднує людей на певних загальних позиціях або на основі спільної справи, яка зумовлює конституювання даної спільноти в соціальній структурі суспільства і протиставлення іншим соціальним спільнотам.

СТРУКТУРА – закономірний зв'язок, усталене відношення між елементами системи (наприклад, відношення між словами в реченні).

СТРУКТУРАЛІЗМ – напрям у сучасній (переважно французькій) філософії, який вважає структурно-функціональний метод головним методом філософії. Розглядає структуру як вічне і незмінне, ігноруючи її розвиток. С. мав значний вплив у соціології, етнографії, мовознавстві та інших науках. Представники: К. Леві-Стросс, М. Фуко та ін.

СУБ'ЄКТ ІСТОРІЇ – це самодіяльна одиниця, що в історичному процесі постає як джерело історичної активності та, в кінцевому підсумку, – вихідною мотивацією історичних дій.

СУБ'ЄКТИВІЗМ – філософський напрям, який пояснює все суще через наявність свідомості суб'єкта.

СУБ'ЄКТИВНИЙ ІДЕАЛІЗМ – напрям у філософії, згідно з яким свідомість людини є творцем об'єктивного світу. Існує сенсуалістичний суб'єктивний ідеалізм (Берклі, Юм, Мах), який розглядає відчуття як суто суб'єктивне переживання, заперечуючи його об'єктивні джерела, і трансцендентальний суб'єктивний ідеалізм (Кант, Фіхте, неокантіанці, феноменологи, екзистенціалісти), згідно з яким категоріальна (чи інша) структура свідомості є схемою конструювання світу.

СУБ'ЄКТИВНІСТЬ – нав'язування свого мірила об'єкта, неузгоджене з його властивостями.

СУБЛІМАЦІЯ – непряме, опосередковане (іноді – символічне) виявлення несвідомого у діяльності людини.

СУБСТАНЦІЯ (від латин. *substantia* – сутність) – незмінна першооснова всього суцього. Згідно з уявленням прихильників субстанційної моделі світу, С. породжує всі явища світу і є їх об'єднуючим першоджерелом. Матеріалісти вважали субстанцією матерію, ідеалісти – Бога.

СУДЖЕННЯ – форма мислення, яка відображає явища, процеси дійсності, їх зв'язки.

СУПЕРЕЧНІСТЬ – порушення закону несуперечності, згідно з яким два судження, що суперечать одне одному, не можуть бути одночасно істинними. У філософії Гегеля (діалектиці) С. розглядається як відношення між протилежностями і як джерело руху, розвитку.

СУТНІСТЬ – внутрішні, усталені, суттєві риси, які досягаються розумом. Одні філософи стверджують, що людина здатна пізнати лише явище (Берклі, Юм, Кант, позитивісти), діалектики ведуть мову про взаємозв'язок і взаємопроникнення явищ і сутності.

СХОЛАСТИКА (від латин. *scholastica* – учений, шкільний) – філософське вчення, в якому поєднані релігійно-філософські висновки з раціоналістичною методикою та формально-логічними проблемами.

СЦІЄНТИЗМ (від латин. *scientia* – знання, наука) – абсолютизація науки (наукових методів і цінностей) у філософії, соціології і суспільній свідомості взагалі. Знецінює гуманістичні (релігійні, етичні, естетичні та ін.) цінності й розглядає людину як біоробота. Поняття близьке за змістом до поняття «натуралізм».

ТЕЛЕОЛОГІЯ (від грец. *telos* – ціль) – вчення про мету, доцільність, згідно з яким все, для чогось призначене, має свою ціль.

ТЕОЛОГІЯ – богослов'я, вчення про Бога, система християнських догматів.

ТЕОРІЯ (від грец. *theoria* – спостереження, дослідження) – найрозвинутіша форма наукового знання, яка дає цілісне, системне відображення закономірних та сутнісних зв'язків певної сфери дійсності.

ТЕОЦЕНТРИЗМ – принцип, згідно з яким єдиний Бог проголошується абсолютним першоджерелом і центром Всесвіту, що зумовлює собою буття і смисл існування всього живого.

ТОМІЗМ – філософське богословське вчення Ф. Аквінського і його послідовників. Наприкінці ХІХ ст. трансформоване в неотомізм.

ТЕХНІКА – в широкому значенні – особлива форма людського утвердження в бутті та взаємодії зі світом, коли людина за допомогою

кінцевого, контрольованого, впорядкованого намагається опанувати нескінченним, спонтанним, хаотичним; ця форма людського самоутвердження може набувати простих, а також надзвичайно складних виявлень.

ТЕХНОЛОГІЧНА РЕВОЛЮЦІЯ – перехід до якісно нових способів технічної та виробничої діяльності, можливість яких відкрилася разом із досягненнями в галузях електроніки, інформаційної техніки, генної інженерії; всі вони повинні привести до того, що людина буде здійснювати свою діяльність не за принципами грубого зовнішнього втручання у природні процеси, а шляхом входження у внутрішнє їх регулювання на засадах їх власних законів та властивостей.

ТЕХНОЛОГІЯ – виправдані способи застосування техніки та способи поєднання окремих ланок процесів людської діяльності.

ТЕХНОТРОННЕ СУСПІЛЬСТВО – суспільство, яке повинно базувати свою життєдіяльність на засадах досягнень та результатів технологічної революції, володінні інформацією, лібералізації суспільних відносин.

ТРАДИЦІОНАЛІСТСЬКИЙ ТА ПРОГРЕСИСТСЬКИЙ ТИП ЦИВІЛІЗАЦІЇ – характеристики цивілізацій за їх фундаментальними ціннісними установками, запропоновані Рене Геноном: традиціоналістська цивілізація цінує традицію і оберне звернення швидше до минулого, прогресистська цивілізація цінує новації і більше орієнтована на майбутнє. Традиціоналістські орієнтації характерні для східних цивілізацій, прогресистські – для західних.

ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНЕ (від латин. *transcedens* – той, що виходить за межі) – поняття, яким у деяких філософських системах позначаються правила (принципи) функціонування свідомості. У свідомості можна вичленити індивідуальні чуттєві (психічні) акти та однакові для всіх людей правила, схеми функціонування свідомості, які кантіанство та феноменологія називають трансцендентальними. Вони, отже, є потойбічними щодо чуттєвого «матеріалу» свідомості. Кант, зокрема, вважав трансцендентальними категоріальні схеми, за допомогою яких синтезувався чуттєвий досвід.

ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНИЙ ІДЕАЛІЗМ – ідеалізм, який досліджує трансцендентальне – категорії, правила діяльності свідомості як джерело конституювання об'єктивної дійсності.

ТРАНСЦЕНДЕНТНІСТЬ (з *латин.* – за межами зовнішнього, зображуваного) – характеристика Бога у християнському світобаченні як такого, який принципово несумісний із реаліями світу внаслідок того, що незліченно їх перевершує, тобто це позамежність, або позасвітність Бога. Об'явлення – пряме і безпосереднє розкриття Богом своїх намірів та настроїв людям, як правило, через обраних осіб: пророків, провидців та ін. Об'явлення не є проявом «мови Бога», оскільки наміри Бога не можна передати адекватно жодними частковими формами, у тому числі – і людською мовою; через це об'явлення потребує тлумачення, екзегетики.

УМОВИВІД – форма мислення, завдяки якій з попередньо здобутого знання з одного чи кількох суджень виводиться нове знання теж у вигляді судження.

УНІВЕРСАЛИ – загальні родові поняття. Питання про природу У. були предметом дискусії між номіналістами і реалістами.

УНІВЕРСУМ – філософський термін, що позначає всю буттєву реальність (як досяжну, так і недосяжну для людини) у часі й просторі.

УТИЛІТАРИЗМ (від грец. *utilitas* – користь, вигода) – етичне вчення, згідно з яким основу моральних вчинків людини складає вигода. Засновником У. є французький просвітитель П. Гольбах та англійський філософ І. Бентам.

УЯВЛЕННЯ – узагальнений чуттєво-наочний образ предмета, який справляв вплив на органи чуття в минулому, але вже не сприймається тепер.

ФАЛЬСИФІКАЦІОНІЗМ – принцип демаркації науки від «метафізики» (як альтернатива принципу верифікаціонізму), згідно з яким універсальне твердження є істинним, якщо жодне одичне твердження, яке логічно випливає з нього, не є хибним. Запропонований К. Поппером.

ФЕНОМЕН (від грец. *phainomenon* – те, що з'являється) – в буденній мові – унікальне явище; у філософії – чуттєві дані, взяті безпосередньо, як самі по собі. Наприклад, для художника яскравий захід

сонця є Ф., і він сприймає його як самоданість. Для вченого – це явище, за яким приховується певна закономірність, сутність.

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ (від грец. *phainimemon* – те, що з'являється) – філософське вчення про феномен, який постає не чим іншим, як появою певної реальності, і самовияв, і саморозкриття. Ф. не розкриває реальності, а засвідчує її такою, якою вона є.

ФЕТИШИЗМ (від фр. *fetichisme* – амулет) – викривлене відображення в суспільній свідомості певних явищ, за якого речі наділяються не притаманними їм властивостями (фетишизація грошей, золота, символів влади тощо).

ФІЛОСОФІЯ – теоретичний світогляд, учення, яке прагне досягнути всезагальне у світі, в людині і суспільстві. Філософія вибудовується із сумнівів і обґрунтувань, доведень, живе у вільних дискусіях, а тому по-справжньому можлива лише в демократичному суспільстві. Філософськими дисциплінами є метафізика, онтологія, гносеологія, філософська антропологія, логіка, етика, естетика та ін. Ф. вивчає всі феномени культури під кутом зору всезагальності, тобто їх суті, місця та функції в культурі.

«ФІЛОСОФІЯ ЖИТТЯ» – напрям у так зв. некласичній філософії кінця ХІХ – початку ХХ ст., представники якого проголосили життя (в біологічній чи психологічній формах) основним предметом філософії. Представники – Ніцше, Дільтей, Бергсон, Фрейд.

ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ – сфера філософського знання про загальність і сутність історичного процесу, іманентну логіку розвитку суспільства.

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ – філософське знання про сутнісні засади культури як процесу й цілісності її архетипи, закономірності та перспективи розвитку.

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА – розділ філософії, що займається вивченням змісту права, його сутності й поняття, форм існування й цінності, ролі у житті людини, держави, суспільства.

ФІЛОСОФІЯ РЕЛІГІЇ – сукупність актуальних і потенційних філософських установок щодо релігії і Бога, філософське осмислення їхньої природи, сутності та сенсу.

ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ – вчення про природу та сутність людини.

ФОРМА – зовнішній вияв предмета, певного змісту, внутрішня структура, певний порядок предмета або перебігу процесу.

ФОРМАЛІЗАЦІЯ – відображення змістового знання у формалізованій мові, яка створюється для точного вираження думок з метою запобігання можливості неоднозначного розуміння.

ЦИВІЛІЗАЦІЯ (від латин. *civilis* – *громадянський*) – у широкому розумінні – те ж, що й культура; у вузькому – певний рівень розвитку культури, який передбачає наявність державності, письма, техніки тощо. Представники «філософії життя» (Шпенглер) Ц. тлумачили як раціональні здобутки культури (бюрократію, науку, техніку), що легко передаються від народу до народу і є свідченням занепаду культури.

ЦІЛЕ – інтегроване поєднання нових якостей, які не властиві окремим частинам, але виникають у результаті їхньої взаємодії у певній системі зв'язків.

ЦІЛЕСПРЯМОВАНІСТЬ – характеристика людської свідомості, пов'язана із її здатністю подумки вибудовувати образи та процедури майбутніх дій, здатність у подальшому концентрувати людські зусилля на їх реалізації.

ЦІННІСТЬ – значущість, яку люди надають речам, явищам і яка складає основу ставлення до них вибору, надання переваги тощо. Цінність наявна лише в актах оцінки, коли вибирають, вибудовують ієрархічну структуру цінностей. Цінності мотивують поведінку людей. Проблему цінностей досліджували неокантіанці (Ріккерт), М. Вебер, М. Шелер та ін.

ЧАСТИНА (або елемент) – див. елемент.

ЯКІСТЬ – сукупність ознак, що вирізняють річ серед інших, відмінних від неї, і споріднює з подібними.

Я і ТИ – відносини, які у філософії Л. Фейєрбаха постають єдиною справжньою основою та умовою людського спілкування: лише тоді, коли ми бачимо у співбесіднику «Ти», тобто принципово рівне та споріднене нашому «Я», можливий справжній, виправданий діалог між людьми.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
1. РОЗГОРНУТИЙ ПЛАН ЛЕКЦІЙ	4
Тема 1. Специфіка та ґенеза філософської думки: від міфудо логосу.....	4
Тема 2. Виникнення європейської філософії як особливого типу мислення.....	7
Тема 3. Визначення духовної суті буття: сутність та існування	10
Тема 4. Проблема методології наукового пізнання	12
Тема 5. «Коперніканський переворот» у філософії: вирішення проблеми дуалізму об'єкта та суб'єкта пізнавальної діяльності	13
Тема 6. Філософські студії ХІХ–ХХ століть	15
Тема 7. Філософське осмислення світу та теорія пізнання	17
Тема 8. Філософська концепція людини та суспільства	19
Розділ 2. ТЕМИ ТА ЗАПИТАННЯ ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ	20
Тема 1. Специфіка та структура філософського знання	21
Тема 2. Філософія як особлива форма осягнення дійсності. Історичні типи світоглядів	21
Тема 3. Особливості формування європейського мислення в античній філософії: принципи, періодизація, основні проблеми, представники	23
Тема 4. Визначення духовної суті буття: основні проблеми і принципи нового типу філософії в добу Середньовіччя.....	24
Тема 5. Визначення вимог та принципів наукового пізнання. Емпіризм та раціоналізм	26
Тема 6. Напрями німецької класичної філософії та її представники	27
Тема 7. Вирішення проблеми специфіки пізнавального суб'єкта	29
Тема 8. Криза класичної парадигми та раціонального розуміння дійсності	29
Тема 9. Особливості, характерні риси та філософські студії сучасності.....	31
Тема 10. Буття як філософська категорія. Сучасна наука про сутність світу та мислення	33
Тема 11. Унікальність та універсальність феномену людини в світі	34
Тема 12. Проблема змісту людського буття.....	35
Розділ 3. РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИКОНАННЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ	36
Тема 1. Філософія як специфічний тип знання. Філософія та наука.....	36
Тема 2. Історичні типи філософії.....	38
Тема 3. Світова та вітчизняна філософська думка ХХ–ХХІ століть	39
Тема 4. Філософський зміст буття. Проблема буття в філософії	41
Тема 5. Пізнання як предмет філософського аналізу. Методи філософського пізнання	43
Тема 6. Аксиологія. Духовний вимір буття людини	44
Тема 7. Філософська антропологія. Специфіка людського життя.....	46

Тема 8. Соціальна філософія.....	47
Тема 9. Культура, наука і техніка у функціонуванні та розвитку суспільства.....	48
Розділ 4. РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИКОНАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ (СЕМЕСТРОВОГО ЗАВДАННЯ)	50
Тема 1. Філософія як специфічний тип знання. Філософія та наука.....	51
Тема 2. Історичні типи філософії.....	52
Тема 3. Сучасна світова та вітчизняна філософська думка.....	54
Тема 4. Філософський зміст буття. Проблема буття в філософії	55
Тема 5. Пізнання як предмет філософського дослідження. Методи філософського пізнання	56
Тема 6. Аксиологія. Духовний вимір буття людини	57
Тема 7. Філософська антропологія. Специфіка людського життя.....	58
Тема 8. Соціальна філософія. Людина в соціально-економічному просторі суспільства.....	59
Тема 9. Культура, наука і техніка в функціонуванні та розвитку суспільства.....	60
Розділ 5. ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ	61
Розділ 6. ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДО МОДУЛІВ	63
Тема 1. Специфіка та структура філософського знання	63
Тема 2. Філософія як особлива форма осягнення дійсності. Історичні типи світоглядів	65
Тема 3. Особливості формування європейського мислення в античній філософії: принципи, періодизація, основні проблеми, представники	66
Тема 4. Визначення духовної суті буття: основні проблеми і принципи нового типу філософії в добу середньовіччя.....	67
Тема 5. Визначення вимог та принципів наукового пізнання. Емпіризм та раціоналізм	68
Тема 6. Подання наукового догматизму та «коперніканський переворот» у філософії.....	70
Тема 7. Вирішення проблеми специфіки пізнавального суб'єкта	71
Тема 8. Особливості, характерні риси та філософські студії сучасності.....	72
Тема 9. Криза класичної парадигми та раціонального розуміння дійсності.....	73
Тема 10. Буття як філософська категорія. Сучасна наука про сутність світу та мислення	74
Тема 11. Унікальність та універсальність феномену людини в світі	75
Тема 12. Проблема змісту людського буття.....	76
Розділ 7. ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ	78
БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК	79
ГЛОСАРІЙ ФІЛОСОФСЬКИХ ТЕРМІНІВ	82

Навчальне видання

**Проценко Ольга Петрівна,
Більчук Наталя Леонідівна,
Васильєва Людмила Анатоліївна та ін.**

ФІЛОСОФІЯ

Редактор Л. І. Христенко

Зв. план, 2021

Підписано до друку 06.12.2021

Формат 60X84 1/16. Папір офс. Офс. друк

Ум. друк. арк. 6,7. Обл.-вид. арк. 7,5. Наклад 70 пр.

Замовлення 280. Ціна вільна

Видавець і виготовлювач

Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського

«Харківський авіаційний інститут»

61070, Харків-70, вул. Чкалова, 17

<http://www.khai.edu>

Видавничий центр «ХАІ»

61070, Харків-70, вул. Чкалова, 17

izdat@khai.edu

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції сер. ДК № 391 від 30.03.2001